

ISSN: 2149-2433

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

10



ARALIK
2018



İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

ISSN: 2149-2433

10

ARALIK

DECEMBER

2018



İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

İlahiyat Araştırmaları Dergisi yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, İslâmî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı'nın (İSİLAY) bir yayın organı olup uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'ne aittir.

Journal of Divinity Studies is published twice yearly in June and December. *Journal of Divinity Studies* is media organ of Foundation of Islamic Sciences Research and Dissemination and it is international refereed scholarly journal. Publication language of the journal is Turkish, Arabic and English. Responsibility of the articles published belongs to authors in terms of scientific and language. Editors can certainly not be in charge from ideas. Opinions specified in articles do not reflect the aspect of the *Journal*. All rights of the articles published in the journal belong to *Journal of Divinity Studies*.

İletişim Bilgileri

Adres	Şenlik Mahallesi, Düz Sokak, No. 6 06300, Keçiören, Ankara
Telefon	90 312 380 6267
Web Sayfası	http://ilader.ilamer.org
E-Posta	ilamerdergi@gmail.com

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DERGİ YÖNETİMİ / ADMINISTRATION

Sahibi / Owner	İslâmi İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı (İSİLAY) İlahiyat Araştırmaları Merkezi (İLAMER)
Editör / Editor	Doç. Dr. Hilmi Karaağaç
Editör Yardımcıları / Assoc. Editors	Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan Kenan Demirtaş
Sekreteryaya	Aytmirza Satıbaldiv
Yayın Kurulu Editorial Board	Prof. Dr. Eyüp Baş Prof. Dr. Fazlı Arslan Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu Doç. Dr. Fatih Erkoçoğlu Doç. Dr. Mustafa Özkan Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu Doç. Dr. Tahirhan Aydın Doç. Dr. Necdet Şengün Doç. Dr. Ömer Acar Doç. Dr. İbrahim Aslan Doç. Dr. Yaşar Daşkıran Doç. Dr. Hilmi Karaağaç Doç. Dr. Fatih Koca Doç. Dr. Davut Şahin Doç. Dr. İlyas Canikli Doç. Dr. Cafer Acar Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Gökçe Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin Aydın Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Demirci Dr. Mahmut Demir Dr. Ali Parlak Arş. Gör. İlyas Altuner

Danışma ve Hakem Kurulu
Advisory and Referee Board

Prof. Dr. Ahmet Ünsal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Ü.)
Prof. Dr. Ali Yılmaz (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Bünyamin Erul (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Durmuş Arık (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Fehrullah Terkan (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Hasan Kurt (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Huriye Martı (Necmettin Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Hansu (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Çalışkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Köz (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. M. Akif Koç (Ankara Ü.)
Prof. Dr. M. Sait Reçber (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mahmut Ay (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Akkuş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Ünal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Sosyal Bilimler Ü.)
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Nuh Arslantaş (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Vahit Göktaş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Ü.)
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Zülfikar Güngör (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Ali Çetin (Kırıkkale Ü.)
Doç. Dr. Ali Öztürk (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Akram MZM Agha (Malezya Ulus. İslam Ü.)
Doç. Dr. Cafer Acar (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Davut Şahin (Kırıkkale Ü.)
Doç. Dr. Ebulfez Ezimli (Nahcivan Devlet Ü.)
Doç. Dr. Eyüp Şahin (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Gülgün Uyar (Marmara Ü.)
Doç. Dr. Halide Aslan (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Hilmi Karaağaç (Ankara Hacı Bayram Veli Ü.)
Doç. Dr. Hüseyin Çelik (Gaziosmanpaşa Ü.)
Doç. Dr. İbrahim Aslan (Ankara Ü.)
Doç. Dr. İlyas Canikli (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Mehmet Ümit (Marmara Ü.)
Doç. Dr. Murat Demirkol (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Mustafa Özkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)

Doç. Dr. Münire Kevser Baş (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Necdet Şengün (Dokuz Eylül Ü.)
Doç. Dr. Ömer Acar (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Samagan Myrzaibraimov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Sebine Nematzade (Azerbaycan Yaz. Ens.)
Doç. Dr. Şahban Yıldırım (A. Sosyal Bilimler Ü.)
Doç. Dr. Tahirhan Aydın (Mardin Artuklu Ü.)
Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Yaşar Daşkiran (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Fatih Koca (Ankara Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulcebbar Kavak (İbrahim Çeçen Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Trabzon (İstanbul Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yıldırım (Kırkkale Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yemenici (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ayten Erol (Kırkkale Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ersan Özten (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Gökçe (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Halim Gül (Karabük Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Kızılar (Karabük Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Harun Savut (Bülent Ecevit Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Baz (Şırnak Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi M. Akif Fidan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yaşar (Abant İzzet Baysal Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Mücteba Altındaş (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Necla Hacıoğlu (Kırkkale Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nurdane Güler (Kırkkale Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Tan (Ankara Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Rahim Ay (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Şahban Yıldırım (A. Sosyal Bilimler Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Şen (Bayburt Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin Aydın (A. İzzet Baysal Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zikri Yavuz (Ankara Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Özpınar (Necmettin Erbakan Ü.)
Dr. Ahmed İsmail Hassan Aly (Ankara Ü.)
Dr. Magdalena Kubarek (Polonya Nicolaus C. Ü.)
Dr. Niyazali Aripov (Kırgızistan Oş Ü.)

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

Değerli Okuyucular!

İlahiyat Araştırmaları Dergisi'nin onuncu sayısı ile huzurlarınızdayız. Geçmiş sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda İlahiyat araştırmalarına katkılar sağlayacak nitelikte çalışmalarını ihtiva etmektedir.

Bu sayımızın *Makalât* kısmında; *Musa Süreyya'nın Kaleminden "Mûsikîmizin Geleceği" Üstüne* isimli çalışmasıyla Fazlı Arslan; *Antalya Kaleiçi Tekeli Mehmet Paşa Camii Münferice Kasidesi* ve *Antalya İli Anadolu Selçuklu Dönemi Kayıp Taş Kitâbeleri* isimli çalışmalarıyla Necmi Atik; *1898 Fergana'da Dükçü İşan Direnişi* isimli çalışmasıyla Zahitbek Israilov; *Yabancı Dil Öğretim Sürecinde Sözlük Kullanımı Öğretimi Üzerine Bir Yöntem Önerisi (Arapça Özelinde)* isimli çalışmasıyla Hayrullah Çetinkaya; *Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı* isimli ortak çalışmalarıyla Fatih Çakmak ve Emin Uz yer almaktadır.

Kitabiyât kısmında ise Muhammet Aydın'ın, Sinan Öge'nin *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi* adlı kitabına ve Ahmet Vural'ın, Bülent Akot'un *Tasavvufun 100'ü* ve *Tasavvufun 200'ü* adlı kitaplarına yazdığı tanıtımlar yer almaktadır.

Diğer taraftan dergimizin editörlüğünde görev değişimi gerçekleştirilmiştir. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'nin yayın hayatına başladığı günden itibaren günümüze kadar dergi editörlüğünü büyük bir özveri ile ifa eden Hocamız Prof. Dr. Eyüp Baş'a şükranlarımızı sunuyoruz.

Değerli çalışmalarıyla bu sayımızda yer alan yazarlarımıza, hakemlerimize, editör yardımcılarımıza ve yayın kurulumuza teşekkür ediyorum.

Hilmi Karağaç

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALAT / ARTICLES

- 01 | Fazlı Arslan
Musa Süreyya'nın Kaleminden "Müsimimizin Geleceği" Üstüne
In The Writing of Musa Süreyya "Future of Our Music"
- 15 | Necmi Atik
Antalya Kaleiçi Tekeli Mehmet Paşa Camii Münferice Kasidesi
Antalya Kaleiçi Tekeli Mehmet Paşa Mosque's Munferice Eulogy
- 49 | Zahitbek İsrailov
1898 Fergana'da Dükçü İşan Direnişi
1898 Dukcu Isan Resistance in Fergana
- 59 | Hayrullah Çetinkaya
Yabancı Dil Öğretim Sürecinde Sözlük Kullanımı Öğre-timi Üzerine Bir Yöntem
Önerisi (Arapça Özelinde)
*A Proposal Of The Methods On The Teaching Of The Dictionary In Fo-reign
Language Teaching Process (Arabic Special)*
- 75 | Fatih Çakmak & Emine Uz
Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı
Use of Humor Method in Religious Teaching
- 111 | Necmi Atik
Antalya İli Anadolu Selçuklu Dönemi Kayıp Taş Kitâbeleri
*The Inscriptions On Missing StonebDuring The Reign Of Anatolian Seljuk In
Antalya*

KİTABIYAT / BOOK REVIEWS

- 159 | Muhammet Aydın
Sinan Öge “İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi”
“İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi” by Sinan Öge
- 167 | Ahmet Vural
Bülent Akot “Tasavvufun 100’ü ve Tasavvufun 200’ü”
“Tasavvufun 100’ü ve Tasavvufun 200’ü” by Bülent Akot

Musa Süreyya'nın Kaleminden "Mûsikîmizin Geleceği" Üstüne

In The Writing of Musa Süreyya "Future of Our Music"

Fazlı Arslan ¹

Öz

Osmanlı son dönem aydınlarından olup Cumhuriyet Dönemi'nde de devletin kültür sanat politikalarını etkilemiş birçok aydın bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Musa Süreyya Bey'dir. Çocukluk ve gençliği geleneksel mûsikî ile geçmiş, başta babası Giriftzen Asım Bey olmak üzere, dönemin önemli musikişinaslarından yararlanmıştır. Bu alanda besteler de yapmış olan Musa Süreyya aynı zamanda Batı mûsikisini de iyi derecede öğrenmiştir. Devlet kurumlarında hem Türk klasik mûsikisini, hem de Batı mûsikisini öğretmiştir. Darülelhanda hocalık ve idarecilik de yapan Musa Süreyya, musiki alanında yazı ve kitaplar kaleme almıştır.



Bu çalışmada Musa Süreyya'nın iki yazısı üzerinden musikimizin geleceğini nasıl gördüğüne bakacağız ve yapılması gerekenler hususunda fikirlerini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Musa Süreyya, Batılılaşma, müzik.

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract

There are many intellectuals who were educated in the last period of the Ottoman Empire and influenced the arts and culture policies of the Republic of Turkey. One of these is Musa Süreyya Bey. He have benefited from the important music masters of the time, especially his father Giriftzen Asım Bey and Musa Süreyya, who also made compositions in this field, also learned Western music at a good level. In state institutions, he taught both classical Turkish music and Western music. He also worked as a teacher and teacher at Darülelhan. He wrote articles and books in the field of music.

In this study we will look at how Musa Süreyya sees the future of Turkish music through his two articles and we will try to determine his ideas about what needs to be done.

Keywords: Musa Sureyya, Westernisation, music

Giriş

Musa Süreyya, 1884 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Meşhur bes-tekâr ve neyzen Giriftzen Âsım Bey'in (ö. 1929) oğludur. İlk mûsikî hoca-sı babasıdır. Ondan girift ve ud çalmayı öğrendi. Babası, gittiği her mûsikî meclisine oğlunu da götürmeye özen gösterirdi. Bu meclislerde çok sayıda mûsikîşinas tanıdı ve onlardan klasik üslubu aldı. Hacı Ârif Bey, Zekâizâde Hâfız Ahmed (Irsoy), Müezzinzâde Rifat Bey, Bolâhenk Nûri Bey mûsikî meşketiği meşhur isimlerden birkaçıdır. Türk mûsikî-sini Avrupa'da tanıtmak amacıyla, Tanbûrî Cemil Bey'in evinde konser hazırlıkları yapan mûsikîşinaslara babasıyla eşlik etmiş ve bu sayede zengin bir eser birikimine sahip olmuştur. Bu sebeple çağdaşları Hüseyin Sadettin Arel, Mesut Cemil ve Ruşen Ferit onu son yüzyılda yaşamış mûsikîşinastar arasında klasik bilgisi en zengin sanatkâr olarak kabul etmişlerdir.

Musa Süreyya, 1910'da devlet tarafından mûsikî tahsili için Berlin'e gönderildi. Yurda dönünce çeşitli okullarda mûsikî öğretmenliği yaptı. 1923 yılında Dârülelhân'a müdür tayin edildi. Batı mûsikîsi bölümünü de bizzat yönetti. Orada mûsikî tarihi ve kompozisyon dersleri verdi. 1926 yılında Maarif Vekâletine verdikleri raporla Darülelhandan Türk

mûsikîsi bölümünün lağvedilmesine ön ayak olması sebebiyle ciddi biçimde eleştirilmiştir. 2 Aralık 1932 tarihinde Lâleli'deki evinde öldü ve Merkezefendi Mezarlığına defnedildi.

Hem Türk klasik mûsikîsi hem Batı tekniğinde eserler veren Musa Süreyya Bey'in, Türk mûsikîsi eserlerinin zarif bir üslûp ve klasik bir eda ile örüldüğü kabul edilir. Marşları ve ilahileri de vardır ve birçoğunu çoksesli olarak bestelemiştir.²

Musa Süreyya Bey, dönemin birçok aydını gibi bazı mecmualarda mûsikî üstüne yazılar yazmıştır: *Darüelhan*, *Yeni Mecmua*, *Milli Mecmua*, *Büyük Mecmua*'da ve *Yeni İnci*'de. Bazı yazılarında mûsikînin başlangıcı üstüne tarihi bilgiler verir. Bazılarında Batı'daki mûsikî cereyanlarını anlatır, mûsikîşinas biyografilerini işler. Musa Süreyya, Maarif Vekâleti tarafından 1927'de basılan bir de *Mûsikî Kitabı* yazmıştır ve bu kitap, okullarda okutulacak müfredata göre hazırlanmıştır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz yazılarına ek olarak Musa Süreyya, mûsikîde batılılaşma çerçevesinde, mûsikîmizi istikbalde nasıl görmek istediğine, mûsikîmizin hangi yöne doğru evrilmesi gerektiğine dair fikirlerini yoğun olarak ihtiva eden yazılar da kaleme almıştır. Bu hususu yoğun olarak iki yazısında buluyoruz. "Mûsikîmizin Âtisi" ve "Mek-tep Mûsikîsinde Teceddüd İhtiyacı". İşte bu iki yazısı tam metin olarak burada yeni harflere aktarılacak ve kısa bir özeti yapılacaktır. Muhteva birliğini dikkate alarak bu iki yazıyı tercih ettik. İlk yazıda Erken Cumhuriyet Döneminin mûsikî politikalarının gereği olarak mûsikîmizin, "medeni dünyanın" ve "asrî sanatın, fennin kaidelerine uygun olarak" nasıl yenileştirileceğine dair fikirler sunarken ikinci yazıda bu evrensel mûsikînin okullarımızda nasıl öğretilene dair bilgiler verir.

"Mûsikîmizin Âtisi"

Yeni İnci, sayı 5, 1338 (1922), s. 14.

² Şu kaynaklardan özetle: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s. 224; Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi*, İstanbul 2003, s. 205; Nuri Özcan, "Musa Süreyya Bey", *DİA*, c. 31, s. 225-226; Kubilay Kolukırcık, *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-elhân ve Dârü'l-elhân Mecmuası*, Barış Kitabevi Ankara 2014, s. 82.

Son senelerde mûsikîmizde başlayan teceddüd harekâtı bu sahada hayli teşettüt³ ve buhran husule getirmiştir. Zaman ve ahvalin değişmesi mûsikîmizin eski şeklinde devamına imkân bırakmayacağı şüphesizdi. Eyyam-ı ahıyrde⁴ Avrupa mûsikîsini daha ziyade işitmek ve dinlemek fırsatı ve bu suretle o mûsikînin terakkiyatına bir dereyeye kadar hasıl olan ittıla',⁵ o mûsikîmizi de terakki ve tekemmüle isâl etmek⁶ arzu ve emellerini vücuda getirmiştir. Bu saika ile mûsikîşinaslarımız Şark mûsikîsinin muayyen ve mahdud eşkâlini tevsi' ederek⁷ Garp mûsikîsindeki âsâra müşabih besteler yapmaya başlamışlardır. Aynı zamanda Garb'ın bazı aletleri kendi sazlarımız meyanına girmiş ve diriye etmek usûlü de kabul edilerek terennümatımıza orkestra şekli verilmiştir. Mûsikîmizdeki bu tahavvülât⁸ mûsikî hayatının ilk inkişaf ettiği memleketlerdeki harekâta müşabih olmakla beraber bazı nukâtta⁹ tamamıyla hususiyetini haiz bir mahiyettedir. Medeni hayata dahil olan milletlerdeki mûsikî hareketleri hakkında tarih-i mûsikînin verdiği malumat ve haberlere nazaran umumiyetle milletlerin kendilerine mahsus mûsikîleri vardır. Ahval-ı mahalliyye, iklim, tabayı¹⁰ itibarıyla ayrı ayrı karakterleri bulunan bu mûsikîler hiçbir şekle tabi olmayan bir takım nağmeler ve melodilerdir. Bu ibtidai milletlerin samim-i¹¹ ruhundan koparak elemi, sürûru, şecaat ve besaleti¹² ifade, ma'budların evsafını tebcil yahut Cenab-ı Hakk'a karşı niyaz ve tazaruu tazammun etmiştir. Teheyyc anlarında alelade fertlerden doğan bu nağmeler, hissiyat-ı umumiyeyi ifadeye vasıta olmuş ve milletlerin merğub¹³ teğanniyatını teşkil etmiştir. Bu suretle milletlerdeki en derin duygulardan ve hislerden çıkan birer mûsikî kütlesi vücuda gelmiştir. İbtidai kavimlerde bile bu kabil mûsikîler vardır. Hadaret safhasına girmeye başlayan milletler bu mûsikî esaslarını ele alarak bulunduğu asrın terakkiyat-ı mûsikîyye-siyle te'lîfe başlamışlar ve kendi cevherlerine güzel ve muayyen şekiller

³ Parçalanma, dağılma

⁴ Son günlerde

⁵ Bilgi sahibi olma

⁶ Ulaştırmak

⁷ Genişleterek

⁸ Değişimler

⁹ Noktalarda

¹⁰ Tabiatler, mizaçlar

¹¹ Öz, iç

¹² Yiğitlik

¹³ İstenen, rağbet edilen

vermişlerdir. Bu yolda fenni olarak tedvin edilen mûsikî parçaları, aynı ruh ve histe eserler vücuda getirmek için birer menba-ı ilham ve o milletler de birer şahsiyeti-i mûsikîyyeye sahip olmuşlardır.

Şark milletlerinde ise Şark mûsikîsi namıyla hükümran olan bir mûsikî vardır ki âlâtıyla âsârıyla hayli vüsa'te maliktir. Bu mûsikîde pek çok bestekârlar, sanatkârlar yetişmiş ve âsâr-ı nefise meydana gelmiştir. Fakat bu öyle bir mûsikîdir ki Şark milletleri arasında karakter farkları göstermişse de bu milletlerin kalplerinden doğan mûsikîyle alakadar olmamıştır. Şark mûsikîsinin istinad ettiği esâsât-ı fenniyyeye nazaran muayyen sesler arasında seyr-i mahsus vardır. Bir eser-i mûsikînin bestelenmesi hususunda çizilmiş kaide ve kanunlardan zerre kadar hariçe çıkılamaz. Bu kuyûd ve şurûta¹⁴ riayet mecburiyetinden sonradır ki estetik nazar-ı itibara alınır. Muhtelif tehassüsâtın Şark musiksiniin kuyûd-ı fenniyyesiyle iblağ ve ifadesi mümkün değildi. Şark milletlerinin mümtaz sınıfları arasında hüküm süren, samiaların¹⁵ alıştığı bu mûsikîden başka bu milletler halkının asl ü esası olan bir mûsikî vardır ki kalplerden kopmuş ve işlenmemiş cevher halinde kalmıştır. Milletlerin sinesinde yaşayan bu mûsikîyi arayıp çıkarmak ve bu asrın fenniyyâtı dahilinde işlemek şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Çünkü birçok avâmil¹⁶ ve bilhassa Şark mûsikîsinin hükümran olan saltanatı o mûsikîyi mühmel bırakmıştır.

Memleketimizde halen hükümfermâ olan Şark mûsikîsi ile sine-i millette yaşayan bir de mühmel halk mûsikîsi mevcuttur.

İstanbul'daki teşebbüsât-ı ahîre Şark mûsikîsinin mecbur ettiği takyîydâtan¹⁷ kurtulmak için tecelli eden ibtidai harekâttır. Serbest ifadeye malikiyet için başlayan bu hareketin istikameti Garb'a, asr-ı hazır mûsikîsine müteveccihtir. Çünkü asır mûsikîsinin fenniyyatına istinad edilerek her türlü tahassüsâtın ifade ve beyanına imkân vardır. Asır mûsikîsine yaklaşmak için gittiğimiz yolda sair milletlerden farkımız o mûsikîye vusûl için Şark mûsikîsi üzerinde yürümek mecburiyetinde

¹⁴ Kayıtlar ve şartlar

¹⁵ Duyma, işitme yetisi

¹⁶ Etkenler

¹⁷ Sınırlamalar

bulunmaktadırdır. Ruhlarımızda asırlardan beri teessüs eden Şark mûsikîsini defa'ten koparıp atmak bittab' kolay değildir. Hissiyatımızın Şark mûsikîsiyle meşbu¹⁸ olmasından bu hususta her nevi teceddüdât,¹⁹ o mûsikînin tesirâtından kurtulamamaktadır. Böyle olmakla beraber bu gün teceddüd vadisinde işitmekte olduğumuz eserler Garb'a doğru atılan ilk adımlardır. Yeni eserler az çok Avrupa mukallitliği şeklinde ve fenn-i haziranın kaide ve kanunlarına tevafuk etmediğinden kıymet-i ilmiyyeyi haiz olmamakla beraber muayyen motifleriyle ve periodik eşkâliyle üslupta husule getirdiği değişiklikten dolayı Garp mûsikîsine karşı hasıl olan meyelanı sarîh bir surette ihsas etmektedir. Bu hareketin devamıyla bilahere fenni eserlerin yapılacağında şüphe edilmezse de Şark mûsikîsi yolunda devam edildiği müddetçe bestelerin karakter ve reng-i millîden mahrum bulunacakları tabiidir. Avrupa'da organum namıyla on asır evvel başlayan ve bizde armoni diye maruf olan çok sesli mûsikîdeki polifoni ve homofoni tarzahenginin taammüm²⁰ ve intişarı, Şark mûsikîsinden tedricen tebaud²¹ ve hiss-i millinin tekemmülü, bir gün milel-i sairede olduğu üzere bizi de menâbi-i mûsikîyemizi²² tedkik ve tettebbu'a sevk edecektir. Milli nağmelerimizin fenn-i hazır ile tevhidî yolundaki mesainin ibtidar²³ ettiği gün şahsiyyet-i mûsikîyemiz belir-meye başlayacaktır.

“Mektep Mûsikîsinde Teceddüd İhtiyacı”

Dârülehân Mecmuası, sayı 4, (1 Ağustos 1340/1924), 137-138.

On asır evvel zuhur eden çok sesli mûsikî, çeşitli tekâmül safhalarından geçti. Nihayet polifoni suretinde hükümran olmaya başladı. Tek sesli mûsikî artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Müteaddid melodilerin aynı zamanda terennümü kulaklarda yeni bir heyecan ve idrak husule getirmiş, tek sesli mûsikînin ahengindeki işlenmemişlik hissedilmeye başlanmıştı. Bir aralık monodî, yani tek ses, tekrar meydana çıktı. Fakat

¹⁸ Dolu

¹⁹ Yenilikler

²⁰ Yaygınlaşması

²¹ Uzaklaşma

²² Mûsikî kaynaklarımızı

²³ Bir işe başlama

bu ilk basit nağmelerden ibaret değildi. Tek sese müteaddid terennümlü inhinâların²⁴ müttehid ahenkleri karışıyordu. Yeni monodi esas itibarıyla çok sesli mûsikînin bir cephesiydi. Alman mûsikîşinaslığının meşahirinden²⁵ Reimann, eserlerinin birinde zamanımızda tek sesli mûsikînin yani aletlerle muğannilerin bir melodiyi aynı ses üzerinden icra etmeleri nevine benzeyen bir mûsikînin mevcut olmadığından bahsediyor. Reimann bu sözleriyle bittab' sanatı müttekâmil medenî milletleri kâsd etmişti. Gerçekte bu gün Garp'ta ve dünyanın diğer müterakki memleketlerinde münhasıran tek sesli mûsikîye tesadüf edilmez. Asrımızda yalnız geri kalmış milletlerdir ki tek sesle icra edilen mûsikînin muttarı²⁶ ahengiyle iktifaya devam etmektedirler.

Memleketimizin her sahada inkılâba ihtiyacı var. İlim tezahüratıyla sanat telakkileri arasındaki tevazünün²⁷ şuuruna müstenid teceddütlerle temin edilmesi lazımdır. Hayatımızdaki muâşeret şerâiti birçok vasfıyla değişiyor. Zevklerimizde daha yeni ihtiyaçlar hasıl olmuştur. Artık eski i'tiyadların muhafazasıyla yaşayamayız. Genç mûsikî muallimleri, talebelerine iki, üç sesli şarkılar öğreterek kulakların inceleyen tekâmül ihtiyacına çalışıyorlar. Bu yoldaki mesaide ciddî muvaffakiyet gösterenlere tesadüf edilmektedir. İlim ve sanat heyecanı artık mahdûd zevatın bir imtiyazı olamaz. Memleketimizde herkes şiirin, mûsikînin resmin derin hazzından nasibini almalıdır. Yeni mûsikî, köy, şehir hiçbir manî ve hudûd tanımayarak vatanın her sahasına teşmil edilmek lazımdır. Geçenlerde Boyçev isminde bir Bulgar mûsikî öğretmeniyle görüştüm. Bu zat otuz seneden beri aşk ve heyecanla gençlere mûsikî talim etmiş. Bulgaristan'ın her tarafını gezerek çocuklardan korolar teşkil etmiş, müteaddid sesli teğannilerin mütefevvik²⁸ tesirini hissettirmiştir. Her memlekette hususi meziyetleri resmî hayatın nafiz nazarları takip eder. Bulgar öğretmeni otuz senelik gayretinin mükâfatına mazhar olmuş, hakında ciddî, esaslı muvaffakiyetlerinin sırrını, esbabını hâvi bir kitap neşretmişler, memleketin minnet ve şükran hisleri bu suretle izhar ve ilan edilmiş. Milletimizin civanmerdane hareketleri hakkında çok misal

²⁴ Eğilme, bükülme

²⁵ Meşhurlarından

²⁶ Tek düze

²⁷ Dengenin

²⁸ Üstün, yüce

buluruz. Bulgarların bu kadirşinasâne hareketlerini müstesna bir nümüne gibi göstermeye muhtaç değiliz.

Reis-i Cumhurbaşumuz Gazi Paşa Hazretleri çok yüksek bir nüfuz-ı nazarla Dumlupınar'da son devrin sınırlarında ve ruhunda yanan şehâmetin²⁹ tecellî yerlerinde, ictimai teceddüd lüzumundan, mütefekkir ve heyecanlı bir ruhla bahsetmişlerdi. Milletimizin tezhib ve terbiyesine âmil olacak büyük müessirlerden biri mûsikîdir. Bir sanatın tahassüsle-riyle memleketimizde medenî insanlara layık evsafı artırmak fırsatını bulacağız. Maârif Vekâleti mektep mûsikisindeki teceddüd ihtiyacını hissettirmiştir. Mûsikî muallimlerinden mekteplerde söyledikleri şarkıların notalarını istedi. Bunlar bir heyet vasıtasıyla tetkik edildi. Müntehab parçaları ayırdılar. Komisyonda Mesut Cemil ve Halil Bedîi Beyler gibi güzide iki muallim de bulunmuştu. İntihablarındaki isabete emniyet ve itimatla mukabele olunabilir. Vekâlet bu suretle mûsikî tedrisatına yeni bir şiraze veriyor. Sanatlarda yapılacak işleri tasnif etmek(le) muayyen ve müttehıd³⁰ bir hedefe doğru yürümek kabil olacaktır. Şimdiye kadar münferit muvaffakiyetler görünüyordu. Şimdi şarkıların matbu' vesaitle tamiminden vahdet husule gelecektir. Yalnız yukarıda bahsettiğimiz gibi gençlerde polifoniye karşı bir ülfet-i sem'iyeye³¹ hasıl olması teshil³² edilmelidir. Bunun için iki üç dört sesli şarkıları camî' albümlerin neşrine ihtiyaç vardır. Şimdilik kuvvetli bir hatve³³ atılmak üzere bulunuyor. Gençliğin ruhu müteaddid seslerin terkiibini tahlil edecek bir kabiliyete ve kültüre mazhar olmalıdır. Dâhilerin beşeriyete ihdâ ettikleri büyük eserlere karşı kulaklarımızın etrafında bir Çin Seddi teşekkül etmişti. Şimdi gönüllerimizdeki güzellik ihtiyacı Garp nağmelerinin cereyanıyla hem-ahenk olacaktır. Bedîi zevkimizde meydana gelecek bu tekâmül memleketimizi mutlaka yükseltecek avâmilden biridir.

Sonuç olarak, bu makalelerde Musa Süreyya, yeni Türkiye'nin mûsikîde gerçekleştirmek istediği inkılabın nasıl olması gerektiğine dair

²⁹ Akıllı yiğitlik

³⁰ Bir, tek

³¹ Kulak aşinalığı

³² Kolaylaştırma

³³ Adım

kısa bilgiler verir. Ona göre Osmanlı'dan miras kalan mûsikî, başka milletlerin mûsikîsiyle karışmış, saflığını kaybetmiş Şark mûsikîsidir. Doğu milletlerinin mûsikîlerindeki karakter farklılıklarına rağmen Şark mûsikîsi kendine ait geniş repertuvara ve zengin enstrümanlara sahip olmuştur. Bu konuda pek çok müzisyen ve bestekâr kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Ancak bu eserler halkın hissiyatını, milletin ruhunu tam olarak yansıtamamaktadır. Çünkü bu müziğin daha bestelenmeden önce belirlenmiş kendine ait birçok kaidesi kuralı vardır. Yani bestelemeye belirlenen şeklin dışına kesinlikle çıkılmaz. Bu kurallar yerine getirildikten sonra estetik zevk, halkın hissiyatı göz önünde bulundurulur. Bu da hissiyatın tam olarak ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla bu zamana kadar baskın bir şekilde kendini gösteren Şark mûsikîsinin zincirlerinden kurtulup, halkın gerçek özüne hitap eden, kalplerinden kopup gelmiş, işlenmemiş bir cevher halinde kalmış, ihmal edilmiş halk ezgilerinin, "asrın fenniyyatı dahilinde işlenerek" yeniden ihya edilmesi gerekir. Milletlerin sinesinde yaşayan bu mûsikîyi ortaya çıkarmak şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Çünkü Şark mûsikîsinin hükümran olan saltanatı başta olmak üzere birçok etken vardır bu hususta.

Musa Süreyya, halk mûsikîsinin Batı tekniği ile yani çok sesli hale getirilmesiyle meydana gelecek yeni millî mûsikînin ülke çapında yaygınlaşmasını sağlayacak imkân ve ortamın hazırlanmasını arzu etmektedir. Bu konuda zaten Mustafa Kemal'in önderliğinde Maarif Vekâleti ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının destekleyici bir politikasının olduğunu söylemektedir. Ona göre bu mûsikî politikasını memleketin her köşesine ulaştıracak vatansever hocalarımız olacaktır. Özellikle Maarif Vekâleti'nin mûsikî müfredatı komisyonunda Mesut Cemil ve Halil Bedii (Yönetken)'in olmasını oldukça sevindirici olarak karşılamaktadır. Bu komisyon aracılığıyla çok sesli eserler kitaplara devlet politikasına uygun bir şekilde ilave edilecektir. Bu ders kitaplarının neşriyle, yeni mûsikînin memleketin her tarafına köylere, kasabalara, şehirlere ulaşılması sağlanmış olacak. Kişisel çabadan ziyade devlet eliyle çok sesli mûsikînin sevdinilmesi ve Batı tarzı albümlerin yayınlanması, gençliğin ruhunun çok sesli mûsikîye karşı yakınlığının ve ilgisinin artmasına vesile olacaktır. Musa Süreyya'ya göre Batı mûsikîsi ve halk mûsikîsin-

den mahrum kalmak demek dahilerin insanlığa hediye ettikleri büyük eserlere karşı kulakların etrafına Çin seddi örmek demektir. Ona göre ruhumuzun güzellik/estetik ihtiyacı olan Batı melodilerinin kulaklarımızda gezinmesiyle ahenk sağlanmış olacaktır. Böylece sanatsal zevkimizde meydana gelecek bu gelişme aynı zamanda memleketimizin yükselmesinde önemli etkenlerden biri olacaktır.

Musa Süreyya'nın, yeni Türk musikisinin hangi musiki olacağına dair fikirleri, Ziya Gökalp'in yeni musiki modelinin şerhi mahiyetindedir. Bu mevzuda aydınlar çok farklı tutumlar sergilese de Batı müziği tarafında duran birçok yazar temelde aynı fikri savunmuştur.³⁴ Musa Süreyya'nın iki özgün yanı var. Birincisi yazılarında itidalli olması ikincisi yapılması gerekeni fiiliyata dökmesidir. Musiki inkılabı için düşünülen formül belli olsa da erken Cumhuriyet döneminde planlanan musiki inkılabının ne denli başarılı olduğu hususu da hala tartışılmaktadır.

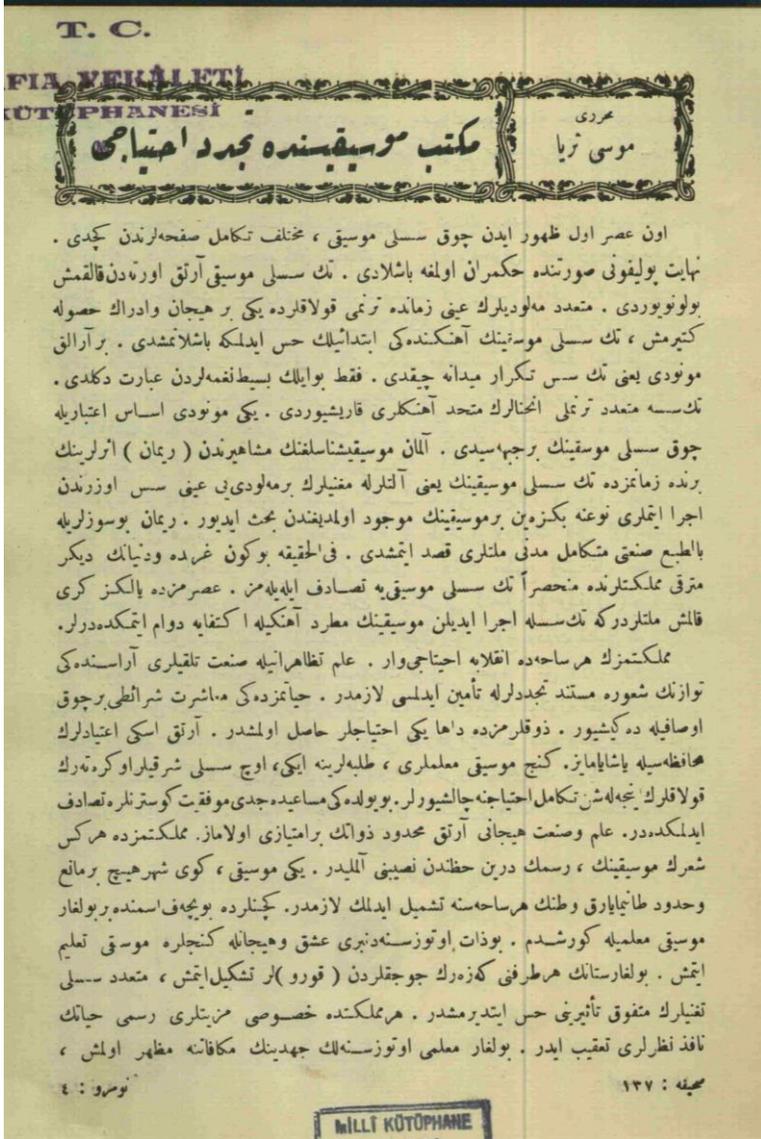
Kaynakça

- Arslan, Fazlı, *Müzikte Batılılaşma ve Son Dönem Osmanlı Aydınları*, Beyan Yay., İstanbul 2015.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin vd., *Osmanlı Müsiki Literatürü Tarihi*, İrcica Yay., İstanbul 2003.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958.
- Kolukırık, Kubilay, *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-elhân ve Dârü'l-elhân Mecmuası*, Barış Kitabevi, Ankara 2014, s. 82.
- Musa Süreyya, "Mektep Müsikiğinde Teceddüd İhtiyacı", *Dârülelhân Mecmuası*, sayı 4, (1 Ağustos 1340/1924), 137-138.
- Musa Süreyya, "Müsikimizin Âtisi", *Yeni İnci*, sayı 5, 1338 (1922), s. 14.
- Özcan, Nuri, "Musa Süreyya Bey", *DİA*, c. 31, s. 225-226.

³⁴ Bkz. Fazlı Arslan, *Müzikte Batılılaşma ve Son Dönem Osmanlı Aydınları*, Beyan Yay., İstanbul 2015.



Mûsikîmizin Âtisi



Mektep Müsikişinde Teceddüd İhtiyacı- ilk sayfa

تورکک المہیسی

بستہ موسیٰ : موسیٰ نبی

ترسی : لہارہ نامی

سارمن ماتم بودالی ،
ساز بکری ادوالی ،
پوزی بوکوه بودالی ،
سن حایہ ایت یاری .

نہ بر یازقی دینی تڑہ ،
نہ سن ورن سسزہ ،
حضور کدہ کڈک دڑہ ،
سندھ عنایت یاری .

ہرچہرہ تڑہ پاپہسی ،
یاری سن ر یازہ آسی ،
سوروندورمہ آنتون تاپی ،
تڑہ یاردم ایت یاری ..

بر کون صباح اولور دیہ ،
قائلادی ہراشکنجہیہ ،
بوفلا آکیل کبہیہ ،
ویر بر نہایت یاری ..

✱

Türkün İlahisi başlıklı bir bestesi. Beste Musa Süreyya.
Büyük Mecmau sayı. 11, sayfa, 167 (18 Eylül 1919)

(İzmir'de)
Nihâvend
İsmet Paşa
Cand'an Bin Hürmet'ine
Eğilmiş İsmet Paşa
Musa Süreyya

شا پامت عصلی شادای کا سامت حویک دن جان
 یک عن شا یا بیک اول فر طفمو کی ده بد کوز سک تودای
 نشان دی زان او بیجا راک تا من دو اور نان یو دو اول قاه له
 شا پامت عصلی شادای کا سامت حویک دن جان سی دو اور
 متا یا بیک اول فر طفمو کی ده بد کوز سک تودای

کشفی

حاندبه يك حرمه كا
 ای سانی عصمت باسا
 ای نور که کوز سانی
 نظر اول بیک باسا
 هر شفوه کوکلدر
 شایک شرایه دولو
 سیه سک بزه کوسون
 چه کوز قوی کوسه بول
 سه سک عهک راهس قور راه
 سه سک بزه تا کر بیک ارمنانی

Antalya Kaleiçi Tekeli Mehmet Paşa Camii Münferice Kasidesi

Antalya Kaleiçi Tekeli Mehmet Paşa Mosque's Munferice Eulogy

Necmi Atik *

Öz

Antalya Kaleiçi'nde, Tekeli Mehmet Paşa (ö. 1024/1616) tarafından, 1600'lü yılların başında tamamen kesme taş işçiliği ile yaptırılan Tekeli Mehmet paşa Camii, ana kubbeyi destekleyen üç yarım kubbe planında inşa edilmiştir. Kuzey, Batı ve Doğu yönlerinde üç kapısı bulunan camii, işçilik ve estetik güzelliğleri ile döneminin özelliklerini yansıtırken, mimârisiyle de dikkat çekmektedir.

Tekeli Mehmet Paşa Camii'ni diğer bütün camilerden ayıran özellik ise, dünyada ilk ve tek, bir caminin iç ve dış pencere alınlıklarındaki çini panolarına uygulanmış, İslam edebiyatının meşhur Münferice Kasidesi'dir. Cami'nin çini panolarında yer alan ve talik hat sanatı ile mükemmel bir şekilde yazılmış Münferice Kasidesi kırk beyitten oluşmaktadır. Ana çini renklerinin kullanıldığı panolar, dandanlı rûmî, hatâî ve yarı stilize çiçekli bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir.

İçerisinde bütün duâların kabul edildiği İsm-i A'zam'ın olduğuna ve maddî-manevî bütün sıkıntıları yok ettiğine inanılan kasîde, Müslümanlar tarafından evrad olarak da okuna gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Münferice Kasidesi, İbnü'n-Nahvî, Tekeli Mehmed Paşa Camii

* Araştırmacı - Yazar

Abstract

Tekeli Mehmet Paşa Mosque named after its commissioner, Mehmet Paşa, was built at around the beginning of 16th century. Dressed stones were used throughout the mosque's external structure. The mosque has been situated at the inner part of Antalya fortress. The construction of Tekelipaşa mosque was based on the central dome and three supporting semi domes around it.

Due to its architectural and aesthetic features which reflect the best examples of high-quality craftsmanship of the period, Tekeli Mehmet Paşa Mosque attracts great deal of attention. It has got three main doors located in north, west and east entrance. But the most distinct feature of the mosque, which makes it unique in the world of Islamic architecture when compared with other contemporary examples is the scripts of the famous literature of Islamic eulogy called 'Münferice' where located on both interior and exterior mosaic panels on window frames. The Münferice consists of 40 couplet and is written in the perfect Talik form of Islamic calligraphy. The mosaic panels were decorated with flowering plants in semi stylistic and of Denden Rumi Hatai form of calligraphy.

Muslims widely believe that Münferice Eulogy contains the greatest name of Allah which not only grants a positive response but also protects from all physical harms and spiritual damages. Besides, it has been recited as a key praying in religious practices.

Keywords: Münferice Eulogy, Ibnu'n-Nahvi, Tekeli Mehmed Paşa Mosque

Giriş

Münferice Kasidesi, asıl adı Ebu'l-fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî (ö. 513/1119) olan Tunus'lu meşhur fakih, dil âlimi ve şâir İbnü'n-Nahvî¹ tarafından kaleme alınmıştır.

İbnü'n-Nahvî, Tunus'un Tevzer şehrinde dünyaya geldi. Öğrenimine Tevzer'de, Tevzer'in önde gelen şâir, fakih ve hadis âlimlerinden Ebû Zekeriyâ Abdullah b. Muhammed eş-Şakratisî'de başladı. Daha sonra Tunus'un Safakûs şehrine "el-Lahmî" diye bilinen Ali b. Muhammed er-Raba'î'nin derslerine devam etti ve ondan *Sahîhu'l-Buhârî*'yi rivâyet etti.

¹ Bkz. Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 2002, c. 8, s. 247; İsmail Durmuş – Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî Ebû'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 163-164.

Hocası er-Raba'î'nin, *et-Tabsira* adlı kitabını da istinsah etti. Safakûs'ta Abdülcelîl er-Raba'î ve el-Mâlikî'den de ders aldı.²

Murabıtlar Devleti'nin ikinci hükümdarı, Fas sultanı Ali b. Yusuf b. Taşfîn döneminin (1106-1143) fakihlerinin icmâsıyla Gazâlî'nin kitaplarının yakılması emrini verdiğiğinde, İbnü'n-Nahvî'nin sultanın bu kararına karşı geldiği ve sultana da bir yazı kaleme aldığı rivâyet edilir.³ Gazâlî'ye olan muhabbetinden dolayı *İhyâ'yı* otuza bölüp Ramazan ayında her gün bir kısmını okumak sûretiyle hatmederdi. İbnü'n-Nahvî muâsırı olan Gazâlî'ye ilim ve amel bakımından denk tutulan ve hemşehrilerinin de kendisiyle iftihar ettiği bir âlimdi.⁴

Okuttuğu usûl-i fıkıh, usûlü'd-dîn ve kelâm ilimlerine olan aşırı tepkiden dolayı Fas'tan ayrılarak, Cezayir'de Benî Hammad Kalesi'ne yerleşen İbnü'n-Nahvî, burada zühd hayatını tercih etti. Tevzer'de akrabalarını ziyaret ettiği zaman kaldığı Derâhim, günümüzde Ebu'l-Fazl'ın halveti anlamına gelen "Halvetü Ebi'l-Fazl" olarak bilinmektedir. Derâhim'den hac için yola çıkan İbnü'n-Nahvî, Mısır'a uğrayıp, bir dönem de orada kaldı.⁵

Kaynaklarda⁶ kerâmet sahibi olduğunu gösteren rivayetlere yer verilirken, onun yazdığı bazı şiirlerinden de bahsedilmektedir.⁷

İbnü'n-Nahvî, Muharrem 513/Nisan-Mayıs 1119'da seksen yaşındayken Hammad Kalesi'nde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁸

Zühd hayatını yaşayan ve sûfî meşrep bir âlim olan İbnü'n-Nahvî hakkında Kâdî İyâz (ö. 544/1149) şöyle der: "*İlim ve fazilet ehlinden olup, Allah'tan çok korkardı. Kim olursa olsun hiç kimseden bir şey*

² Muhammed ibnü'l-Ebrâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, thk. Abdü's-Selâm el-Herrâs, Lübnan 1995, c. 4, s. 225.

³ Bkz. Şemseddin Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Tedmuri, Beyrut 1987, c. 36, s. 445-446.

⁴ Bkz. İbnü'z-Zeyyat Tadelî, *et-Teşevvüf ilâ Ricâli't-Tasavvuf*, thk. Ali Ömer, Kahşre 2007, s. 78; Ahmed Baba et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrizi'd-dibâc*, thk. Ali Ömer, Kâhire 2004, c. 2, s. 319.

⁵ Bkz. Alâüddin el-Busravî, *es-Serîretü'l-Münze'ice li-Şerhi'l-Kasidetü'l-Münferice*, thk. Muhammed Salmân, Beyrut 2010, s. 20.

⁶ Bkz. İbnü'z-Zeyyat Tadelî, s. 78-83; Celâlüddin Suyûtî, *Bugyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lugaviyye ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1979, c. 2, s. 362; Tinbüktî, c. 2, s. 319-332.

⁷ Bkz. Celâlüddin Suyûtî, s. 362.

⁸ Ahmed Baba et-Tinbüktî, c. 2, s. 319.

*kabul etmezdi*⁹ Yûsuf İbnü'z-Zeyyât Tadelî (ö. 627/1230) onu şöyle anlatır: “İlim ve fazilet ehlinden, selef-i sâlihînin itikâdı üzere birisiydi”¹⁰ Ebû'l-Kâsım b. el-Melcûm el-Fâsî (ö. ?) onun hakkında: “Kaleye geldiği zaman dünya lezzetlerinden uzak durmaya ve kalın yün ipliğinden yapılan elbise giymeye başladı, dizlerine kadar bir cüppe giyerdi”¹¹ demektedir.

İbnü'n-Nahvî'nin *Münferice Kasidesi* dışında, Brockelmann tarafından tespit edilen ve bir nüshasının Berlin No:3981'de bulunan *Vasiyyet*¹² adlı eseri ile hocası Ebû Zekeriyâ eş-Şakratisî'nin kasidesine yazdığı uzun bir *Ta'şîr*'i¹³ bulunmaktadır.

Münferice Kasidesi

Tâcüddin es-Sübki (ö.771/1370), *Münferice Kasidesi*'ni, *el-Ferec Ba'de's-Şidde* diye isimlendirirken¹⁴, kasîde genelde *el-Münferice* adıyla tanınmış ve meşhur olmuş, tabakât âlimlerinin ekserîsi, bu manzumenin İbnü'n-Nahvî'ye âit olduğunu söylemişlerdir. Tâcüddin es-Sübki ise kasîdeyi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Endelûsî el-Kureşî'ye (ö.590/1194) nispet etmektedir.¹⁵ Brockelmann, bazılarının kasîdeyi Gazâlî'ye nisbet ettiğini ifade eder.¹⁶ Bunun sebebi ise Gazâlî'nin;

الشدة أودت بالمهج يا رب فعجل بالفرج

“Şiddet (sıkıntı) canları mahvetti. Rabbim! Bir an önce kurtuluş nasip et”¹⁷ matla beytinden de anlaşılacağı gibi aynı konuda farklı bir kasidesiyle, İbnü'n-Nahvî'nin kasidesinin karıştırılmasından başka bir şey değildir.

Münferice Kasidesi'nin, İbnü'n-Nahvî tarafından yazılma sebebi, şiirle alakalı yapılan çalışmaların neredeyse hepsinde şöyle rivayet edilir: İbnü'n-Nahvî, memleketi olan Tevzer'de olmadığı sıralarda, eşkiyâlar

⁹ Tinbükti, c.2, s.320.

¹⁰ İbnü'z-Zeyyât Tadelî, s. 78.

¹¹ Tinbükti, c. 2, s. 322.

¹² Carl Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Es-Seyyid Ya'kub Bekir – Ramazan Abdüttevâb, Kahire 1993, c. 5, s. 111.

¹³ İsmail Durmuş-Hüseyn Elmali, “İbnü'n-Nahvî”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 163.

¹⁴ Bkz. Tâcü'd-Din es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, thk. Mahmûd et-Tanâhî ve Abdülfettâh el-Hilû, Kahire 1964, c. 8, s. 60.

¹⁵ Sübki, c. 8, s. 60.

¹⁶ Brockelmann, c. 5, s. 112.

¹⁷ Bkz. Alâüddin el-Busravî, s. 40.

tarafından malının gasp edilip yağmalandığı haberini alır. Bu olayın üzüntüsü ile *Münferice Kasidesi*'ni kaleme alır. Kasıdeyi yazdıktan sonra, malını gasp eden eşkıyâların reisi o gece rüyasında, birisinin üzerine mızrak ile yürüyerek; “*Falancanın malını geri ver, yoksa seni öldürürüm*” diye tehdit ettiğini görür. Dehşet içinde uyanarak, gasp ettiği malı derhal iade eder.¹⁸

Kısa zamanda meşhur olan *Münferice Kasidesi*, sıkıntılı ve kederli insanların virdi hâline gelmiştir.¹⁹ Sübkî, kasidenin İsm-i A'zam'ı ihtivâ ettiğine ve kasıdeyi duâ maksadıyla okuyan kimsenin duâsının mutlaka kabul olunacağına inanıldığını, babasının da zorluk anlarında bu kasıdeyi okuduğunu bildirmektedir.²⁰ İsmail Ankaravî (ö.1140/1728) kasıde hakkında şöyle söylenildiğini nakleder: “*Bu kasidenin endişeleri ve ızdırapları giderdiği tecrübeyle sâbittir ve bu kasıde gamları ve üzüntüleri defetmekte büyük bir iksirdir. Her hangi bir kişi bununla duâ etmişse, mutlaka duâsı Allah'ın izniyle kabul edilmiştir.*”²¹

Münferice Kasidesi üzerine pek çok şerh, tahmis, muaraza, taştîr yazılmıştır.²² Muhtelif nüshalarına göre 40 ilâ 50 beyit arasında değişen ve şiirde çok az kullanılan “feilün” tefilesinin sekiz defa tekrarından oluşan Habeb/Mütedârek Bahri üzerine yazılan *Münferice Kasidesi*, mânâsı kolay anlaşılan ve içeriği okuyanları etkileyen bir niteliktedir.

Münferice Kasidesi'nin asıl metni kırk beyitten oluşmaktadır. Ancak kasidenin değişik nüshalarındaki kırk ilâ elli beyit arasında değişikliği ise, kırktan sonraki beyitlerin mülhak olduğu şekilde kabul edilmektedir. İslâm edebiyâtında çok meşhur olan kasidenin, Türkiye'deki kütüphanelerde 41 yazma ve 3 baskı olmak üzere 44 nüshası bulunmaktadır. Baskıları, 1300/1882 yılında Mısır'da, 1314/1896 ve 1327/1911 yıllarında İstanbul'da yapılmıştır.

¹⁸ Sübkî, c. 8, s. 60; Busravî, s. 42; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, tsh. Şerafettin Yalçınkaya ve Kilisli Rifat Bilge, Bağdat 1941, c. 2, s. 247.

¹⁹ Durmuş-Elmalı, s. 163.

²⁰ Sübkî, c. 8, s. 60.

²¹ Hassan Alzyout, *Kasıde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münferice fi Şerhi'l-Münferice'si*, (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 12.

²² Bkz. Hassan Alzyout, s.13-18; Hüseyin Elmalı, “İbnü'n-Nahvî, el-Kasidetü'l-Münferice'si ve Tercümesi”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 15 (2000):39; Ercan Alkan, “Es'ad Erbilî'nin Tercüme-i Kasıde-i Münferice Adlı Eseri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2012, Sayı 30, s. 151-172.

Tekeli Mehmet Paşa Camii Münferice Kasidesi

III. Murad döneminde sadrazamlık, silahtar ağalığı, beylerbeyliği ve Van valiliği yapmış Osmanlı devlet adamı olan, Nişancı veya Eski Lala Mehmed Paşa olarak da anılan Tekeli Mehmet Paşa (ö. 1024/1616) tarafından, 1600'lü yılların başında tamamen kesme taş işçiliği ile yaptırılan Tekelipaşa Camii, ana kubbeyi destekleyen üç yarım kubbe planında inşa edilmiştir. Tekeli Mehmet Paşa Camii, Antalya Kaleiçi'nde, Antalya Kalesi'nin kuzeyindeki Kalekapısı girişinin batısındadır. Kuzey, Batı ve Doğu yönlerinde üç kapısı bulunan camii, işçilik ve estetik güzellikleri ile döneminin özelliklerini yansıtırken, mîmârisiyle de dikkat çekmektedir.

Münferice Kasidesi, Tekeli Mehmet Paşa Camii'nin harîminde, kible tarafında yer alan dört pencere alınlığı, doğu kısmında yer alan iki pencere alınlığı, kuzey kısmında yer alan iki pencere alınlığı ve batı kısmında yer alan iki pencere alınlığı olmak üzere, toplamda on pencere alınlığındaki sivri kemerli ve yarım dairelik çini panolara yazılmıştır. Kare levha çinilerle yazılan kasidenin ilk panosu eûzu besmele ile başlamaktadır.²³ İlk panodan sonra her panoda, üstte bir beyit ve altta iki beyit hâlinde kasidenin üçer beyitlik bölümlerine yer verilmiştir. Caminin iç kısmında eûzu besmele dışındaki dokuz panoda, yirmi yedi beyit yer almaktadır. Kasidenin baş kısmına ilhâk edilen dört beyit dışındaki yirmi üç beyit *Münferice Kasidesi*'nin asıl beyitleri olan kırk beyitin baş kısmından sırasıyla yirmi üçüncü beytine kadar olan bölümdür. Münferice Kasidesi'nin baş tarafına yapılan dört beyitlik ilhak, kasideye yapılan bir tahmisten alınmıştır.²⁴

Mihrabının sağ pencere alınlığında yer alan ilk çini panodaki eûzu besmele diğer panolardan farklı olarak celî sülüs hat sanatı ile yazılmıştır. Mihrabın solundan itibaren devam eden kaside, son pano dahil üç beyitlik parçalar hâlinde tamamı celî talik hat sanatıyla yazılmıştır. Panolarda yer alan gerek celî sülüs ve gerekse celî talik hattı sanat değeri

²³ Yılmaz ve Tuzcu "Antalya'da Türk Dönemi Kitâbeleri" adlı çalışmalarında, *Münferice Kasidesi*'nin mihrabın doğusundaki ikinci panodan başladığını ifade etmektedirler ki, bu bilgi doğru değildir. (Leyla Yılmaz – Kemal Tuzcu, *Antalya'da Türk Dönemi Kitâbeleri*, Hollanda 2010, s. 225)

²⁴ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Kütüphanesi, Mütferrik I, 176/IV, varak 91b-94b.

açısından dönemine göre çok başarılıdır. İkinci pencere alınlığında yer alan panoda, kasidenin baş kısmına üç beyitin ilhak edildiği görülmektedir. İlhak edilen beyitler şöyledir:

الحمد لمونا²⁵ فرج و الشكر به ارجو فرجى
الحمد اليه منه بدا و الشكر اليها منه يجى
كم فرج عنا من كرب و هداانا الحق بلا عوج

Türkçe okunuşu:

1. *El-hamdü li-Mevlânâ ferecün ve's-Şükru bihi ercû fereci*
2. *El-Hamdü ileyhi minhu bedâ ve's-Şükru ileynâ minhu yeci*
3. *Kem ferrece annâ min kürebin ve hedâna'l-hakka bilâ ıvecin*

Türkçe anlamı:

1. *Hamd, sıkıntıdan kurtaran Mevlamızadır ve şükürde Allah'adır, kurtuluşumu dilerim.*
2. *Hamd, O'nadır, O'ndan O'na çıkar, Şükür bize gerekir ve şükürden kurtuluş gelir*
3. *Kaç defa üzüntüden bizi ferahlattı ve eğrisi olmayan hakka bizi hidâyet etti.*

Yine kible tarafında yer alan üçüncü pencere alınlığındaki panoda, kasıdeye bir beyit daha ilhâk edilmiş ve üçlü olan panolardaki diğer iki beyitle asıl kasidenin beyitlerine başlanılmıştır. İlhak edilen beyit şöyledir:

فاذا ضاقت احوالك قل بالقلب و اخلاص بهج

Türkçe okunuşu:

4. *Fe-izâ dâkat ahvâlûke kul bi'l-kalbi ve ihlâsın beheci*

Türkçe anlamı:

²⁵ لمونا kelimesi لمونا "li-Mevlânâ" şeklinde olmalıdır, yani kelimeye ل "lam-elif" harfi eksiktir. Kelimenin لمونا olduğu kasidenin vezninden de anlaşılmaktadır. Tercüme eksik olan ل harfi tamamlanarak "Hamd sıkıntıdan kurtaran Mevlamızadır" şeklinde yapılmıştır. "Bir şeyi her yönüyle almak" anlamındadır ve bu şekilde yapılan tercüme ise anlaşılammamaktadır. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 2013, c. 8, s. 135.) Yılmaz – Tuzcu' da çalışmalarında kelimeyi لمونا "li-Mevlâna" şeklinde okuyup tercüme etmişlerdir. Fakat ilk iki beytin tercümeleleri: "1. *Hamd ve şükür efendimiz Ferec'edir. Bununla kalp huzuru dilerim* 2. *Onun bize yaptıklarından sonra ona hamd ve şükretmek gerekir*" şeklinde yapılmıştır. Bu tercümenin metinle alakası olmadığı için anlaşılammamaktadır.

4. “Daraldığında kalben ve ihlasla (bu kasîdeyi) söyle, mutlu olur sevinirsin”

Tekelipaşa Camii'nin doğu kısmındaki kibleye yakın pencere alınlığında *Münferice Kasîdesi*'nin 3., 4. ve 5. beyitleri yer almaktadır. Doğu tarafındaki diğer pencere alınlığında yer alan 6., 7. ve 8. beyitlerin olduğu üç kasîdelik çini pano ile kuzey kısmındaki pencere alınlığında yer alan 9., 10. ve 11. beyitlerin olduğu üç beyitlik çini panonun, araştırmalarımız sırasında hanımlar mahfili yapıldığı dönemlerde veya daha sonraki restorasyonlarda maalesef üstleri sıvanarak tamamen kapatıldığı görülmüştür. Bu vahim durum derhal yetkililere haber verilmiş, bu nâdide ve dünyada benzeri olmayan çini panolar konusunda gerekli çalışmaların yapılması ilgililerden talep edilmiştir. Bu günlerde Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılan caminin, ilk ve tek olan, nâdide çinilerinin ortaya çıkarılması için gerekli çalışmalar yapılmaktadır.

Üstü sıvayla kapatılmış doğu tarafı panosunda yer alan asıl metindeki 6., 7. ve 8. beyitler şöyledir:

فلربتما فاض المحيا ببحور الموج من اللجج
و الخلق جميعا في يده من ذى سعة و ذى حرج
و نزولهم و طلوعهم فعلى درك و على درج

Türkçe okunuşu:

6. *Fe-lerübbetemâ fâda'l-mahyâ bi-buhûri'l-mevci mine'l-lüceci*
7. *Ve'l-halku cemî'an fî yediihi min zî si'atin ve zevî haraci*
8. *Ve nüzûlühüm ve tulû'uhüm fe-'alâ derekin ve alâ dereci*

Türkçe anlamı:

6. *Bu sûretle çok defa can verici feyizler ve dalgaları çoşup kabaran dalgalar gibi bağış olan nûrlar ve ilâhî armağanlar insan hayatını feyz ve ihsana nâil eder.*

7. *Mahlûkâtın hepsi Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindedir, ister zenginlerden olsun, ister fakirlerden.*

8. *Cenâb-ı Hak bütün mahlûkâtın yüce makamlardan aşağıya inişlerini veya en aşağı derecelerden en yüksek zirveye terfilerini istediği gibi yapar.*

Yine üstü sıvayla kapatılmış kuzey tarafı panosunda yer alan asıl metnin 9., 10. ve 11. beyitler şöyledir:

و معایشهم و عواقبهم ليست في المشي على عوج
حکم نسجت بيد حکمت ثم انتسجت بالمنتسج
فاذا اقتصدت ثم انعرجت فبمقتصد و بمنعرج

Türkçe okunuşu:

9. *Ve me'âyışühüm ve avâkıbühüm leyset fi'l-meşyi alâ ıveci*

10. *Hikemün nüsicet bi-yedin hakemet sümme-ntesecet bi'l-müntesici*

11. *Fe-iza-ktesadet sümme-n'arecet fe-bi-muktesıdın ve bi-mün'arici*

Türkçe anlamı:

9. *Mahlûkâtın dünya geçimleri ve âhirette saîd veya şakî olmaları istikâmet üzere olup, her bir ferde lâyıkı ne ise o şekilde takdir olunmuş devam edegelen işlerde asla eksiklik ve eğrilik yoktur.*

10. *Allah'ın takdir ettiği her şey doğrudur ve hikmet üzeredir, İlâhî kudret ile ezelden takdir edilmiş hüküm ve kazâ herkesin istidâdına mutâbık dünyaya mahsûs olan sûretler ve şekiller üzere zuhûr etmiştir.*

11. *Kulluk vazifesini ifâ edenin, fikri, düşünçesi ve teşebbüsü mutavassıt (orta yol) bir hâl üzere olursa muktesıd (ömrünü boşa geçirmeyen) olur veya kendisine acımayıp bu hâlimden düşer ve Allah'a itâatta tembellik gösterirse zâlim olur.*

Caminin kuzey tarafında yer alan diğer pencere alınlığındaki panoda, 12., 13. ve 14. beyitler; batı kısmında olan iki pencerenin ilkinde 15., 16. ve 17. beyitler, diğerinde 18., 19. ve 20. beyitler bulunmaktadır. Kıblenin batı tarafına yakın olan pencere alınlığındaki pano, iç kısımdaki panoların sonucusu olup, panoda kasîdenin 21., 22. ve 23. beyitleri yer almaktadır.

Tekelipaşa Camii'ndeki, *Münferice Kasidesi*'nin geri kalan beyitleri, kuzey kapısının dıştan sol tarafında bulunan pencere alınlığındaki panodan devam etmektedir. Bu pencere alınlığındaki pano ufak tahribatlara uğramış olsa da kasîdenin 24., 25. ve 26. beyitleri sıralı ve tamdır. Camideki nâdide çini panolarla alâkalı problem bu panodan sonra baş-

lamaktadır. Caminin kuzey kapısının dıştan sağ tarafında pencere alın-
lığında bulunan çini panonun ilk satırında, kasîdenin sıralamadaki 27.
beyiti, ikinci satırda kasîdenin sıralamasına göre 28. ve 29. beyitleri ol-
ması gerekirken, kasîdenin 36. beyiti ve devamında 29. beyiti bulun-
maktadır.²⁶ Mânâ olarak da sıralamayı bozan çini panodaki beyitler
şunlardır:

27 مدح العقل الآتية هدى و هوى متول عنه هجى
36 صلوات الله على المهدي الهادي الناس الى النهج
29 و خيار الخلق هداتهم و سواهم من همج الهمج

Türkçe okunuşu:

27. Müdiha'l-'aklü'l-âtihi hüden ve heven mütevellin anhü hüci
36. Salavâtüllâhi ala'l-mehdiyyi l-hâdi'n-nâsi ile'n-neheci
29. Ve hıyâru'l-halki hüdâtühüm ve sivâhüm min hemeci'l-
hemeci

Türkçe anlamı:

27. Allah'tan kendisine gelen hidâyetle ibâdetlerine ve mânevî makâmlara devam eden kâmil akıl Allah indinde övülmüştür. Allah'a itâattan yüz çeviren hevâ sahibi nefis ise yerilmiştir.

36. Allah'ın salât ve selâmı, doğru yolda olan, insanlara ve cinlere doğru yolu gösteren Nebiyy-i Muhterem ve Habîb-i Ekrem'in üzerine olsun.

29. İnsanların en faziletlisi, Allah yolunda olanlardır, onların dışın-
dakiler ise aşağıların aşağısındadır.

Söz konusu çini panoda, kasîdenin asıl metnindeki 36. beytinin olması, Tekelipaşa Camii'nde *Münferice Kasîdesi'nin* normal olarak tamamının olduğunu göstermektedir. Kasîdenin 28. beyiti ve 30 ilâ 41. beyitlerine (36. beyit hâriç) ne olduğu veya nerede oldukları ise muammâdır. Bu durum, çinilerin caminin restorasyonları sırasında veya diğer dönemlerde kayboldukları izlenimini vermektedir. Yeni restore edilmekte olan caminin, kasîdeden eksik kalan beyitlerinin de bulunarak veya bulunamazlarsa eksik kalan kısmın yazdırılıp tamamlanarak

²⁶ Bu üç beyitlik pano yerinden düştüğü için Antalya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

âit oldukları yerlerine iâde edilmeleri çok önem arz etmektedir ve bu târihî bir görevdir.



Münferice Kasidesi'nin 27, 36 ve 29. beyitlerinin yer aldığı, Tekeli Mehmet Paşa Camii Kuzey Kapısının Dıştan Sağ Tarafındaki Pencere Alınlığı Çini Panosu

Tekeli Paşa Camisindeki *Münferice Kasidesi*'nin 28., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 37., 38., 39. ve 40. beyitleri eksiktir. Eksik olan beyitler şunlardır:

28. و کتاب الله رياضته لعقول الناس بمندرج
 30. و اذا كنت المقدم فلا تجزع في الحرب من الرهج
 31. و اذا ابصرت منار هدى فافظر فردا فوق الثيج
 32. و اذا اشتاقت نفس وجدت ألما بالشوق المعتلج
 33. و ثنايا الحسنی ضاحكة و تمام الضحك على الفلج
 34. و عياب الاسرار اجتمعت بأمانتها تحت الشرح
 35. و الرفق يدوم لصاحبه و الخرق يصير الى الهرج
 37. و ابى بكر فى سيرته و لسان مقالته اللهج
 38. و ابى حفص و كرامته فى قصة سارية الخلج
 39. و ابى عمر و ذى النورين ال مستهدى المستحيا البيهج
 40. و ابى حسن فى العلم اذا و افى بسحائبه الخلج

Türkçe okunuşu:

28. *Ve kitâbullâhi riyâdatühü* *li-‘ukûli’n-nâsi bi-münderici*
 30. *Ve izâ künte'l-ikdâme fe-lâ* *tecza' fi'l-harbi mine'r-reheci*
 31. *Ve izâ ebsarte menâre hüden* *Fe-zhar ferden fevka's-sebici*
 32. *Ve iza'stâket nefsin vecedet* *elemen bi-ş-şevki'l-mu'telici*
 33. *Ve senâye'l-husnâ dâhiketün* *ve temâme'd-dihki ala'l-feleci*
 34. *Ve iyâbu'l-esrâri'ctema'at* *bi-emânetihâ tahte's-şeraci*
 35. *Ve'r-rıfku yedümü li-sâhibihi* *ve'l-harku yesıru ile'l-hereci*
 37. *Ve Ebîbekrin fi sîretihi* *ve lisâni mekâletihî'l-lehici*
 38. *Ve Ebî Hafsın ve kerâmetihi* *fi kissati Sâriyeti'l-haleci*
 39. *Ve Ebî Amrin ve zi'n-Nüreyni'l* *müstehti'l-müstehya'l-behici*
 40. *Ve Ebî Hasenin fi'l-‘ilmi izâ* *vâfâ bi-sehâibihî'l-huleci*

Türkçe anlamı:

28. İnsan aklının Kur'ân-ı Kerîm'deki cennet ve cehennemle alâkalı âhirette gerçekleşecek konuları anlaması mümkündür. Bu konularda belirsiz bir şey bırakılmamış, dünya ve âhirete dâir insanın hayrına ve zararına olan her şey izâh edilmiştir.

30. Nefis ve şeytanla muhârebe için yiğitçe gayretli bir şekilde çalışırsan, nefis ve şeytanın toz gibi olan vesvese ve tehlikeleri için muzdarip olma.

31. Hidâyet nurlarının mekânına ulaşmakla rızıklandığında, cesur ve benzersiz bir yiğit ol ve o mekânda kendini göster.

32. Nefis sevdiğini arzu edince özlemi artar, hüzünlü ve sıkıntılı bir hâl alır. Çünkü insan bir yere varmak istediğinde çoğu zaman engeller ortaya çıkıp, insana eziyet verir.

33. Güzellik ve letâfetle vasıflı olan sevgilinin ön dişlerinde gülmenin eseri görülür, asıl gülmenin tamamı ise onun sonunda ve arkasındadır.

34. Evliyâullah, yüklendikleri sırlar ve emânetlerle beraber gizli perdenin altında toplanmışlardır. Zîrâ yemek, içmek, giyinmek ve soh-

bet eylemekten münezzehtir olmadıkları için onları diğerlerinden ayırmak zordur. (Evlîyâullahın bilinmesi arzu edilirse beş, on, yirmi dün onlara arkadaşlık yapmak gerekir. Birlikte bulunduğu zamanda Allah'a olan muhabbet artarsa veliliklerine hükmedilir)

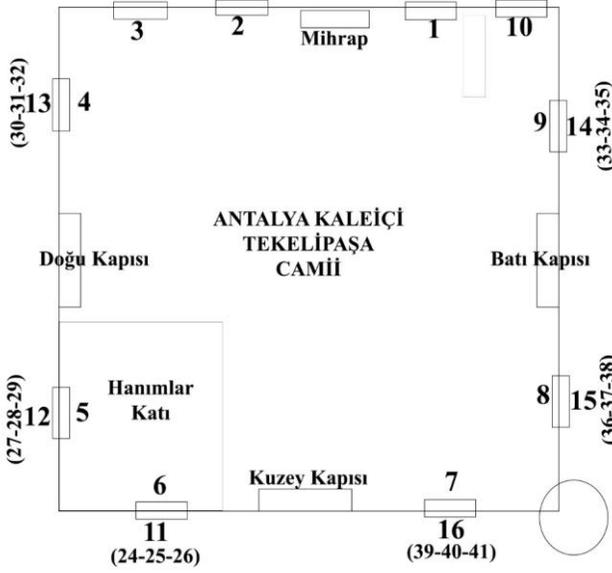
35. Nezâket, yumuşaklık ve güzel zandan ortaya çıkan sâhibini saâdete; aksi olan ezâ ve cefânın ise sahibini fitneye dûçar kılacağı tabiidir.

37. Ve Allah'ın salât ve selâmı Ebû Bekir Sıddîk'a olsun ki, İslâm'a girmedeki önceliği, Rasûlullah'a itâati ve malını Allah yolunda infâk etmesi, Bilâl-i Habeşî gibi köleleri âzad etmesi ve diğer hususlarda Rasûlullah'ın yolu üzere tam bir teslimiyeti konusunda sözünün eri idi.

38. Yine Allah'ın salât ve selâmı Ömer b. Hattâb'a olsun ki, kerâmetleri pek çok ise de Sâriye hakkındaki kerâmeti herkesçe malumdur.

39. Ve yine Allah'ın salât ve selâmı hayâ ve iman kaynağı olan Osman b. Affan'a olsun ki, hayâ ve güzel ahlâkı kendinde toplamış nâdir bir kişi idi.

40. Ve yine Allah'ın salât ve selâmı Ali b. Ebî Tâlib'e olsun ki, yağmur yüklü bulutlar gibi ilmiyle vefâ ve ihsan ettikçe istifâde edebilmek için her taraftan kendisine mürâcaat edilirdi.



Antalya Kaleiçi Tekelipaşa Camii Münferice Kasidesi Sıralaması

Tekeli Mehmet Paşa Camii'nin kuzey kapısının solundan başlayan *Münferice Kasidesi*'nin 24., 25. ve 26. beyitlerini başlangıç kabul edersek, caminin doğusunda dış tarafta yer alan 12 nolu pencere alınlığında kasidenin 27., 28. ve 29. beyitleri devam etmelidir. Zîrâ, caminin iç kısım panolarında olduğu gibi Arapça sağdan sola doğru yazılıp okunan bir dil olduğundan, 11. panodan sonraki pano, 11. panonun solunda olmalıdır. Buna göre, 13 nolu pencere alınlığında, 30., 31. ve 32. beyitler, 14 nolu pencere alınlığında 33., 34. ve 35. beyitler, 15 nolu pencere alınlığında 36., 37. ve 38. beyitler, 16 nolu alınlığında 39., 40. ve 41. beyitlerle kasîde tamamlanmaktadır. 41. beyit ise tekrârı mûtâd olan *فاذا ضاقت احوالك قل* *“Daraldığında kalben ve ihlasla (bu kasideyi) söyle, mutlu olur sevinirsin”* mânâsındaki beyittir.

Tekeli Mehmet Paşa Camii'nin kuzey, doğu ve batısında *Münferice Kasidesi*'nin beyitleri pencere alınlıklarındaki panolarda olduğu halde, kible tarafındaki pencere alınlıklarında çini panonun olmaması mîmârî bir özelliktir. Tekeli Mehmet Paşa Camii'ne işlenen *Münferice Kasidesi*'nde, eûzu besmele başlangıca bir pano olarak eklenmiş, ayrıca dört

beyitte kasîdenin baş kısmına ilhak edilmiştir. Mülhak olan bu kısımlar, kasîdenin işleneceği pencere alınlıkları hesabına göre yapılmıştır. Kasîde, caminin iç kısmında on pencere alınlığına, dış kısımda ise altı pencere alınlığına, eûzu besmelenin olduğu pano hâriç toplamda on beş pano olarak üçer beyitler hâlinde tasarlanmıştır. Caminin kible tarafının dış pencere alınlıkları ise her camide olduğu üzere boş bırakılan alanlardır. Ayrıca, çini panolar caminin üç tarafında da yer alan cami giriş kapılarının olduğu ve kapıların sağında ve solunda yer alan pencere alınlıklarındadır. Giriş-çıkışların olduğu bu hareketli alanlar, çini panolarla tezyin edilmiş ve estetik süsleme unsurlarıyla caminin kapılarının bulunduğu kuzey, doğu ve batı kısımları da tamamlanarak, mîmârîde mükemmel bir görüntü ortaya konmuştur.

Münferice Kasidesi'nde başlıklar halinde şu konulardan bahsedilmektedir: Sıkıntıların ve zorlukların geçici olduğu, ilâhî ikrâmın bereketli yağmurlar gibi ardı-arkası kesilmeden devam ettiği, kişinin takvâ bilinciyle kulluğu cidden arzulaması, zengin-fakir herkesin Cenâb-ı Hakk'ın kudret elinde olduğu, herşeyi yaratan Allah'ın dilediğine dilediğini verdiğini ve dilediğinden dilediğini aldığı ve bunun hikmetinin gereği olduğu, kazâ ve kadere râzı olmanın akıllı kişilerin kârı olacağı, hidâyet kapısının kıymetinin bilinmesi ve değerlendirilmesi gerektiği, rûhî olgunluğun ve ilâhî derecelerin saâdet kapılarını araladığı, sâlih ameller için tenbellik gösterildiğinde gafletten uyanmak gerektiği, ibâdet ve taâtla nûr ve ziyânın parladığı, insanın günahlarını düşünerek mahzun olması ve günahlarına pişmanlıkla tevbe etmesinin gerektiği, Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını düşünülerek teheccüdlerde okunması ve Allah'ın emir ve yasaklarının anlaşılması ve yaşanması, nefis ve şeytana muhâlefet edilmesi, asıl gülmenin âkibette fayda sağlayacağı, Rasûlullah'ın sünnetine yapışmanın önemi. Kasîde, Peygamberimize, ehline ve ashâbına salât ü selam getirilip, duâ edilerek tamamlanmaktadır.

Tekeli Mehmet Paşa Camii'ndeki *Münferice Kasidesi*'nin Metni:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لمونا²⁷ فرج و الشكر به أرجو فرجى
 الحمد منه اليه بدا و الشكر الينا منه نجى
 كم فرج عنا من كرب و هدانا الحق بلا عوج
 فاذا ضاقت احوالك قل بلالقلب و اخلاص بهج
 اشتدى ازمة تنفرج قد اذن ليالك بالبلج²⁸
 و ظلام الليل له سرج حتى يغشاه أبو السرج
 و صحاب²⁹ الخير لها مطر فاذا جاء الابان يجى³⁰
 و فوائد مولانا جمل لسروح الانفس و النهج³¹
 و لها ارح³² محى أبدا فاقصد محيا ذاك الارج
 فلربتما فاض المحيا ببحور الموج من اللجج
 و الخلق جميعا في يده من ذي سعة و ذوي حرج
 و نزولهم و طلوعهم فعلى درك و على درج
 و معاشهم و عواقبهم ليست في المشي على عوج
 حكم نسجت بيد حكمت ثم انتسجت بالمنتسج
 فاذا اقتصدت ثم انعرجت فبمقتصد و بمنعرج
 شهدت بعجايبها حجج قامت بالامر على الحجج
 و رضى بقضاء الله حجى فعلى مركزته³³ فجعج
 و اذا انفتحت أبواب هدى فاعجل لخزانتها و لج
 و³⁴ اذا حاولت نهايتها فاحذر اذ ذاك من العرج³⁵

²⁷ kelimesi لمونا "li-Mevlânâ" şeklinde olmalıdır, yani kelimeye لا "lam-elif" harfi eksiktir. Kelimenin مولانا olduğu kasidenin vezninden de anlaşılacaktır. Tercüme eksik olan لا harfi tamamlanarak "Hamd sıkıntından kurtaran Mevlâmızadır" şeklinde yapılmıştır. "Bir şeyi her yönüyle almak" anlamındadır ve bu şekilde yapılan tercüme anlaşılammamaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 2013, c. 8, s. 135.

²⁸ Yılmaz-Tuzcu, beyitteki "ezmetü" kelimesini "ezmetün" şeklinde tenvinli, "leylüki" kelimesini de "leyleke" şeklinde okumuşlar ve beyite "Ey sıkıntı dağılıp git! Bakarsın ki geçen nur ile aydınlanmış" şeklinde anlaşılması zor bir mânâ vermişlerdir. (Yılmaz-Tuzcu, s. 235-236)

²⁹ Yılmaz-Tuzcu "sahâb" kelimesini اصحاب "eshâb" şeklinde okumuşlardır.

³⁰ Asıl metinde "bulut" anlamındaki kelime yerine, hatâen "arkadaş" mânâsında "sahâb", sibâktaki cinsiyete uygun olması için لها "ha" zamiri yerine ise هو "hu" zamiri ve beyitin sonundaki تجى fiili yerine يجى fiili yazılmıştır.

³¹ Asıl metinde beytin sonu المهج "ferahlık" anlamındaki kelimeyle tamamlanmaktadır. Burada ise النهج "ferahlığa çıkan yol" anlamındaki kelime vardır.

³² Asıl metinde kelime ارح "erecün" kelimesidir. Noktanın unutulduğu âşikârdır.

³³ Asıl metinde kelime هو "hu" zamiri sibâka göre olmalıdır.

³⁴ Asıl metinde atif ف harfi ile yapılmaktadır.

لتكون من السياق اذا ما جئت الى تلك الفرج
 و هناك العيش و بهجته فلمبتهج و لمنتهج
 فهج الاعمال اذا ركدت فاذا ما هجت اذا تهج
 و معاص الله سماحتها³⁶ تزداد لذى الخلق السمج
 و لطاعته و صباحتها أنوار صباح ميتلج
 من يخطب حور الخلد³⁷ بها يظهر³⁸ بالخور و بالغنج
 فكن المرضى لها بتقى ترضاه غدا³⁹ و تكون نجى
 و اتل القران بقلب ذى حرق⁴⁰ و بصوت فيه شجى
 و صلوة الليل مسافتها فاذهب فيها بالفهم و جى
 و تأملها و معانيها تأت⁴¹ الفردوس و تفترح⁴²
 و اشرب تسنيم مفجرها لاممترجا و بممترج
 مدح العقل الآتيه هدى و هوى متول عنه هجى
 صلوات الله على المهدي الهادي الناس الى النهج
 و خيار الخلق هداتهم و سواهم من همج الهمج

Tekeli Mehmet Paşa Camii'ndeki Münferice Kasidesi'nin Türkçe Okunuşu:

1. *Eûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm Bismillâhirrahmânirrahîm*
2. *El-hamdü li-Mevlânâ ferecün ve'ş-Şükru bihi ercû fereci*
3. *El-Hamdü ileyhi minhu bedâ ve'ş-Şükru ileynâ minhu yeci*

³⁵ Yılmaz-Tuzcu'nun çalışmalarında, عرج “areci” “aksamak” mânâsındaki kelime, “mirac” şeklinde hatalı tercüme edilmiştir.

³⁶ Asıl metinde kelime سماحتها “Allah'a isyanın çirkinliği” anlamındadır. Allah'a isyâna gösterilen müsâmaha” anlamındadır ki, çini panoda cim harfinin noktasının unutulup, böyle hatalı bir mânânın ortaya çıktığı âşikârdır.

³⁷ Asıl metinde terkip حور العين “iri gözlü hûriler” anlamındadır. Burada farklı olarak حور الخلد “ebedî yaşamlı hûriler” terkihi kullanılmıştır.

³⁸ Asıl metinde “zafer elde edersen, kazanırsın” anlamındaki يظهر kelimesi yerine, “ortaya çıkar, zâhir olur” anlamındaki يظهر kelimesi yazılmıştır.

³⁹ Asıl metinde “onun rızâsıyla hidâyete eresin, kurtulasın” anlamındaki برضاه هدى yerine, “yarın o seni râzî eder” anlamında ترضاه غدا kelimeleri kullanılmıştır.

⁴⁰ Asıl metinde kelime “hüzünle” anlamında حزن kelimesidir. Buradaki kelime ise حرق “yanık” anlamındadır. Yılmaz-Tuzcu kelimeyi asıl metindeki gibi “huznin” şeklinde okuyup, tercüme etmişlerdir.

⁴¹ Asıl metinde kelime تأتى şeklindedir.

⁴² Asıl metinde kelime “umduğuna erip sevinirsin” anlamındaki تتبجح kelimesi yerine, burada “kurtulursun” anlamındaki تفترح kelimesi kullanılmıştır. Yılmaz-Tuzcu kelimeyi تفترح “tenfericü” şeklinde okumuşlardır.

4. Kem ferrece annâ min kürebin ve hedâna'l-hakka bilâ ıvecin
5. Fe-izâ dâkat ahvâlûke kul bi'l-kalbi ve ihlâsın beheci
6. İştedit ezmetü tenferici kad âzene leylüki bi'l-beleci
7. Ve zalâmü'l-leyli lehü sürücün Hattâ yağşâhü ebü's-sürüci
8. Ve sahâbü'l-hayri lehâ matarun fe-izâ câe'l-ibbânü yeci
9. Ve fevâidü Mevlânâ cümelün li-sürûhî'l-enfüsi ve'n-nüheci
10. Ve lehâ eracün muhyî ebeden F'aksud mahyâ zâke'l-ereci
11. Fe-lerübbetemâ fâda'l-mahyâ bi-buhûri'l-mevci mine'l-lüceci
12. Ve'l-halku cemî'an fî yedihi min zî si'atin ve zevî haraci
13. Ve nüzûlühüm ve tulû'uhüm fe-'alâ derekin ve alâ dereci
14. Ve me'âyışühüm ve avâkıbühüm leysset fi'l-meşyi alâ ıveci
15. Hikemün nüsicet bi-yedin hakemet sümme-ntesecet bi'l-müntesici
16. Fe-iza-ktesadet sümme-n'arecet fe-bi-muktesıdın ve bi-mün'arici
17. Şehidet bi-'acâyibihâ hucecun kâmet bi'l-emri ale'l-hıceci
18. Ve ridan bi-kadâillâhi hıcen fe-'alâ merkûzetihî fe'uci
19. Ve ize'ntefehat ebvâbü hüden Fe'cel li-hazânihâ velici
20. Ve izâ hâvelte nihâyetühâ fa'hzer iz zâke mine'l-'areci
21. Li-teküne mine's-sübbâki izâ mâ ci'te ilâ tilke'l-füreci
22. Fe-hünâke'l-'ayşü ve behcetühü fe-li-mübtehicin ve li-müntehici
23. Fehice'l-a'mâlü izâ rekedet fe-izâ mâ hiçte izen tehici
24. Ve ma'âsıllâhi semâcetühâ tezdânü li-zi'l-halki's-semici
25. Ve li-tâ'atihi ve sahâbetihî envâru sabâhin mübtelici
26. Men yahtub hûra'l-huldi bihâ yazharu bi'l-hûri ve'l-gunuci
27. Fe-küni'l-merdıye lehâ bi-tükan terdâhu gaden ve teküne neci
28. Ve'tlü'l-Kur'âne bi-kalbin zî harakin ve bi-savtin fihî şeci
29. Ve salâtü'l-leyli mesâfetühâ fe'zheb fihâ bi'l-fehmi ve ci
30. Ve teemmlahâ ve me'âniyehâ te'ti'l-Firdevse ve tefterici
31. Ve'şrab tesnîme müfeccerihâ lâ mümtezicen ve bi-mümtezici
32. Müdiha'l-'aklü'l-âtihî hüden ve heven mütevellin anhü hüci
33. Salavâtüllâhi ala'l-mehdiyyi l-hâdi'l-halki ile'n-neheci
34. Ve hıyâru'l-halki hüdâtühüm ve sivâhüm min hemeci'l-hemeci

Tekeli Mehmet Paşa Camii'ndeki Münferice Kasidesi'nin Türkçe Anlamı:

1. Koğulmuş olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.
2. Hamd sıkıntıdan kurtaran Mevlamızadır ve şükürde Allah'adır, kurtuluşumu dilerim.
3. Hamd, O'nadır, O'ndan O'na çıkar, Şükür bize gerekir ve şükürden kurtuluş gelir
4. Kaç defa üzüntüden bizi ferahlattı ve eğrisi olmayan hakka bizi hidâyet etti.
5. Daraldığında kalben ve ihlasla (bu kasideyi) söyle, mutlu olur sevinirsin.
6. Ey sıkıntı, şiddetlen ki ferahlayasın; kuşkusuz senin (karanlık) gecen sabah(ın gelişini) bildirdi.
7. Gece karanlığının da yıldızları vardır. Tâ ki o karanlığı güneş kaplayıp ortadan kaldırıncaya kadar.
8. Hayır bulutu için yağmur gibi feyizli olan ilâhî armağanlar vardır, zamanı geldiğinde zuhur eder, ıztırâbın lüzumu yoktur.
9. Mevlâ ve mürebbimiz olan Cenâb-ı Hakk'ın din ve dünyâ işlerimiz ve canların ve ruhların nefes alıp ferahlıkları için ihsânları sınırsızdır.
10. Bu ihsânlar için misk ve anber gibi güzel kokular vardır ki, insanı ebedî hayat ile canlandırır. Takvâ, tâat ve kulluk vazîfene riâyet ederek o güzel kokuların zaman ve mekânını cidden arzu eyle.
11. Bu sûretle çok defa can verici feyizler ve dalgaları çoşup kabaran dalgalar gibi bağış olan nûrlar ve ilâhî armağanlar insan hayatını feyz ve ihsâna nâil eder.
12. Mahlûkâtın hepsi Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindedir, ister zenginlerden olsun, ister fakirlerden.
13. Cenâb-ı Hak bütün mahlûkâtın yüce makamlardan aşağıya inişlerini veya en aşağı derecelerden en yüksek zirveye terfilerini istediği gibi yapar.

14. Mahlûkâtın dünya geçimleri ve âhirette saîd veya şakî olmaları istikâmet üzere olup, her bir ferde lâyıki ne ise o şekilde takdir olunmuş devam edegelen işlerde asla eksiklik ve eğrilik yoktur.

15. Allah'ın takdir ettiği her şey doğrudur ve hikmet üzeredir, İlâhî kudret ile ezelden takdir edilmiş hüküm ve kazâ herkesin istidâdına mutâbık dünyaya mahsûs olan sûretler ve şekiller üzere zuhûr etmiştir.

16. Kulluk vazîfesini îfâ eden, fikri, düşüncesi ve teşebbüsü mutavassıt (orta yol) bir hâl üzere olursa muktesid (ömrünü boşa geçirmeyen) olur veya kendisine acımayıp bu hâlden düşer ve Allah'a itaatta tembellik gösterirse zâlim olur.

17. Allah'ın yaptıklarında acâyip hikmetlere şâhitlik eden çok deliller vardır ki her biri bir işi üstlenir ve bize her zaman her şeyin yaratıcı Cenâb-ı Hak olduğunu anlatırlar.

18. Her şeyin yaratıcısının Cenâb-ı Hak olduğunu bildikten sonra, Allah'ın kazâ ve kaderine râzî olmak aklın kemâlidir. Artık kader dâiresinin merkezi olan noktanın etrafında deverân edip hâricine tecâvüz eyleme.

19. Hidâyet kapıları açıldığında, acele et durma, hazinelerin içine gir.

20. Şâyet (gayb hazinelerinde gizli ve nefis müceverlerle dolu olan yüksek makâmlar ve ledünnî mevhibelerin) nihâyetine varmayı kasdersen, aksamaktan (Allah'ın râzısı dışında hareket etmekten) sakın!

21. Ki, o saâdet meydanına geldiğinde, (oraya) ilk gelenlerden (sâbıklardan) olasin!

22. Artık, dünya hayatının gerçek safâsı oradadır. Bu ise ilâhî nûrların tecellilerinin hakîkatine ve takvâ yolunda ilerleyip maksadına eren kâmil kişiler içindir.

23. Tembelleştiğin ve durgunlaştığın zaman sâlih amelleri hareketlendir. Bu sûrette ebedî saâdette dâim olursun.

24. Allah'a isyan etmenin kötülüğünün cezâsına gelince, kötü ahlakla ahlaklananlar için hazır olacaktır.

25. Allah'a ibâdet ve itâatın güzelliği ve letâfeti zamanına güneş gibi doğan nûr ve ziyâ vardır. Bundan maksat cehâlet karanlığının kalkmasıyla marifetullah güneşinin doğmasıdır.

26. İbâdet ve tâatları sebebiyle cennette bulunan hûriler kim tâlip olursa, hûriler ve onların naz ve işveleriyle nasiplenir.

27. Sen cennet hûrilerinin muâşeretini arzu edince, takvâ ile kendini onlara sevdire ki kıyâmet gününde râzı olunarak ve her türlü kötülükten de sâlim olarak kurtulasın.

28. Günahlarını düşünerek dâima yanık bir kalp ile ve Allah'tan korkarak mahzun bir sedayla Kur'an-ı Kerîm'i tilâvet et.

29. Kur'ân-ı Kerîm-i tilâvetin geniş alanı teheccüd namazıdır. Mânâsını düşünerek teheccüdde Kur'ân-ı Kerîm tilâveti tekrar tekrar okunur.

30. Yine gece namazı ve ondan maksatın ne olduğunu iyice düşün ki Firdevs cennetine vâsıl olup sevinçlere nâil olasın, kurtulasın.

31. İbâdete mükâfât olmak üzere cennet pınarlarından akan Tesnîm şarabını içsin. O şarap saf bir şaraptır ki, nefreti mûcib olan hiçbir şey ile karışmamıştır.

32. Allah'tan kendisine gelen hidâyetle ibâdetlerine ve mânevî makâmlara devam eden kâmil akıl Allah indinde övülmüştür. Allah'a itâattan yüz çeviren hevâ sahibi nefis ise yerilmiştir.

33. Allah'ın salât ve selamı, doğru yolda olan, insanlara ve cinlere doğru yolu gösteren Nebiyy-i Muhterem ve Habîb-i Ekrem'in üzerine olsun.

34. İnsanların en faziletlisi, Allah yolunda olanlardır, onların dışındakiler ise aşağıların aşağısındadır.

Münferice Kasidesi'nin Kırk Beyitlik Asıl Metni

1. اشتدى ازمة تنفرج قد اذن ليلىك بالبلج
2. و ظلام الليل له سرج حتى يغشاه أبو السرج
3. و سحاب الخير له مطر فاذا جاء الابان تجى
4. و فوائد مولانا جمل لسروح الانفس و المهج
5. و لها ارج محى أبدا فاقصد محيا ذاك الارج
6. فلربتما فاض المحيا ببحور الموج من اللجج
7. و الخلق جميعا في يده من ذي سعة و ذوي حرج
8. و نزولهم و طلوعهم فعلى درك و على درج

9. و معاشهم و عواقبهم ليست في المثي على عوج
10. حكم نسجت بيد حكمت ثم انتسجت بالمنتسج
11. فاذا اقتصدت ثم انعرجت فبمقتصد و بمنعرج
12. شهدت بعجايبيها حجج قامت بالامر على الحجج
13. و رضى بقضاء الله حجي فعلى مركزتها فعج
14. و اذا انفتحت أبواب هدى فاعجل لخزائنها و لج
15. فاذا حاولت نهايتها فاحذر اذ ذاك من العرج
16. لتكون من السياق اذا ما جئت الى تلك الفرج
17. فهناك العيش و بهجته فلمبتهج و لمنتهج
18. فهج الاعمال اذا ركدت فاذا ما هجت اذا تهج
19. و معاصي الله سماجتها تزداد لذى الخلق السمج
20. و لطاعته و صباحتها أنوار صباح مبتلج
21. من يخطب حور العين بها يظفر بالهور و بالغنج
22. فكن المرضي لها بتقى برضاه هدى و تكون نجى
23. و اتل القران بقلب ذى حرن و بصوت فيه شجى
24. و صلاة الليل مساقتها فاذهب فيها بالفهم و جى
25. و تأملها و معانيها تأتي الفردوس و تنبهج
26. و اشرب تسنيم مفجرها لاممترجا و بممترج
27. مدح العقل الاثيه هدى و هوى متول عنه هج
28. و كتاب الله رياضته لعقول الناس بمندرج
29. و خيار الخلق هداتهم و سواهم من همج الهمج
30. و اذا كنت المقدم فلا تجزع في الحرب من الرهج
31. و اذا ابصرت منار هدى فافظر فردا فوق النبج
32. و اذا اشتاقت نفس وجدت ألما بالشوق المعتلج
33. و ثنايا الحسنى ضاحكة و تمام الضحك على الفلج
34. و عياب الاسرار اجتمعت بأمانتها تحت الشرج
35. و الرفق يدوم لصاحبه و الخرق يصير الى الهرج
36. صلوات الله على المهدي الهادي الخلق الى النهج
37. و ابى بكر فى سيرته و لسان مقاتله للهج

38. و ابى حفص و كرامته فى قصة سارية الخلع

39. و ابى عمر و ذى النورين ال مستهدى المستحيا البيهق

40. و ابى حسن فى العلم اذا و افى بسائبه الخلع

Türkçe anlamı:

1. *Ey sıkıntı, şiddetlen ki ferahlayasın; kuşkusuz senin (karanlık) gecen sabah(ın gelişini) bildirdi.*

2. *Gece karanlığının da yıldızları vardır. Tâ ki o karanlığı güneş kaplayıp ortadan kaldırına kadar.*

3. *Hayır bulutu için yağmur gibi feyizli olan ilâhî armağanlar vardır, zamanı geldiğinde zuhûr eder, ıztırâbın lüzumu yoktur.*

4. *Mevlâ ve mürebbimiz olan Cenâb-ı Hakk'ın din ve dünyâ işlerimiz ve canların ve ruhların nefes alıp ferahlıkları için ihsânları sınırsızdır.*

5. *Bu ihsânlar için misk ve anber gibi güzel kokular vardır ki, insanı ebedî hayat ile canlandırır. Takvâ, tâat ve kulluk vazifene riâyet ederek o güzel kokuların zaman ve mekânını cidden arzu eyle.*

6. *Bu sûretle çok defa can verici feyizler ve dalgaları çoşup kabaran dalgalar gibi bağış olan nûrlar ve ilâhî armağanlar insan hayatını feyz ve ihsâna nâil eder.*

7. *Mahlûkâtın hepsi Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindedir, ister zenginlerden olsun, ister fakirlerden.*

8. *Cenâb-ı Hak bütün mahlûkâtın yüce makâmlardan aşağıya inişlerini veya en aşağı derecelerden en yüksek zirveye terfilerini istediği gibi yapar.*

9. *Mahlûkâtın dünya geçimleri ve âhirette saîd veya şakî olmaları istikâmet üzere olup, her bir ferde lâyıkı ne ise o şekilde takdir olunmuş devam edegelen işlerde asla eksiklik ve eğrilik yoktur.*

10. *Allah'ın takdir ettiği her şey doğrudur ve hikmet üzeredir, İlâhî kudret ile ezelden takdir edilmiş hüküm ve kazâ herkesin istidâdına mutâbık dünyaya mahsûs olan sûretler ve şekiller üzere zuhûr etmiştir.*

11. *Kulluk vazifesini ifâ eden, fikri, düşüncesi ve teşebbüsü mutavassıt (orta yol) bir hâl üzere olursa muktesid (ömrünü boşa geçirmeyen) olur veya kendisine acımayıp bu hâlimden düşer ve Allah'a itâatta tembellik gösterirse zâlim olur.*

12. Allah'ın yaptıklarında acâyip hikmetlere şâhitlik eden çok deliller vardır ki her biri bir işi üstlenir ve her zaman her şeyin yaratıcı Cenâb-ı Hak olduğunu anlatırlar.

13. Her şeyin yaratıcısının Cenâb-ı Hak olduğunu bildikten sonra, Allah'ın kazâ ve kaderine râzı olmak aklın kemâlindedir. Artık kader dâiresinin merkezi olan noktanın etrâfında deverân edip hâricine tecâvüz eyleme.

14. Hidâyet kapıları açıldığında, acele et durma, hazinelerin içine gir.

15. Şâyet (gayb hazînelerinde gizli ve nefis müceverlerle dolu olan yüksek makâmlar ve ledünnî mevhibelerin) nihâyetine varmayı kasdersen, aksamaktan (Allah'ın râzısı dışında hareket etmekten) sakın!

16. Ki, o saâdet meydanına geldiğinde, (oraya) ilk gelenlerden (sâbıklardan) olasin!

17. Artık, dünya hayatının gerçek safâsı oradadır. Bu ise ilâhî nurların tecellilerinin hakikatına ve takvâ yolunda ilerleyip maksadına eren kâmil kişiler içindir.

18. Tembelleştiğin ve durgunlaştığın zaman sâlih amelleri hareketlendir. Bu sûrette ebedî saâdette dâim olursun.

19. Allah'a isyan etmenin kötülüğünün cezâsına gelince, kötü ahlakla ahlaklananlar için hazır olacaktır.

20. Allah'a ibâdet ve itâatın güzelliği ve letâfeti zamanına güneş gibi doğan nûr ve ziyâ vardır. Bundan maksat cehâlet karanlığının kalkmasıyla marifetullah güneşinin doğmasıdır.

21. İbâdet ve tâatları sebebiyle cennette bulunan hûrilere kim tâlip olursa, hûriler ve onların naz ve işveleriyle nasiplenir.

22. Sen cennet hûrilerinin muâşeretini arzu edince, takvâ ile kendini onlara sevdire ki kıyâmet gününde râzı olunarak ve her türlü kötülükten de sâlim olarak kurtulasın.

23. Günahlarını düşünerek dâima yanık bir kalp ile ve Allah'tan korkarak mahzûn bir sedayla Kur'an-ı Kerîm'i tilâvet et.

24. Kur'an-ı Kerîm-i tilâvetin geniş alanı teheccüd namazıdır. Mânâsını düşünerek teheccüde Kur'an-ı Kerîm tilâveti tekrar tekrar okunur.

25. Yine gece namazı ve ondan maksatın ne olduğunu iyice düşün ki Firdevs cennetine vâsıl olup sevinçlere nâil olasın, kurtulasın.

26. İbâdete mükâfât olmak üzere cennet pınarlarından akan Tesnîm şarabını içesin. O şarap saf bir şaraptır ki, nefreti mûcib olan hiçbir şey ile karışmamıştır.

27. Allah'tan kendisine gelen hidâyetle ibâdetlerine ve mânevî makâmlara devam eden kâmil akıllı Allah'ında övülmüştür. Allah'a itâattan yüz çeviren hevâ sahibi nefis ise yerilmiştir.

28. İnsan aklının Kur'ân-ı Kerîm'deki cennet ve cehennemle alâkalı âhirette gerçekleşecek konuları anlaması mümkündür. Bu konularda belirsiz bir şey bırakılmamış, dünya ve âhirete dâir insanın hayrına ve zararına olan her şey îzâh edilmiştir.

29. İnsanların en fazîletlisi, Allah yolunda olanlardır, onların dışındakiler ise aşağıların aşağısındadır.

30. Nefis ve şeytanla muhârebe için yiğitçe gayretli bir şekilde çalışırsan, nefis ve şeytanın toz gibi olan vesvese ve tehlikeleri için muzdarip olma.

31. Hidâyet nurlarının mekânına ulaşmakla rızıklandığında, cesur ve benzersiz bir yiğit ol ve o mekânda kendini göster.

32. Nefis sevdiğini arzu edince özlemi artar, hüzünlü ve sıkıntılı bir hâl alır. Çünkü insan bir yere varmak istediğinde çoğu zaman engeller ortaya çıkıp, insana eziyet verir.

33. Güzellik ve letâfetle vasıflı olan sevgilinin ön dişlerinde gülmenin eseri görülür, asıl gülmenin tamamı ise onun sonunda ve arkasındadır.

34. Evliyâullah, yüklendikleri sırlar ve emânetlerle beraber gizli perdenin altında toplanmışlardır. Zirâ yemek, içmek, giyinmek ve sohbet eylemekten münezzehtir olmadıkları için onları diğerlerinden ayırmak zordur. (Evliyâullahın bilinmesi arzu edilirse beş, on, yirmi gün onlara arkadaşlık yapmak gerekir. Birlikte bulunduğu zamanda Allah'a olan muhabbet artarsa velîliklerine hükmedilir)

35. Nezâket, yumuşaklık ve güzel zandan ortaya çıkan sâhibini saâdete; aksi olan ezâ ve cefânın ise sâhibini fitneye dâir kılacağı tabiidir.

36. Allah'ın salât ve selâmı, doğru yolda olan, insanlara ve cinlere doğru yolu gösteren Nebiyy-i Muhterem ve Habîb-i Ekrem'in üzerine olsun.

37. Ve Allah'ın salât ve selâmı Ebû Bekir Sıddîk'a olsun ki, İslâm'a girmedeki önceliği, Rasûlullah'a itâatı ve malını Allah yolunda infâk etmesi, Bilâl-i Habeşi gibi köleleri azad etmesi ve diğer hususlarda Rasûlullah'ın yolu üzere tam bir teslimiyeti konusunda sözünün eri idi.

38. Yine Allah'ın salât ve selâmı Ömer b. Hattâb'a olsun ki, kerâmetleri pek çok ise de Sâriye hakkındaki kerâmeti herkesçe malumdur.

39. Ve yine Allah'ın salât ve selâmı hayâ ve iman kaynağı olan Osman b. Affan'a olsun ki, hayâ ve güzel ahlâkı kendinde toplamış nâdir bir kişi idi.

40. Ve yine Allah'ın salât ve selâmı Ali b. Ebî Tâlib'e olsun ki, yağmur yüklü bulutlar gibi ilmiyle vefâ ve ihsân ettikçe istifâde edebilmek için her taraftan kendisine mürâcaat edilirdi.

Sonuç

Arap edebiyatının mutasavvıf şairlerinden İbnü'n-Nahvî'nin eseri olan Münferice Kasidesi, klasik Türk edebiyatında defalarca tercüme ve şerhleri yapılması dolayısıyla önemli bir yere sahiptir. Bu meşhur kasidesinin üzerine yapılan şerh, tahmis, muaraza, taştîr ve tercümelere her geçen gün yenilerinin eklendiği ve istikbâlde de ekleneceği malumdur. Tekeli Mehmed Paşa Camii'nin iç ve dış pencere alınlıklarındaki çini panolarda yer alan *Münferice Kasidesi*'ni hedefleyen çalışmamızda, öncelikle kasidenin nâzımını İbnü'n-Nahvî'nin hayatı ve eserlerine hakkında bilgi verilmiş, Münferice Kasidesi dışında, *Vasıyyet* ve *Ta'şîr* adlı iki eserin daha bulunduğu görülmüştür.

Tekeli Mehmed Paşa Camii'ne çini panolarında yer alan kasidenin baş kısmına ilhâk edilen dört beyit, kasîdeye yapılan bir tahmisten alınmıştır. İbnü'n-Nahvî tarafından yazılan kasidenin orijinali ile Tekeli Mehmed Paşa Camii çinilerinde yer alan kasidenin İbnü'n-Nahvîye âit olan kısmının bazı kelimelerinde değişiklikler olsa da, orijinal kısmın sıralamasına dikkat edilmiş, çini panolar bu sıralamaya göre yerleştirilmiştir.

İbnü'n-Nahvî'nin *Münferice Kasidesi* üzerine, birbirine benzer alanlarda yapılan çalışmalardan farklı olarak, mîmârîde ve geleneksel İslam sanatlarında uygulandığına ilk defa Tekeli Mehmet Paşa Camii'nde rastlanılmaktadır. Antalya Kaleiçi'nde bulunan Tekelipaşa Camii'nin iç ve dış pencere alınlıklarında çini panolar içerisinde yer alan *Münferice Kasidesi*, çinisi, desenleri ve renkleriyle çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Hat sanatının on iki ana kolundan olan Talik hat sanatının İranlıların geleneksel sanatlarından olduğu malumdur. Buna rağmen, Talik sanat dalının XVI ve XVII. yüzyıllarda zirvede olduğu yer ise Osmanlı Devleti coğrafyasıdır. Bu dönemde enfes bir şekilde yazılan *Münferice Kasidesi*'nin hat sanatı açısından kıymeti ise tarif edilemez niteliktedir. Ne yazık ki son dört panonun kaybolmasından dolayı, ferağ kaydı ve imzasına ulaşamayan bu eserin hangi hattata âit olduğu bilinmemektedir. Tekeli Mehmed Paşa Camii *Münferice Kasidesi*'nin, bu benzersiz özelliklerinin dolayı üzerinde detaylı çalışmaların yapılması, İslam sanatları ve cami mîmârisine müspet katkılar sağlayacaktır.

Dünyada sadece Tekeli Mehmet Paşa Camisi'nin çini panolarında uygulanan *Münferice Kasidesi*'nin, iç panolarından üzeri sıvayla örtülmüş olan iki pano, 410 yıllık tarihiyle önem arzemesi yanında, eşsiz ve benzersiz olmasıyla da raspalanarak mutlaka açığa çıkarılmalı ve iç panolar tamamlanmalıdır. Caminin dış pencere panolarında yer alan kasidenin, bilemediğimiz nedenlerle kaybolmuş dört panosunun da bulunması için gerekli çalışmalar yapılmalı, bulmak mümkün olmadığı takdirde aslına uygun olarak yeniden tasarlanıp eksik kalan on iki beyitin de tamamlanarak, tarihî ve kültürel miraslarımızın bu şahaser örnekleri sonraki nesillere eksiksiz aktarılmalıdır. Ayrıca tamamlanan panoların kaybolmalarını veya tahrif edilmelerini engellemek için yetkililer tarafından gerekli koruma önlemleri de alınmalıdır.

Kaynakça

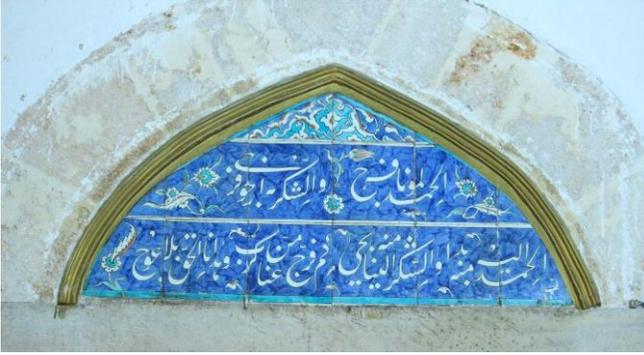
- Ahmed Baba et-Tinbükti, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrîzi'd-dibâc* (thk. Ali Ömer), c. 2, s. 319, Kâhire 2004.
- Alâüddin el-Busravî, *es-Seriretü'l-Münze'ice li-Şerhi'l-Kasidetü'l-Münferice* (thk. Muhammed Salmân), Beyrut 2010.
- Alkan, Ercan, "Es'ad Erbilî'nin Tercüme-i Kasîde-i Münferice Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 30, s. 151-172, İstanbul 2012.
- Alzyout, Hassan, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münferice fi Şerhi'l-Münferice'si*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (çev. Es-Seyyid Ya'kub Bekir – Ramazan Abdüttevâb), c.5, s. 111, Kahire 1993.
- Celâlüddin Suyûtî, *Bugyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyye ve'n-Nuhât* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), c. 2, s. 362, Beyrut 1979.
- Elmalî, Hüseyin, "İbnü'n-Nahvî, el-Kasidetü'l-Münferice'si ve Tercümesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 15 (2000):39.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 135, Kahire 2013.
- İbnü'z-Zeyyât Tadelî, *et-Teşevvûf ilâ Ricâli't-Tasavvuf*, thk. Ali Ömer, Kahire 2007.
- İsmail Durmuş – Hüseyin Elmalî, "İbnü'n-Nahvî Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 163-164.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, tsh. Şerafettin Yaltıkaya ve Kilisli Rifat Bilge, c.2, s. 247, Bağdat 1941.
- Leyla Yılmaz – Kemal Tuzcu, *Antalya'da Türk Dönemi Kitâbeleri*, Hollanda 2010.
- Muhammed İbnü'l-Ebrâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla* (thk. Abdü's-Selâm el-Herrâs), c. 4, s. 225, Lübnan 1995.
- Şemseddin Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Tedmuri), c. 36, s. 445-446, Beyrut 1987.
- Tâcüd-Dîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye el-Kübrâ* (thk. Mahmûd et-Tanâhî ve Abdülfettâh el-Hilû), c. 8, s. 60, Kahire 1964.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, c. 8, s. 247, Beyrut 2002.

EK:

Tekelipaşa Camii Münferice Kasidesi Çini Panoları:



Mihrabın Sağındaki 1 Nolu Pencere Alınlığı Çini Panosu



Mihrabın Solundaki 2 Nolu Pencere Alınlığı Çini Panosu



3 Nolu Çini Pano



4 Nolu Çini Pano



5 Nolu Sıva Altında Kalan Çini Pano



6 Nolu Sıva Altında Kalan Çini Pano



7 Nolu Çini Pano



8 Nolu Çini Pano



9 Nolu Çini Pano



10 Nolu Çini Pano



11 Nolu Çini Pano



12 Nolu Çini Pano (Antalya Müzesi'nde)

1898 Fergana'da Dükçü İşan Direnişi

1898 Dukcu Isan Resistance in Fergana

Zahitbek Israilov¹

Öz

İlmin merkezi olan Orta Asya'da Fergana Vadisindeki Müslümanlar, Çarlık Rusya tarafından istila edilmesinden sonra baskı ve dayatmalara maruz kalmıştır. Bu dayatmalara karşı Dükçü İşan olarak tanılan ve asıl adı Muhammed Ali Sabır oğlu olarak bilinen şahıs, Çarlık Rusya'ya karşı direnişte rehberlik etmiştir. Bu direnişin 1898'de Fergana halkı tarafından yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Fergana, Dükçü İşan, Rusya.

Abstract

Muslims in the Fergana Valley of the Central Asia, which is the center of wisdom, had to face pressure and impositions after having been invaded by the Czarist Russia. The person know as Dukcu İşan and who has Muhammed Ali Sabır oğlu as his actual name guided the resistance against the Czarist Russia. This resistance was conducted by the people of the Fergana in 1898 and ended unsuccessfully.

Keywords: Turkestan, Fergana, Dukcu İşan, Russia

Giriş

SSCB'den önce Fergana, Orta Asya'da coğrafi bölge olarak bilinmiştir. Genellikle Fergana Vadisi olarak anılan ve Tanrı dağları ile Alay

¹ Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, zahitbek.2018@gmail.com.tr

dağları arasında yer alan bölgenin toprakları bugünkü Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bölünmüştür. Özellikle Çarlık Rusya, bölgeye hâkim olduktan sonra Türkistan halkının Hıristiyanlaştırmak ve asimile etmek için özel politikalar uygulamış ve bu çerçevede dini hayatı engelleyici düzenlemeler yapmıştır. Bu siyasete Fergana Vadisindeki halk uzun süre direniş göstermiştir. Çarlık Rusya'nın yaptığı baskı ve zulmüne tahammül edemeyen Fergana halkı sufi ve işan olarak anılan, Muhammed Ali Sabır oğlu Dükçü İşan rehberliğinde Rus rejimine karşı harekete geçmişlerdir. Fergana'da Ruslara karşı en büyük direnişi işan olarak isimlendirilen yerel sufi liderlerin gösterdiği görülmektedir. Nitekim o dönemde yaşayan Dükçü İşan Fergana halkının haksız yere zulüm görmesinden dolayı milletin bağımsızlığı ve özgürlüğü uğruna vermiş olduğu onurlu mücadelede önder bir insandır. Bu hareket çoğu kaynaklarda “Andican direnişi” olarak bilinmektedir. Direniş Andican bölgesinde vuku bulduğu için Andican direnişi olarak bilirse de bütün Fergana Vadisindeki halkı bu olaydan etkilenmiştir. Bu nedenle “Andican direnişi” yerine “Fergana direnişi” dememiz daha makul görünmektedir.

Dükçü İşan'ın Hayatı ve Kişiliği

Dükçü İşan 1856 yılında Fergana Vadisine bağlı Margilan şehrinin Mingtepe-Şehidan köyünde çiftçi ailesinde doğmuştur. Babası Molla İsmail işanlar hizmetinde bulunan bir itibarlı şahsiyet olarak bilinmiştir. Kendisi “dük” ip eğirme aleti (kirmen) yapan usta olduğundan “dükçü” olarak meşhur olmuştur. Dükçü kelimesi ise İşan'ın ekmeğini dük-kirmen hazırlamakla kazandığından kaynaklandığını savunan fikirler mevcuttur.² Babasının yolundan giden Dükçü İşan orta boylu, zayıf, buğday renkli, bitişik kaşlı, az konuşan, güler yüzlü olarak tarif edilmektedir. Dükçü İşan'ın iki erkek ve bir kız kardeşleri vardır.³

Ailesi İşan on yaşındayken Mingtepe'nin Tacik adlı köye taşınmıştır. Babası Dükçü İşan'ı din eğitimi alması için Buhara'ya göndermiştir. İşan on dört yaşında Fergana'da Gicduvan köyüne imam olarak atanmıştır. İşan on sekiz yaşındayken babası vefat etmiştir. Babasının vefatın-

² Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 190.

³ Alinazar Egemnazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, Shark Yayınevi, Taşkent, 1994, s. 20.

dan sonra Semarkand’a yakın Karruh köyünde bir İşan olarak bilinen Mulla Osman’ın hizmetinde iki sene tahsil görmüştür. Fergana Vadisine yirmi yaşında dönünce, Andican’da herkesçe bilenen Sultanhantöre İşan’ın hizmetinde bulunmuştur. Babasından sonra aile geçimi için çalışmak zorundaydı. Tacik köyünün önde gelenlerinden Sultanhantöre’nin birçok müritleri vardı. Sultanhantöre’ye Hokand hanı da saygı gösterir ve vergi talep etmezdi. Dükçü İşan ve kardeşi Muhammad Saki, Sultanhantöre’nin hizmetçisi olarak çalışmışlardır. Dükçü İşan kendisini mürşidine en kısa sürede evladı gibi sevdirebilmiş ve hocasının bilgisinden her fırsatta istifade etmiştir. Dükçü İşan’ın hocası Sultanhantöre İşan 1882’de vefat etmiştir.⁴

Muhammed Ali işanlık unvanı olarak Dükçü İşan sıfatıyla makama geçişi ile ilgili bazı kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre o 30 yaşında, 1886’da sonbahar mevsiminde hac seferine yola çıkmış, Odesa-İstanbul üzerinden Hicaz’a ulaşmıştır. İki yıl Hicazda kaldıktan sonra Hindistan yoluyla dönüşte bir yıl kadar Kaşmir’de kalmıştır. Hacdan geldiğinde halk Muhammed Ali Sabır oğlunu İşan olarak kabul etmiştir. Bu haberi Sultanhantöre’nin çocukları duyunca Dükçü İşan’a gelip, haksız olduğunu söylemişlerdir. Neden kendisine İşan denildiğini sorunca, Dükçü İşan, Sultanhantöre’nin yazdığı mektubu imza ve mührü ile göstermiştir. Mektupta da anlaşıldığı gibi Sultanhantöre vasiyetinde Dükçü İşan’ın “İşan” olarak devam etmesini istemiştir. Dükçü İşan Mekke’de Hz. Muhammed (a.s) kabrini ziyaret ettiği gün gece rüyasında, şeyhi Sultanhantöre’yi gördüğünü ve şeyhi ona; “*yurduna gidince, on sene işanlık yapıp, fakir fukaraya yardım et, aç olanları karnını doyur, sonra kâfirlere karşı cihat et.*” dediğini ifade etmiştir. Dükçü İşan kendisinde bu kadar imkânın olmadığını söyleyince şeyhi sana Allah yardım eder dediğine bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür.⁵ Dükçü İşan’ın işanlık makamına yükselmesinin nedenlerinden biri de, onun yeteneği ve çalışkanlığıdır. Dükçü İşan Sultanhantöre’nin başarılı öğrencilerindendi ve bundan dolayı yüksek dini unvana layık görölmüştür. Belli bir derecede

⁴ Fozilbek Otabek oğli, *Dukchi Eshon Voqeasi*, Taşkent, 1992, s. 6.

⁵ Egemnazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, s. 22.

tahsil görmüş, titiz ve takva sahibi olarak ahalinin sevgisini kazanmıştır.⁶

Dükçü İşan mal mülk kazanmak peşinde değildi, yaptığı dini faaliyetlerde kendisine verilen ya da hediye edilen bütün para veya eşyaları fakirler için harcamıştır. Dükçü İşan'ın evinde her gün 150-200'e kadar kişi, bazen de 400-500'e kadar kişiye yemek ikram edilmiştir.⁷ Hatta ticaret kervanları geçen yollarda yolculara da ikramlarda bulunmuştur. Yolculara su vermek için evini yol üzerindeki bir tepeye yapmıştır. Kendi bireysel emeğiyle yolculara su taşımıştır. Tarım işleriyle uğraşmış ve bakımsız ağaçları sulayıp yeşermesini sağlamıştır. İşsiz kalanlara yardımcı olmuş ve her zaman köylünün sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Zenginlerle her zaman iyi ilişkilerde bulunmuştur ve fakirlere yardımcı olmasını sağlamıştır.⁸

Dükçü İşan genç yaşlardan itibaren, Rus hükümetinin sömürge siyasetine, zulüm altında kalan ana vatanını, mahkûm olan halkını hayat zorluklarına etraflıca bakarak, gerçekleri anlamıştır. Birçok ülkeye gitmiş ve kendi halkını hayat şartlarını karşılaştırmıştır. Nihayet kendi halkını ezilmiş, haksızlığa uğramış olduğu kanaatine varmıştır. Bu adaletsizliğin nedeni de Çarlık Rusya'nın sömürgesi olduğunu idrak etmiştir.⁹ Dükçü İşan'ın halk içinde gün geçtikçe müritleri çoğalmıştır. Onu şeyh olarak tanıyanlar sadece Fergana vadisinde değil Buhara, Taşkent, Semerkand ve daha geniş bölgelere ulaşmıştır. Halkın itibarını kazanınca, Kökart, Ketmantep'deki zengin Kırgızlar da Dükçü İşan'ı ziyaret etmeye başlamıştır.¹⁰ Togan da bu kanaate katılarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır; "çoğunluğu Kırgızlar, kendisine mürit olmuş, eski Yesevi tarzında cehri zikir de yaptığından, hakiki Türk avam sofuları İşan'ın çevresine toplanmıştır. Kendisini mazlum ve ezilmiş ahaliye sevdirmiştir. 1896 yılında on binlerce müridi olmuştur. Rus göçmenlerinden en çok zarar gören Ketmen Tepe, Kökart Kırgızları ve Eseke civarındaki

⁶Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 345.

⁷Egmenazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, s. 24.

⁸Fozilbek Otabek oğlu, *Dukchi Eshon Voqeasi*, s. 7.

⁹Haydarbek Bobobekov, *O'zbekiston Tarihi, (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asrning boshlari)*, Taşkent, 1995, s. 127.

¹⁰Fozilbek Otabek oğlu, *Dukchi Eshon Voqeasi*, s. 8.

bütün Özbekler İşan'a mürit olmuştur".¹¹ Bundan dolayı Rus hükümeti de endişeye düşmüştür.

Direnişin Sebepleri

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Türkistan'ın kapılarına doğru adım adım ilerlemeye başlamıştır. Aslında Rusya istila planlarıyla Türkistan'ın kapıları önünde, uygun zamanı bekliyordu. 1886 yılında itibaren Rus yöneticilere istedikleri topraklara devletleştirmeye ve Rus göçmenlerini yerleştirmeye başlamışlardır.¹²

XIX. yüzyılda Türkistan coğrafyası Rusya'nın istilasına uğramasının iç ve dış sorunlardan kaynaklanmıştır. İç sebepleri olarak o dönemdeki hanlıkların siyasi çekişmeleri içinde buldukları istikrarsız yönetimi ve bunun yanında ekonomik, sosyal ve kültürel durumu da söyleyebiliriz. Bu iç sebepler neticesinde Rusya yönetimini Türkistan coğrafyasını işgal edip kontrol altına alması ve yönetmesi kolaylaşmış olduğunu ifade edebiliriz. Sonuç olarak Türkistan XIX. yüzyılın ikinci yarısında sonra tamamen Rusya'nın istilasına uğramıştır. Rusların bu kadar hızlı başarılı olmasının nedenini Baymirza Hayit şöyle açıklamıştır; "Türkistan hükümdarları, dış siyasete az önem veriyorlardı. Daha çok iç problemlerle uğraşıyorlardı. Daha üzücü tarafı ırkdaşları ve aynı dine mensup olanlarla yaptıkları iktidar kavgaları ağır basardı".¹³

Bölgeye istilacı olarak gelen Çarlık Rusya'nın Türkistan'a girmesi Fergana halkının siyasi, dini ve ekonomik hayatında çok ters etkisi olmuştur. Rus hükümeti tarafından yürütülen sömürgeci siyaseti, millete yapılan zulmü ve Hıristiyanlaştırmaya çalışılması, Fergana halkının sabrının son demi, bardağı taşıran son damla olmuştur. O halkını derdini ve rahatsızlığını iyi anlayan, vatanına sadık olarak bilinen Dükçü İşan, çiftçiler ve şehrin fakirleri için umut, inanç ışığı olarak bilinmiştir. Dolayısıyla Dükçü İşan halkın özgürlük mücadelesine önder olma görevini üzerine almıştır. O, ana vatanının bağımsızlığını yeniden kazanmasını mukaddes bir görev olarak kabul etmiştir.¹⁴

¹¹Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, Enderun Yayınları, c. 1, 2.Baskı, İstanbul, 1981, s. 333.

¹²Mehmet Saray, *Rusya'nın Türkistan'da Yayılması*, Yeni Türkiye Yayınları c. 18, Ankara, 2002, s. 560-575

¹³Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 45.

¹⁴Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, s. 346.

Rusların istilasından sonra 1893 ve 1898 yılları Fergana'da pamuk üretiminde düşüş olmuştur. Amerika pamuğunun değerini birkaç kat yükselmesi neticesinde, her köylü pamuk ekimine ehemmiyet verdiyse de 1893-1898 yıllarında Amerika pamuğu piyasasındaki değişiklikler neticesinde Rus fabrikaları Türkistan pamuk üretimini iflasa sürüklemişlerdir. Pamuk çiftçiler arasında olağanüstü kayıplar meydana gelmiştir. Dükçü İşan'ın direnişi, o yıllara rastlamaktadır. Öte yandan Rusların Narın havzasında Kırgızların yayla ve tarlalarını yağma ederek sergiledikleri tavırlar da direnişi hızlandırmıştır. Rus hükümetin yaptıklarına dayanamayan halk dolup taşı ve köylü Özbek ve Kırgızlar, Dükçü İşan'dan direniş için adeta yardım istemişlerdir. Aynı zamanda İşan'ı sevmeyenler, Müslüman olmalarına rağmen gelişmeleri Ruslara haber vermeye çalıştıkları da bazı kaynaklarda tespit edilmiştir.¹⁵

Direnişten sonra Dükçü İşan'ı Rus mahkemesinde yapılan sorgulamasında direniş sebebini açıklaması dikkat çekicidir. Dükçü İşan sorguda, Fergana'ya Rusların girmesiyle birlikte halkın ahlakının bozulması, huzursuzluklar meydana gelmesi, insanların dinden uzaklaşması, hac ve zekâtın yasaklanması ve medreselerin kapatılmasıyla, bütün bu olumsuzluklar daha da vahim hale geldiğini ifade ederek, direnişin esasını dini özgürlüğün kısıtlanmasına dayamıştır. Bu ifadeler açıkça Rusların Fergana halkını dini kurumlarına ve doğrudan doğruya dini hayata müdahale ettiklerini göstermektedir.¹⁶ Rus göçmenlerinin saldırıları Fergana halkının huzurunu bozduğunu savunarak direnişi haklı zemine oturtmaya çalışmıştır. Alinazar Egamnazarov eserinden aldığımız bilgiye göre, 1898 yılı 16 Mayıs'da akşam üzeri 1000 kişinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş, Dükçü İşan halka şu şekilde hitap etmiştir; "Rus Çarının adı cuma hutbesinde okunmaya başlamıştır. Bütün şehirlerimizde birer Rus Generallerinin adı koyulmuştur. Her şehirde, her köyde kilisenin çan sesleri çoğalmıştır. Müslümanların çoğu yeni şehirdeki içki dükkânlarına, kumarhanelere müşteri olmuştur, Müslümanların ahlaki bozulmuştur".¹⁷

¹⁵Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, s. 332-334.

¹⁶Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999, s. 88. Fozilbek Otabek oğlu, *Dukchi Eshon Voqeasi*, s. 10.

¹⁷Egamnazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, s. 32-33.

Burada Dükçü İşan, vatan sevgisini ve Rus istilasının sosyal, dini, ekonomik ve kültürel hayattaki yansımaları ve yıkımlarına açıkça işaret etmektedir. Direnişin asıl amacının vatanın ve Müslümanların kurtulmasından ibaret olduğunu belirtilmektedir. Türkistan'da Ruslaştırma siyasetine ahalinin karşı olduğunu vurgulamaktadır. Rus hükümetinin hâkimiyetinin kurulmasından sonra her açıdan geri gittiklerini ve toplumun ahlakı bozulmakta olduğunu belirtmiştir.

“Ölüm uykusunda mı yatalım?” diyen Dükçü İşan sözü, orada toplanan halkı çok duygulandırmıştır ve ağlayarak şeyhin emrine hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

“Ey Müslümanlar; gerçek Müslüman iseniz, sizlerin cihat yapmanız gerekir, cihat itikat, Allah yolunda cihat yapacağız, ölürsek şehit olacağız, cihat etmedikçe omzumza binen bu Rus zulmünden, esirliğinden kurtuluş yoktur. -Ey Müminler, gözünüzü açın! Gafletten kurtulun! Kâfirlerden hakkımızı alalım!

-Ey Kardeşler, hürriyetimizi kazanalım, kendi vatanımızda, kendi yurdumuzda kendimiz hükümet kuralım. Bunun için (Allah) bizden gayret istiyor, himmet istiyor, cihat istiyor, kısacası Allah yolunda cihat vakti geldi”.

Toplanan Müslümanlar hep bir ağızdan Cihat... Cihat... Cihat... Cihada hazırız, diye hazır olduklarını dile getirmişlerdir. Bu şekilde yapılan konuşma sonucunda direnişe karar verilmiştir.¹⁸

Burada anlaşılan şu ki, Dükçü İşan zulüm gören halkının hakkı, özgürlüğü ve milli bir devlet kurmak için mücadele etmeye davet etmiştir. Dükçü İşan'ın bu sözlerini dinleyen, toplantıdaki halk vatani ve dini için canlarını da mallarını da feda edeceklerini söylemişlerdir. Onun sözleri zulüm görmekte olan halkın yüreğindeki derdini ve düşüncesini tam olarak ifade ediyordu.

Direnişin Safahatı

Bütün bu gelişmelerden sonra Dükçü İşan'ın evinde 13-14 Mayıs mürit ve destekçileri ile toplanmışlar ve hareket konusunda bazı planlar yapmışlardır. Toplantıda Fergana Vadisindeki üç şehrine Andican, Mar-

¹⁸Muhammed Musa Türkistani, *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, İstanbul, 1983, s. 101.

gilan ve Oş'daki Rus askeri birliklerine aynı günde hücum edileceğini kararlaştırılmışlardır. Buna göre, aynı anda Margulan'da İnayethan Töre, Oş'ta Ömerbek Datha, Andican'da Dükçü İşan kendisi komutasında askeri birliklere hücum edeceklerini ifade edilmiştir. Dükçü İşan Kurban Bayramı namazında hutbe okurken halkı Ruslara karşı direnişe davet etmiştir.¹⁹ Nihayet, 1898 yılı 18 Mayıs'ta akşam toplandılar yatsı namazından sonra herkes cihad, cihad diye, bıçak, kürek, dirgenlerle silahlanmış olan köylüler şehre doğru yola koyulmuşlardır. Dükçü İşan'da altı yüz kişi civarında müritleri ile yola çıkmışlar. Bu sayı Andican şehrine gelene kadar 2000 kişiye ulaşmıştır. Andican şehrinin kıyısında bulunan Rus kışlasına girmişlerdir. Dükçü İşan hücum başlamadan önce halka böyle hitap etmiştir. *“Ben ve burada toplanan insanların hepsi adalet için buradayız ve sömürgecilerin vatanımızdan kovmak için harekete geçmiş durumdayız. Düşmanlar Allah'ın azabına uğrama günü gelmiştir.”* Dükçü İşan harekete geçmek için hazır olan halka, kendisini emirlerine itaat etmelerini ve söylediklerine uymalarını rica etmiştir.²⁰

Halkın ellerinde bıçak, silah, sopa ve av tüfekleriyle harekete geçmişlerdir. Rus askerinin bulunduğu garnizonuna Dükçü İşan, iki bin kişilik destekçileri ile birlikte saldırmışlardır. Dükçü İşan taraftarların Rus askerlerin uykuda yakalamışlarsa da ellerinde modern silah bulunmadığından dolayı bu kanlı çarpışmada Ruslar kazanmıştır. Saldırıda ilk başta Ruslar 22 ölü, 24 yaralı zayıtı vermişlerdir. Rus askerleri Dükçü İşan ve diğer direniş önderlerini yaralı olarak ele geçirmişlerdir. Bu direnişe Mingtepe, Eseke, Karatepeçi, Kuva, Şehrihan, Nookat, Akbure, Bulakbaşı, Aravan, Segezin, İçkilin, Yazyavan, Yekketut, Kokart, Susamır, Kengköl-Karagir, Hokand, Andican, Namangan ve Oş illerindeki halk aktif olarak katılmıştır.²¹

Direnişin Sonuçları

Direniş Rus hükümetinin düzenli askeri birlikleri tarafından bastırılmıştır. Bundan sonraki süreçte direnişe katılanlardan toplam 777 kişi

¹⁹ Baymirza, Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Davası*, Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 525

²⁰ Egemnazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, s. 31.

²¹ Musa, *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, s. 102.

tutuklanarak hapse atılmıştır. Direnişe katılanların birçoğu sopayla dövölmüş, işkencelere maruz kalmış ve dayanamayarak ölen insanlar olmuştur. Olaya katkısı olan-olmayan halk ayırt edilmeksizin dövölererek hapse atılmıştır.²² Sorgulamadan sonra 415 kişi mahkemeye çıkarılmış, 32 kişi berat etmiştir. 380 kişi ölüm cezası almıştır, 3 kişi ömür boyu sürgüne, 147 kişi 20 yıla, 41 kişi 15 yıla, 1 kişi 13 yıla, 1 kişi 8 yıla, 47 kişi 7 yıla, 4 kişi 4 yıla hapis cezasına mahküm edilmiştir. Onlardan 15 kişi Sibiryaya sürgüne gönderilmeye ve 3 küçük çocuk eğitim hapsine mahküm edilmiş, 38 kişi de kürek cezasına çarptırılmıştır.²³

Rusya'dan getirilen 200 Rus ailesi yurtlarından edilen Tacik, Kaşkar ve Kutçı halkının köylerindeki verimli topraklara yerleştirilmiştir. Ruslar Fergana'da yaklaşık 700 evi yıkmışlardır.²⁴ Direnişe katılanlar hem canlarından, hem de mallarından mülklerinden mahrum edilmişlerdir. Bu direnişin en önemli yanlarından biri ilk olarak sömürge siyaseti ve milli zulmün bekçisi olan askeri garnizonu yok etmeye amaçlanmasıydı. Rus askeri bu tür şiddetli ve olgun hareketle daha önce karşılaşmamıştı. Dolayısıyla Fergana direnişi Rus hükümetinin ağır sarsıntıya uğratmıştır. Bu durum bölgede halkın daha da ağır cezalara maruz kalmasına sebep olmuştur.²⁵

Dükçü İşan istediği sonuca ulaşmadan Ruslar tarafından idam edilmiştir. Bu hususta Dükçü İşan'ı tedbirsizlik, etrafındaki insanların cehaleti, zamanı yönetememek gibi olumsuzluklarla suçlayanlar olsa da, Rusların sömürge politikasına karşı susmadığını, adalet için, vatanı için, halkı için mücadele ettiği apaçık ortadadır. Dükçü İşan Türkistan halkına bir ümit olmuş, dindar ve vatansever bir önder olarak örnek olmuş. Nesilden nesile bu direniş vatanseverlik örneği olarak anlatıla gelmektedir.²⁶

Aslında direniş başarısız sonuçlanmasına rağmen, Özbek, Kırgız ve başka yerli halk temsilcilerinin bağımsızlık ve özgürlük için yaptıkları kahramanca mücadelelerinin en parlak örneği olarak tarih sayfalarına altın harflerle yazılmıştır.

²²Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 191.

²³Egemnazarov, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, s. 82.

²⁴Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 190.

²⁵Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, s. 352-356.

²⁶Musa, *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, s. 103-105.

Sonuç

Bu makalede Ruslara karşı Fergana direnişinde rehberlik eden Dükçü İşan hakkında ve onun direnişte verdiği mücadele anlatmaya çalışılmıştır. Rusya'nın sömürgeci politikası o dönemde Türkistan olarak bilinen Türk Cumhuriyetlerinin halkına çok zarar vermiştir. Bunun kanıtlarından biri, anlattığımız olayda apaçık görülmektedir. Rusya bu direnişe önderlik eden Dükçü İşan'ı hain olarak gösteriyor. Ancak araştırmalar sonucu böyle bir gayede olmadığı vatanını savunan kahraman olduğu aşikârdır. Sonuç olarak bu hareket, din uğruna olan, halkın mücadelesi olarak bilinmektedir. Tarih sayfalarında Dükçü İşan'ın geniş çapta bilinmemesinin sebebi, Rus hükümetinin sömürgeci siyasetine karşı çıktığı için tarihçilerin bu olayı kaleme almamalarına neden olabilir. Fergana direnişi sonucunda halkın birçoğuna olumsuz etkisi olsa da milli mücadele ruhunun Fergana Vadisinde her zaman var olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Bobobekov, Haydarbek, *O'zbekiston Tarihi, (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asrning boshlari)*, Taşkent, 1995.
- Egemnazarov, Alinazar, *Siz Bilgan Dukchi Eshon*, Shark Yayınevi, Taşkent, 1994.
- Erşahin, Seyfettin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999.
- Hayit, Baymirza, *Milli Türkistan Hürriyet Davası*, Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Otabek ogli, Fozilbek, *Dukchi Eshon Voqeasi*, Taşkent, 1992.
- Saray, Mehmet, *Rusya'nın Türkistan'da Yayılması*, Yeni Türkiye Yayınları c. 18, Ankara, 2002.
- Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan*, Enderun Yayınları, Cilt 1, 2.Baskı, İstanbul, 1981.
- Türkistani, Muhammed Musa, *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, İstanbul, 1983.
- Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus hakimiyetine karşı mücadele*, Çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

Yabancı Dil Öğretim Sürecinde Sözlük Kullanımı Öğretimi Üzerine Bir Yöntem Önerisi (Arapça Özelinde)*

A Proposal Of The Methods On The Teaching Of The Dictionary In
Foreign Language Teaching Process (Arabic Special)

Hayrullah Çetinkaya¹

Öz

Arapça öğrencisinin hedef dilde ilk defa karşılaştığı bir kelimeyi her yönüyle doğru öğrenmesi, dil öğrenimi sürecinde büyük bir öneme sahiptir ve Arapça sözlüklere bu noktada büyük bir rol düşmektedir. Sözlüklerin ihtiva ettiği bilgilerden yararlanmak ilk defa karşılaşılan bu sözcükleri doğru bir şekilde okuyabilmek, anlamlarını sağlıklı bir şekilde öğrenmek, düzgün telaffuz edebilmek, harekeleyebilmek, bu sözcüklerin türevleri ve değişik kullanımlarını kavrayabilmekle mümkündür. Öğrenci, öğreticiden uzak ve eğitim ortamı dışında kaldığı zamanlarda da en büyük desteği sözlüklerden alacaktır. Bu da onun sözlük kullanma becerilerinin gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada Arapça öğrencilerinin kolaydan zora doğru kurallar eşliğinde uygulama örnekleriyle sözlük kullanma becerilerinin geliştirilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Arapça öğrenim ve öğretim sürecinde öğrencinin sözlüklerden en yüksek düzeyde yararlanabilmesi için uygulanabilir bir yöntem önerisinde bulunulmuştur.

* Bu Makale 21-22 Eylül 2018 tarihlerinde Sinop'ta düzenlenen "International Black Sea Conferences on Language and Language Education" da sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

¹ Öğr.Gör., Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğretimi, Arapça öğretimi, sözlük kullanımı, kök harf.

Abstract

The fact that Arabic students learn every aspect of a word in the target language for the first time has a great importance in the process of language learning, and Arabic dictionaries have a big role at this point. Using the information contained in the dictionaries to be able to read these words correctly for the first time, to understand their meaning in a healthy way, to pronounce the words properly, to move, the derivatives of these words and to understand the different uses is possible. The learner will get the greatest support from the dictionaries when he / she is away from the teacher and outside the educational environment. This requires her to use the dictionary to develop skills. In this study, it has been emphasized that Arabic students can improve their skills of using dictionary with practical examples. In this context, a feasible method was proposed in order to make the student use the dictionaries at the highest level in Arabic learning and teaching process.

Keywords: Foreign language teaching, Arabic language teaching, using dictionary, root letter.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin Arapça sözlüklerden basit ve işlevsel yollarla ve eğlenceli bir şekilde, dolayısıyla motivasyonları artarak nasıl yararlanabileceklerine ilişkin bir yöntem önerisinde bulunmaktadır.

“Yabancı Dil Öğretim Sürecinde Sözlük Kullanımı Öğretimi Üzerine Bir Yöntem Önerisi” isimli bu çalışma Arapça sözlük kullanım becerisinin geliştirilmesine ilişkin oldukça verimli ve eğlenceli bir yöntem önerdiği, eğlenceli olması nedeniyle de öğrencilerin öğretim sürecinden kopmalarını asgari düzeye indirme kapasitesine sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğrencinin sözlükle yakınlaşması ve onu verimli şekilde kullanabilmesi, yalnızca kelime dağarcığını genişletmekle kalmayacak, ayrıca bu dilin özgün felsefesini kavramasını sağlayacak, neticede bu dilin müfredatına yakınlaşmak öğrencinin dile yaklaşımını olumlu yönde etkileyecek ve dil öğrenimine intibakını kolaylaştıracaktır. Buradan hareketle sözlük kullanım becerisinin mutlaka öğrenim süreci için-

de Arapça öğrencisine kazandırılması gereken bir kazanım olduğu gerektiği düşünülmektedir.

İnsanlık tarihi sürecinde birçok sözlük çalışması yapıldığı bilinmektedir. “Kil tabletlere yazılan ilk sözlüklerden günümüzün mikro teknolojisiyle üretilen ve dijital ortamlarda sunulan sözlüklerine kadar önemli aşamalar kat eden sözlük yazımı...” (Acar 2013, s.60) sözlüklerin kullanımıyla ilgili çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca “Yabancı dil öğretiminde eşdizimsel ifadelerin, kültür odaklı kavramların ya da deyimler gibi bir topluma özgü özellikler içeren kullanımların öğretilmesi öğrencinin dili öğrenme sürecinde önem taşımaktadır” (Soyer, 2017, s. 1). Bunların bulunabileceği en uygun yerler de sözlüklerdir. Zira “Yabancı dil öğretiminde kaynak dil ile erek dil arasındaki bağlamı öğrenmek, dilsel mekanizmaları çözmekle olanaklıdır. Bu mekanizmaların çözümü doğru bir sözlük ve iyi bir sözlük kullanımına bağlıdır” (Dönger, 2009, s. 1).

Ancak taşıdığı öneme rağmen sözlük kullanımı, hâlihazırdaki Arapça öğretim program ve pratiğinde hak ettiği ilgiyi görememektedir. Bunun birçok nedeni vardır. Bunların başında;

1. Öğretim programlarında sözlük kullanım becerisinin tali bir mesele olarak kabul edilmesi ve bu mekenin gramer bilgisinin gelişimi ile paralel olarak gelişebileceği düşüncesi,
2. Öğretmenlerin öğrencilere Arapça sözlük kullanma becerilerini kazandırma etkinliğini yeterince önemsememeleri,
3. Öğretmenlerin bir dizi gramer kuralını ve belirli kalıpları öğretmeden Arapça sözlük kullanmaya geçilemeyeceğine inanmaları,
4. Öğrencilerin gramer kurallarını ezberlemeyi sıkıcı bulmaları,
5. Öğrencilerin Arapça sözlük kullanma becerilerinin yapılan sınavlarda değerlendirme kapsamına alınmaması,
6. Öğrencilerin ders kitaplarının sonuna eklenen “sözlük” bölümüne yönlendirilmeleri,
7. İlk ve ortaöğrenim seviyesinde öğrencilerin Arapça sözlük kullanma becerilerinin geliştirilmesine yönelik yeterli çalışmanın yapılmaması,

8. Arapça sözlüklerde, kelimelerin kök harflerini belirleme yöntemlerini de ihtiva eden bir sözlük kullanım kılavuzunun bulunmaması gelmektedir.

Bütün bunlar öğrencilerde sözlük kullanmaya karşı bir ilgisizlik, öğretmenlerde ise gramer kuralları bilindiğinde kendiliğinden çözülebilecek üzerinde mesai harcamaya değmeyecek yüzeysel bir problem algısı oluşturmaktadır. Sonuçta hangi düzeyde olursa olsun öğrencilerin Arapça öğrenmek arzusuyla edindikleri sözlükler, atıl kalmış, raflarda tozlanmaya bırakılmış; ihtiva ettikleri potansiyeli öğrencilere aktaramamış olmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Arapça sözlük kullanımı becerileri kapsamında sözlük ve özellikle sözlük kullanımı ile ilgili çalışmalar dikkate alınmıştır. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Arapça sözlüklerden en kısa zamanda ve en verimli bir şekilde yararlanma ile ilgili olarak Tarama yöntemi kullanılmış ve İçerik analizi yapılmıştır. Bu bağlamda Arapça sözlük kullanmayı bilmeyen öğrencilere, düzeyleri ne olursa olsun, sözlük kullanma becerileri kazandırmada basitten zora doğru bir yöntem önerisinde bulunulmuştur.

Kuramsal Çerçeve

TDK (2005, s. 1806)'ya göre sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerin alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eserdir. Bir başka tanıma göre sözlük, Arapçadaki karşılıklarıyla mu'cem veya kâmûs, gerek hece harflerine göre gerek mevzularına göre tertip edilmek üzere, şerhi ve mânâlarının açıklanmasıyla birlikte, dilin müfredatının büyük çoğunluğunu ihtiva eden kitap şeklinde tarif edilebilir. (Demirayak, 2016, s.225) "İster bir konuşma, ister bir yazı parçasında olsun, dilde en etkili, en güçlü birimler sözcüklerdir" (Aksan, 2015, s. 61). Sözcüklerin en doğru şekilde yer aldığı yerler de sözlüklerdir. Dolayısıyla bir dilin sözcüklerinin öğrenilmesinde temel başvuru kaynaklarından biri sözlüklerdir.

Lukáč (2011, s. 10)'a göre öğretmenler, öğrencilere bir sözlükle nasıl çalışacaklarını göstermeli ve açıklamalıdır. Bu bağlamda öğrencilere sözlük kullanma becerilerini kazandırmada en büyük görev öğretmenlere düşmektedir. Zira “Öğretmenin öğrencileri sözlük kullanmaya teşvik etmesi öğrencilerde yaratıcılık ruhu oluşturacak ve kendine güveni güçlendirecektir” (Neşevân, 2011. s. 520).

Arapça sözlüklerin güncel ve işlevsel olması da önemlidir. “İşlevsel bir sözlükte aranılan kelimenin kısa bir sürede ve kolaylıkla bulunması gerekir.” (Gülseren ve Batur, 2009, s. 145). Çünkü sözlükler, kullanışlı ve yararlanılabilir oldukları ölçüde işlevsel olabilirler.

Arapça sözlükler diğer dillere göre farklı bir yapıya sahiptir. Arapça sözlüklerin alfabetik yapıları kök harf dizilişine göre dir. “Arapça bir sözlükten herhangi bir kelime aranacak olursa öncelikle o kelimenin aslı harflerinin bulunması gerekir” (Eren, 2009) s.161). Bu da Arapça sözlüklerden yararlanmak için kelimeyi harf sırasına göre değil, önce kök harflerine dönüştürmeyi, ardından kelimeyi sözlükte aramayı gerektirmektedir.

Çetinkaya (2014)'nın Arapça öğrencilerinin sözlük kullanma becerilerini geliştirmeye yönelik olarak yaptığı çalışmada ön dört ayrı etkinlikle saha çalışmaları yürütülmüştür. Öğrencilere kural bilgilerini basitçe verirken 14 ayrı etkinlikle yapılan bu çalışmanın %85'in üzerinde bir başarı ile sonuçlandığı görülmüştür.

Bulgular

A. Sözlük ve İçeriği

1. Arap Alfabesinde Yer Alan Harfler ve Sıralaması

Arapça sözlük kullanımı çalışmalarına başlamanın ilk adımı sözlük ve içeriğini özet olarak tanımakla başlar. Bunun ilk aşaması da Arapçadaki harfler ve sıralamasının doğru bir şekilde öğretilmesiyle gerçekleşir. Bu harflerin doğru sıralaması ve doğru telaffuzları öğrencilere sınıf içi değişik aktiviteler ve tekrarlar yoluyla öğretilir. Harflerin öğrenilmesi sırasında her harfin sözlükteki yerinin bulunması sözlük çalışmalarına girişin ilk adımını oluşturması açısından önemlidir.

Bu çalışmada öğrencilere verilen kelimelerde geçen harfleri doğru telaffuz etmeleri istenmeli ve çalışma bütün öğrencilerde başarıya ulaşıncaya kadar sürdürülmelidir. Ancak kelimeler öğrenci seviyesine göre basitten zora doğru gruplanmalıdır. Bundan sonraki adımda sözlük tanıtımına geçilebilir.

2. Sözlük Tanıtımı

Hazırlanış açısından değişik Arapça sözlükler bulunmaktadır. Bu durum sözlük kullanımını sürecinde karışıklığa yol açabileceğinden öğrencilerin aynı sözlüğü kullanmaları yerinde bir seçim olacaktır.

Sözlük belirlendikten sonra, bir sözlükte Arapça kelimelerin ne şekilde sıralandığına dair tanıtıcı bilgiler verilmelidir. Bu bağlamda öğrenciye kazandırılması gereken bilgiler şunlardır:

Sözlük kullanımını çalışmalarının başlangıç aşamasında öğretmen örnek kelimeler belirleyerek bu kelimelerin geçtiği sayfaları öğrencilere açtırıp kelimenin geçtiği şekli ve özelliklerini vermelidir. Bu süreçte öğrencilere, sözlükte ilk maddenin (varsa) fiille başladığı, fiillerin kullanıldığı cer harflerine göre ve kök harflerine harf veya harfler eklenerek anlamlarının değişebildiği, fiiller bittikten sonra isimlere geçildiği, isimlerin çoğullarının (ج) veya (ç) harfiyle gösterildiği ve isimlerin başında genellikle (ال) belirlilik eki bulunmadığı bilgileri verilmelidir.

Bu çalışmanın öğrencilerin daha önce öğrenmiş oldukları isim ve fiiller ile yapılması uygun olacaktır. Örneğin (بيت، قلم، درس) isimlerinin geçtiği yerleri öğretmen yardımıyla öğrencilerin bulması ve bunların çoğullarını doğru hareketleriyle yazmaları istenebilir. Fiil olarak da öğretmen (جلس، دخل، ذهب) gibi öğrencilerin daha öğrenmiş oldukları fiillerden seçer ve bu fiillerin, muzari ve mastarlarını sözlükten bulmalarını isteyebilir.

Sözlüklerde fiiller mazi-muzari ve mastarlarıyla birlikte ve harekeli olarak verilir. Ancak bazı sözlüklerde muzari fiillerin yerine değişmez (aynel fiil) hareketleri verildiği görülür. Öğrencilere sözlük kullanımını uygulamalarında fiilleri harekeli olarak veren Arapça sözlükleri tercih etmeleri önerilir. Bu çalışmada uygulama örneklerinde sadece on kelime verilmiştir. Arapça öğretmenin en az yirmi kelimedenden oluşan bir uygulama yapması önerilmektedir.

B. Sözlükte İsim Bulma

Arapçada kelimenin kök harflerine harf veya harfler eklenerek farklı yapılar ve kelimeler türetilmektedir. Eklenen bu harfler çıkarıldığında kök harfler elde edilir. Örneğin bir ismi belirli yapmak için ismin başına “harf-i ta’rif” adıyla bilinen (ال) eklenir. Bu harfler atılarak kelimenin kök harfleri elde edilir ve sözlükte öyle aranır. Bu uygulama sırasında (ال) harfleri çıkarıldıktan sonra kalan kök harflerin üç harften fazla olmamasına özellikle dikkat edilmelidir. Bu kapsamda şu sıralamanın izlenmesi önerilmektedir:

1. Başında (ال) belirlilik eki olan isimler

Kelimenin kök harflerine ulaşmak için kelimenin başındaki (ال) takısı çıkarılır. Uygulamada daha çok öğrencilerin önceden öğrendikleri kelimelere yer verilmeli ve bu kelimelerin çoğullarını bularak doğru hareketleriyle yazmaları istenmelidir. Henüz ilk kez karşılaştıkları kelimeleri ise tekil ve çoğullarını doğru hareketleri ve anlamlarıyla yazmaları istenmelidir. Bu uygulama öğrencilere doğru hareketin sözlükten öğrenildiği bilgisini vermesi açısından da önemlidir.

Uygulama örneği olarak (البيت، الجبل، الملح، التمر، العلم، الثوم، الولد، الأنف، الذهب) (البيت، الجبل، الملح، التمر، علم، ثوم، ولد، أنف، ثوب، ذهب...) kelimeleri verilebilir. Bu kelimelerin başlarındaki belirlilik harfleri olan (ال) çıkarıldığında kök harfler şu şekilde elde edilmiş olacaktır: (بيت، جبل، ملح، تمر، علم، ثوم، ولد، أنف، ثوب، ذهب...) Öğretmen öğrencilerden bu kelimeleri sözlükte bulmalarını, doğru bir şekilde hareketlemelerini, çoğullarını kelimenin sonuna çoğul işareti olan (ج) harfini koyarak yazmalarını ister. Uygulama sırasında kelimelerin tamamını bir tek öğrencinin bulması yorucu olabilir. Bunun için öğretmen sınıfı gruplara ayırabilir ya da her öğrenciden sadece bir kelimeyi bulmasını isteyebilir. Ardından her grup veya öğrenci bulduğu kelimeyi diğer öğrencilerle sözlü olarak paylaşır.

Öğretmen bu ve bundan sonraki tüm uygulamalarda öğrenciye rehberlik yapmalı, onun yerine kelimeleri bulmamalı, onun bulmasına yardımcı olacak yönlendirmeler yapmalı; ancak yapılan hataları düzeltmelidir.

2. Sonunda (ة) Olan İsimler

(ة) “Ta” harfi genelde dişilik/müenneslik işareti olarak kullanılır. Arap alfabesinde ve sözlüklerdeki harf sıralamasında yer alan harflerden de değildir. Bir ek ve işaret olarak kelimeye bitişen bu harf, bitiştiği kelimededen çıkarılır.

Bir önceki uygulamada belirlilik eki (ال) çıkarma işlemi yapılmıştı. Bu etkinlikte kelimelerin başlarına (ال) ekleyerek (ة) ile biten kelime uygulamaları verilmesi önerilir. Bu harfler atıldıktan sonra kalan harf sayısının üç tane olmasına dikkat edilmelidir. Uygulama örneği olarak (السمكة، الصورة، الشجرة، البقرة، الغيمة، النخلة، الغرفة، الرحلة، الحفرة، الشرطة...) kelimeleri verilebilir. Bu kelimelerinin başlarındaki (ال) ve sonlarındaki (ة) harfleri çıkarıldığında kök harfler şu şekilde elde edilmiş olacaktır: (سمك، صور، شجر، بقر، غيم، نخل، غرف، رحل، حفر، شرط...) Öğrencilerin kök harflere eriştikleri bölümde bu kelimeleri yine sonlarındaki (ة) harfi atılmamış haliyle bulmaları, sözlükte yer alıyorsa çoğullarıyla birlikte harekeli olarak ve anlamlarıyla yazmaları istenir.

3. İçinde İlet Harfleri (ا، و، ي) Bulunan İsimler

Bu harflerin içinde yer aldığı isimleri sözlüklerde bulabilmek için; illet harfleri (ا، و، ي) çıkarılır. Bu uygulama sırasında kelimelerin başlarında yine (ال) ve sonlarında (ة) harfleri ile içinde illet harfleri bulunan örnekler seçilir. Bu harfler atıldıktan sonra kalan harf sayısının üç tane olmasına dikkat edilmelidir. Uygulama örneği olarak öğrencilere şu kelimeler verilebilir: (السفارة، الصحيفة، الغسالة، الحافلة، الجامعة، البارحة، النظافة، السفر، صحيف، غسال، حافل، جامع، بارح، نظاف، نظار، رسال، دراج...) Öğrencilerden öncelikli olarak bu kelimelerinin başlarındaki (ال) ve sonlarındaki (ة) harflerini çıkarmaları istenir. Bu, onlara önceki uygulamayı tekrarlama fırsatı verecek ve şu şekil ortaya çıkacaktır: (سفر، صحيف، غسال، حافل، جامع، بارح، نظاف، نظار، رسال، دراج...) Son aşama olarak (ا، و، ي) illet harfleri çıkarılır. Sonuçta kök harfler (سفر، صحيف، غسال، حافل، جمع، برح، نظف، نظر، رسل، درج...) şeklinde ortaya çıkacaktır. Öğrencilerden bu kelimeleri yine sonlarındaki (ة) ve illet harfleri olan (ا، و، ي) harfleri atılmamış haliyle bulmaları, sözlükte yer alıyorsa çoğullarıyla birlikte harekeli olarak ve anlamlarıyla yazmaları istenir.

bu kelimelerinin başlarındaki (الـ), sonlarındaki (ة), illet harflerini ve kelime başlarındaki (م) harfini çıkarmaları istenir. Bu onlara önceki uygulamayı tekrarlama fırsatı verecektir. En son olarak kelime sonlarına eklenen ikil ve çoğul eklerini çıkarmaları istenir. Sonuçta elde edilen kök harfler şu şekilde olacaktır: (لعق، عهد، فكه، فتح، حرث، حمل، ظرف، نسب، سلق، سفر...) Öğrenciler kök harflere eriştiklerinde bu kelimeleri anlamlarıyla yazmaları istenir.

6. İsm-i Mensüb ve Mastar-ı Sinaî İsimler

İsm-i Mensublar kelimenin sonuna (ي) eklenerek yapılır. Mastar-ı Sinaî isimler ise kelimenin sonuna (يَة) harfleri eklenerek yapılır. Bu ekler çıkarıldığında kök harfler elde edilmiş olur. Bu uygulamada da elden geldiğince daha önceki uygulama örneklerinin tekrarı önerilir. (العلمي، المدرسي، المسؤوليّة، العصري، الصحفي، اليومي، العمليّة، الجراحيّة، المعلوماتيّة، البشرية...) Öğrenciler kök harflere eriştiklerinde bu kelimeleri uygulama örneği olarak verilebilir.

Öğrencilerden öncelikli olarak bu kelimelerinin başlarındaki (الـ) , varsa illet harfleri, kelime başlarındaki (م) harfi ve çoğul eklerini çıkarmaları istenir. Bu onlara önceki uygulamayı tekrarlama fırsatı verecektir. En son olarak kelime sonlarına eklenen (يَة) (ي) harflerini çıkarmaları istenir. Sonuçta kök harfler (علم، درس، سأل، عصر، صحف، يوم، عمل، جرح، بشر...) olarak ortaya çıkacaktır. Öğrencilerin kök harflere eriştikleri bölümde bu kelimeleri anlamlarıyla yazmaları istenir.

Kök harfleri üç tane olan kelimelere eklenen ve kök harflere ulaşmak için çıkarılan harfler görüldüğü gibi (ي، يَة) harfleridir. Burada en önemli husus bu harfler çıkarıldıktan sonra kalan harf sayısının en az üç tane olmasıdır. Öğrenci bu bölümde aktif bir çalışma yapmışsa kök harfleri dört, beş ve altı tane olan kelimelerde nasıl hareket edeceğini temel olarak öğrenmiş olacaktır. Öğrenciler artık kök harfleri üçten fazla olan isimlerin sözlükte bulunması işlemine geçebilir. Uygulama örneği olarak öğrencilere şu kelimeler verilebilir: (العسكريّة، الدردشة، الزعزعة، الدراهم، الطحالب، الضفادع، القنفذ، السنبلات، الوسواس، الزلزلة...) Öğrenci eklenen harfleri çıkartmada zorlanmayacaktır. Sonuçta atılması gereken harfler atıldıktan sonra kök harfler şu şekilde olacaktır: (عسكر، دردش، زعزع، درهم، طحلب، ضفدع، قنفذ، سنبل، وسوس، زلزل...).

C. Sözlükte Fiil Bulma

Arapçada fiiller en az üç harften oluşurlar. Üç harften oluşan fiiller, sahih ve mu'tel olmak üzere iki grupta ele alınır. Sözlük çalışmaları sırasında öğrencilere fiillerin isimleri, özellikleri gibi ayrıntılara girilmemesi önerilir. Verilecek örneklerle öğrenci bu özellikleri örtük olarak alabilme olanağı bulacaktır.

Arapça öğrencisinin fiillerle ilgili sözlük çalışmalarına başlarken fiillerin şahıslara göre çekim eklerine ve yapısal şekillerine aşina olması önemlidir. Zira fiiller sözlüklerde çekim ekleriyle birlikte yer almamaktadır. Mazi ve muzari fiil çekim eklerine ve yapısal şekillerine aşina olmuş bir öğrenci için fiilleri sözlükte bulmak zor olmayacaktır.

Sözlükte fiil bulma uygulamalarında öğretmen öğrencilerden fiilin mazi, muzari ve mastarlarını harekeli olarak anlamlarıyla birlikte yazma çalışması yaptırmalıdır. İlk başta sıkıcı görünse de kısa sürede öğrenciler bu duruma alışacaktır. Özellikle kök harfleri üç asıl harften oluşan fiillerin mastarları değişik şekillerde olabilmektedir. Öğrenci bu şekilleri örneklerle tanıyacak ve bu tür kelimelere aşina olacaktır. Ayrıca sınıf içi uygulamaların ardından öğretmen öğrencilere çekim ekleri çıkarılmamış fiil çeşitlerini ev ödevi olarak hazırlayıp vermeli ve geri dönütlere göre hareket etmelidir. Tüm bu aşamalarda öğrencilerin öğretmenlerine ulaşabilme yollarının açık tutulması da son derece önemlidir.

1. Sahih Fiillerin Sözlükte Bulunması

Sahih fiillerin kök harflerinde illet harfleri (ا، و، ي، ى) harfleri yoktur. Muda'af (son harfi şeddeli olan) fiillerde şeddeli harfin iki aynı harften oluştuğu da unutulmamalıdır. Örneğin, (مَدَّ) fiilinin aslı (مَدَد) dir. Öğrencilerin sahih fiillerle ilgili bilgilerinin pekişmesi için, uygulama sırasında fiiller çekim ekleriyle ve yapısal şekilleriyle verilmeli öğrenciden bu fiillerin kök harflerini dönüştürerek mazi, muzari ve mastarlarını hareketleri olarak ve anlamlarıyla yazmaları istenmelidir. Sahih fiiller için uygulama örneği olarak çekim ekleriyle şu fiiller verilebilir.

(يَكْتُبُونَ، خَرَجُوا، مَدَّتْ، تَسْهَرُونَ، نَأْمُرُ، تَسْأَلِينَ، يَشْرَحْنَ، نَجْحُنْ، كَسَبَتْ، قَعَدَا ...) Bu fiillerin kök harfleri üç tanedir. Öğrenci çekim ekleriyle yapısal eklerini çıkarınca fiillerin kök harfleri şöyle olacaktır: (كتب، خرج، مد، سهر، أمر سأل، شرح، كسب، قعد...)

2. İletli Fiillerin Sözlükte Bulunması

İletli fiilleri sözlükte bulma çalışması özen gösterilmesi gereken bir konudur. Çünkü bu fiiller, sahih fiillerden oldukça farklıdır. Ancak öğretmen bu konuda ihtiyatlı davranmalı, sözlük çalışması aşamasında gramatikal analizlere girmeden en pratik yoldan fiilin köküne nasıl ulaşacağını öğrenciye öğretmeye odaklanmalıdır.

Ecvef fiillerin ortasında yer alan (ل) harfinin aslının (و) ya da (ي) olduğu verilmelidir. Örneğin (كان) fiilini önce (كون) kökünde aratmalıdır. Yine sonu (ل) ile biten fiillerin sonundaki bu harfin aslının (و) olduğunu vermelidir. Örneğin öğretmen, (دعا) fiilini (دعو) kökünde aratmalıdır. Bu bağlamda, öğretmen bu uygulamada fiillerin sadece yalın mazi şekillerini çekim ekleri olmadan vermeli muzari ve mastarlarını harekeli olarak anlamlarıyla yazmalarını istemelidir. İletli fiillere örnek olarak öğrencilere (قام، قال، دعا، باع، خان، سار، صار، رنا، نام، فاق، قاد ...) fiilleri verilebilir. Bu fiillerin kök harflerinin şöyle olacaktır: (قوم، كيل، دعو، بيع، خون، سير، صير، رنو، نوم، فوق، قود...)

3. Ziyadeli Fiillerin Sözlükte Bulunması

Arapçada ziyadeli fiiller kök harflere bir veya birkaç harf eklenerek oluşturulan fiiller olup mastarları ile anılan fiillerdir. Ziyadeli fiiller için bazı anlamlar tespit edilmişse de “fiilin anlamı için yine de sözlüğe müracaat edilmesi gerekir.” Asutay, (2017, s. 93). Bu fiillerle ilgili sözlük çalışmasında öğretmen, sadece fiillere eklenen harfleri belirtmeli, birçok örnekle öğrencilerin bu kalıplara örtük olarak aşına olmalarına özen göstermelidir. Öğrenci, kök harfi üç tane olan fiiller için geçerli olan bazı kuralların ziyadeli fiillerde geçerli olmadığını, harf ve hareke değişikliklerinin olabileceğini yaptığı aktivitelerle örtük olarak görmelidir.

Çoğu sözlüklerde ziyadeli fiillerin sadece mazi yapıları verilmekte muzari ve mastar yapıları verilmemektedir. Bu nedenle öğretmen ziyadeli fiillerin mazi, muzari ve mastar yapılarını birlikte ve harekeli olarak veren bir sözlük tercih etmelidir. Bu uygulamada öğretmen tarafından

fiillerin sadece mazilerini vererek öğrencilerden muzari ve mastarlarını hareketli olarak anlamlarıyla birlikte yazmalarının istenmesi önerilmektedir. Uygulama örneği olarak öğretmen, **أَفْعَلٌ، كَذَبٌ، شَاهَدَ، أَنْحَصَرَ، ابْتَسَمَ** (أَفْعَلٌ) (أَفْعَلٌ، كَذَبٌ، شَاهَدَ، أَنْحَصَرَ، ابْتَسَمَ) gibi karışık fiiller verebilir. Bu fiillerin kök harflerinin **(فعل، كذب، شهد، حصر، بسم، خصم، غفر، بعد، خفض، خرق...)** olduğunu vermekle yetinir. Fiillerin mazilerini vererek öğrencilerden muzari ve mastarlarını hareketli olarak anlamlarıyla birlikte yazmalarını ister.

D. Ziyadeli Fiillerden Türetilen İsimlerin Sözlükte Bulunması

Bu bölümde ziyadeli fiillerden türetilen isimlerin en çok kullanılanları olan ism-i fail ve ism-i mefuller ele alınmıştır. Öğrenciler ziyadeli fiillerin mastarlarını, fiillerle birlikte öğrendiklerinden ziyadeli fiillerin mastarları, bu gruba alınmamıştır. Esasen bu uygulama, daha önce isimlerle ilgili olarak öğrenilenlerin tekrarı mahiyetindedir. Bu bölümde isimler, tekil, ikil, çoğul, eril/müzekker ve dişil/müennes şeklinde kategorilere ayrılmalıdır, karışık olarak verilmelidir. Uygulama örneği olarak öğrencilere **(الْمُسْلِمُونَ، الْمُجْتَهِدَاتُ، الْمُؤْمِنُونَ، الْمُرْسَلَاتُ، الْمُشْكَلَةُ، النَّازِعَاتُ، النَّاشِطَاتُ)** (... **الْمُسْلِمُونَ، الْمُجْتَهِدَاتُ، الْمُؤْمِنُونَ، الْمُرْسَلَاتُ، الْمُشْكَلَةُ، النَّازِعَاتُ، النَّاشِطَاتُ**) (الْمُسْلِمُونَ، الْمُجْتَهِدَاتُ، الْمُؤْمِنُونَ، الْمُرْسَلَاتُ، الْمُشْكَلَةُ، النَّازِعَاتُ، النَّاشِطَاتُ) kelimeleri verilebilir. Öğrenci, ziyade harfler çıkarılınca bu kelimelerin kök harflerinin şu şekilde olduğunu görecektir: **(سلم، جهد، أمن، رسل، شكل، شكل، نزع، نشط، صلح، خلص، سبق...)**

Sonuç

Sözlük kullanma becerilerini yeterli ölçüde kazanmış olan bir öğrenci, bu becerisi dolayısıyla öğreticiden uzakta ve eğitim ortamları dışında da kendisini dil öğrenimi sürecinde hissedecek ve belli bir ölçüde okuma ve anlama etkinliklerini sürdürebilecektir. Bu durum, öğrencinin dilden uzaklaşmasını ve kopmasını önleyecek; ayrıca dil öğreticisini bilgi taşıyıcısı ve vericisi olmaktan çıkarıp bilgiye yönlendirici ve ulaştırıcı konumuna getirecektir. Diğer bir ifadeyle öğrenci, öğrenmeyi öğrenmiş olacaktır.

Arapça sözlükler, genellikle alfabetik olarak hazırlanmış olsalar da bu sözlüklerde bir kelimeyi bulabilmek için harfleri ve harflerin alfabetik sıralamasını bilmek yeterli değildir. Kelime ulamalı ve bükümlü bir

dil olan Arapçada bir kelimeyi sözlükte bulabilmek için öncelikle o kelimenin kök harflerinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak birtakım kuralların öğrenilmesini gerekmektedir. Bu kuralların öğrenilmesi ise öğrenciye zor gelebilmekte, öğrencide bıkkınlık oluşturmakta ve büyük bir hevesle alınan sözlükler kullanılmadığından raflarda tozlanmaya terk edilmektedir. Oysa basit uygulamalarla bu durumun engellenebileceği düşünülmektedir.

Arapça öğrencisi için sözlük; sözcük, deyim ve cer harfleriyle fiillerin kullanımını sağlıklı bir şekilde öğrenebileceği eşdizim yapılar ile atasözlerini doğru bir şekilde okuyabileceği, anlamlarını sağlıklı bir şekilde öğrenebileceği, düzgün telaffuz edebileceği, harekeleyebileceği, bu sözcüklerin türevleri ve değişik kullanımlarını kavrayabileceği önemli bir kaynaktır. Bu kaynağın işlevsel olarak kullanılabilmesi için bu çalışmada, sözlükte isim bulma ile ilgili 7 uygulama örneği ve fiil bulma ile ilgili 3 uygulama örneği verilmiştir.

Bu çalışmada önerilen yöntem temelde, kelimelerin yapım ve çekim eklerinin atılıp, kelimenin kök halinin tespit edilmesini esas almaktadır. Bunu yaparken olabildiğince temel gramer konularına değinilmeli, ayrıntılara ve hedefe ulaşmayı engelleyici yan bilgilere girilmemelidir. Ders ortamında bu beceri geliştirilirken mutlaka bütün öğrencilerin aynı sözlüğü kullanması sağlanmalıdır. Sözlük seçiminde ise, sözcüklerin eş dizim yapılarını, atasözlerini ve deyimsele ifadeleri de içeren güncel sözlüklerin tercih edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada verilen uygulama örnekleri sırasıyla uygulandığında temel düzeyde kelimeleri kök harflerine dönüştürme ve kelimeyi sözlükte bulabilme ile ilgili sıkıntıların en aza ineceği ve Arapça öğrencilerine sözlük kullanma becerileri kazandırmada yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar, Ö. (2013). “Edmund Castell’in Heptaglot Sözlüğü Örneğinde Arapça’nın Çok Dilli Sözlük Geleneğindeki Yeri.” *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 18-19. sayı, 2013.
http://isamveri.org/pdfdrgr/G00017/2013_18-19/2013_18-19_ACARO.pdf.
Erişim Tarihi; 08.09.2018.
- Aksan, D. (2015). “Her Yönüyle Dil.” Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asutay, M.M. (2017). “Arap Dilinin 100’ü.” Ankara: Otto Yayınları.
- Çetinkaya, H. (2014). “Lise Düzeyinde Arapça Öğrencilerinin Sözlük Kullanma Becerileri ve Bu Becerileri Geliştirmeye Yönelik Etkinlikler.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirayak, K. (2016). “Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi”. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- Dönger, A. (2009). “Sözlük Kullanma Eğitiminin Yabancı Dil Olarak Almanca Öğrenimine Etkisi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana. <http://library.cu.edu.tr/tezler/7517.pdf>.
Erişim Tarihi: 17/08/20018.
- Eren. C. (2009). “Arapça Sözlükleri Kullanma Usûlü.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, sayı: 4.
http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/952296160_09040301.pdf Erişim Tarihi: 06/09/2018
- Gülseren, C. ve Batur. Z. (2009). “Sözlüklerin Niteliği Ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Anadili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım.” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, 2009.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1942245705_g%C3%BCIserencemil_zekeryabatur.pdf Erişim Tarihi: 30/08/2018
- Lukáč, Bc. M. (2011). “Using Dictionaries in ELT.” *Masaryk University Brno, Faculty Of Education, Department of English Language and Literature, Bachelor Thesis, Brno.* https://is.muni.cz/th/ih6m7/Bakalarska_Praca.pdf . Erişim Tarihi: 17/08/20018
- Neşevan, A. (2011). “İtticahât mu’allimî al-luga al-‘arabiyye gayr en- nâtîkîn bihâ nahve isti’mâl el-mu’cem.” *Mecelletü câmi’at Ummel-Kurâ li’ulûmeş-şerî’a ve’l-lugati’l arabiyye ve âdâbihâ*,38.

<http://libback.uqu.edu.sa/hipres/magz/3100017-8.pdf>. Erişim Tarihi:
17/08/2008

TDK, (2005). “Türkçe Sözlük”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Soyer. S. (2017). “Translation Of Cultural Expressions And Its Importance In Foreign Language Teaching.” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/15, p. 567-578.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1159247332_30SoyerSenem-tde-567-578.pdf. Erişim Tarihi: 05.09.2018

Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı

Use of Humor Method in Religious Teaching

Fatih Çakmak*

Emin Uz**

Öz

Eğitimin uygulama alanında istenilen davranış değişikliğini gerçekleştirebilmesi, eğitim programında yer alan yöntemin dikkatle seçilmiş ve özenle oluşturulmuş unsurları içermesine bağlıdır. Söz konusu unsurlar klasikten derleme şeklinde oluşturulabileceği gibi şartların değişmesi ile ortaya çıkan, farklı beklentileri karşılayabilecek modern veya alışılmışın dışında birer yöntem olarak da belirlenebilir. Söz konusu modern yöntemler arasına mizah yöntemini de ilave etmek mümkündür. Zira mizah sanatının hayal gücü ve yaratıcılıkla olan ilişkisine bakıldığında, tüm eğitim dalları için değerli bir öğretim yöntemi olduğu anlaşılmaktadır Çünkü mizah anlam, analiz, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey becerileri geliştiren bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede özellikle sosyal bilimler alanında mizahın kullanımı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Söz konusu araştırmalarda, mizahın öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm alanlarda olduğu gibi din öğretiminde de öğrenci başarıları düşünebilme becerilerinin gelişimiyle doğru orantılı olduğuna göre bu becerinin gelişimine yönelik modern araştırmalara ihtiyaç vardır. Din öğretiminde mizah yöntemi

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

minin kullanımına yönelik bu çalışma da söz konusu ihtiya ca mebni hazırlanmıştır. Bu araştırmada çalışma gurubu olarak İlahiyat lisans öğrencileri seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din ğretimi, mizah yöntemi, Müslüman mizahı

Abstract

Ability to make desired behavior change in the field of education it depends on the carefully selected and carefully crafted elements of the methodology involved in the training program. These elements can be created from the classical compilation, with changes in circumstances, it can be determined as a modern or unusual method that can meet different expectations. It is possible to add humorous method among the modern methods. Because when you look at the relationship between the art of humor and the imagination and creativity, it is understood to be a valuable teaching method for all education branches. Because it has a structure that develops high-level skills such as humor, meaning, analysis, critical and creative thinking, In this context, a number of studies have been conducted on the use of humor, especially in the field of social sciences. In the aforementioned researches, it has been reached that the humor is influential on the academic achievement of the students.

As in all fields, student success in teaching religion, according to the development of thinking skills, there is a need for modern research into the development of this skill. This study on the use of humor in religious instruction has been prepared to answer this need. In this study, Divinity undergraduate students were selected as study group.

Keywords: Education, Religion teaching, Method of humor, Muslim humor.

Giriş

Eğitimin uygulama alanında istenilen davranış değişikliğini gerekleştirebilmesi için eğitim programında yer alan yntemin dikkatle seçilmesi ve özenle oluşturulması gerekir. Söz konusu unsurlar klasikten derleme şeklinde oluşturulabileceği gibi şartların değişmesi ile ortaya çıkan, farklı beklentileri karşılayabilecek modern veya alışılmışın dışında birer yöntem olarak da belirlenebilir.

Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen psikolojik verilere göre eğitimde dikkat süresinin ortalama 15–20 dakika olduğu göz önüne alındığında bu kısa süreyi en verimli şekilde değerlendirmeyi sağlayan yeni yöntemlere ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Bu bağlamda dersi uzun süre katılımsız şekilde dinlemeye dayalı yöntemler, konsantrasyon kaybına sebep olmakta, bu da bireyin öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Buradan hareketle Milli Eğitim Bakanlığı, özellikle değer eğitiminde salt bilgi kazanımının ötesinde yorum, muhakeme, ilişkilendirme gibi etkinliklerle değerlerin bilgi düzeyinden bilinç düzeyine, tutum ve davranış boyutuna geçmesini sağlayacak yaklaşımlar önermektedir (MEB, 2005, 27). Bu yaklaşımlar incelendiğinde söz konusu becerilerin bireyin içinde bulunduğu kültürel çevre ile doğrudan ilintili olduğu görülmektedir. Zira eğitim ortamında öğrenciye kazandırılması hedeflenen unsurların içinde bulunulan kültürel ortamla ilişkilendirilerek sunulması sorunların analizini ve yorumlanmasını kolaylaştıracaktır. Çünkü insanlık tarihi boyunca bireyleri birbirine bağlayan ve yüzyıllar içerisinde tecrübe yoluyla oluşmuş folklorik kültür, toplumların kendilerini ifade etmelerine yardımcı olan faktörlerin başında gelmektedir.

Tarihten günümüze çeşitli toplumlar incelendiğinde, her birinin kendine has kültür mayası olduğu gibi bu mayanın diğer kültürlerle etkileşimi neticesinde evrensel ürünler ortaya çıkmıştır. Olağanüstü tematik renkliliğiyle beşeri tecrübenin bu alandaki zenginliğine paralel gelişim gösteren ürünlerden biri de evrensel mizah anlayışıdır. Kültürlerarası etkileşimin unsurlarından biri olan mizah sanatı aynı kültür coğrafyası içerisinde yaşayan insanlar arasında da önemli bir iletişim kaynağı olmuştur. Bu bağlamda mizahın iletişimin temel bir unsur olduğu eğitim alanının da vazgeçilmez materyali olması kaçınılmaz bir durumdur. Fakat mizahın kültürümüzdeki yeri insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen böyle bir kültürel olguya milli eğitim planlamalarımızda bir öğretim metodu olarak yer verilmediği görülmektedir. Yapılan ön araştırmalarda özellikle mizah-egitim ilişkisi yabancı kaynaklarda yoğun bir biçimde göze çarparken ülkemizde bu tip çalışmalara çok yer verilmemesi büyük bir eksikliktir. Özellikle çalışmamızın ana omurgasını teşkil edecek olan din öğretiminde kendisinden en az faydalanılan sanatlardan biri halini almıştır. Hâlbuki mizah her alanda kullanıldığı

gibi eğitimde de rahatlıkla ve zevkle kullanılabilir bir niteliğe sahiptir. Özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi buna geniş olanaklar sağlayan alanların başında gelir. Nitekim din ğretimi alanı, bireyler arası ilişkileri dini argümanlar kullanarak düzenlemeyi hedeflemektedir. Bu nedenle de insan fitratında bulunan gülme potansiyelini göz ardı etmesi mümkün değildir.

Bu çalışmada hacim ve özgünlük gibi unsurlar da dikkate alınarak bir ğretim yöntemi olması yönüyle mizah unsurunun din ğretiminde kullanımı irdelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu alışma, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde farklı yöntem ve teknikler kullanmayı, bu farklı yöntem-teknikler içerisinde mizahi unsurlar kullanımını ve gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda çalışmamızda şu alt amaçlar söz konusudur:

1. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılan geleneksel klasik yöntem ve teknikler dersin amaçlarına ulaşmada yeterli değildir.
2. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde farklı yöntem ve teknikler kullanılmalıdır.
3. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik yaklaşımlarda folklorik kültürün etkisi dikkate alınmalıdır.
4. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılan modern yöntemler içerisinde mizah yöntemi de olmalıdır.
5. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılan mizah yöntemi öğrencinin derse olan ilgisini arttırır.
6. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılan mizah yöntemi öğrencilerin dersin kazanımlarına ulaşmasında pozitif katkı sağlar.

Araştırmanın erevesi

Bu araştırmada öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Mizah kavramı ve ilişkili kavramlar ortaya konmaya çalışılmıştır. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılan klasik yöntem ve tekniklerin yetersizliği, farklı yöntem ve tekniklerin gerekliliği, bu farklı yöntem

ve teknikler içerisinde mizahi unsurlar kullanmanın gerekliliği tespit edilmiştir. Bu amaçla bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek, ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde görev alarak bu dersi işleyecek olan Afyon Kocatepe Üniversitesi¹ İslami İlimler Fakültesi öğrencilerine uygulanmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Son bölümde örnek ders işlenişlerine yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni ilahiyat alanında yükseköğrenim gören tüm öğrencilerdir. Örnekleme ise 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğrenim gören 100 lisans öğrencisidir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara geçilmeden önce mizah kavramının tanımı, din eğitimi açısından önemi ve İslâm'ın mizaha bakışı irdelenecektir.

Mizahın Tanımı

Mizah, Arapça m-z-h kökünden türetilmiş olup sözlükte şaka, latife, eğlence, alay, güldürü, komiklik anlamlarına gelir (İbn Manzûr, t.y.). Türkçede mizah terimi genel olarak bu alanın bütün türlerini içerisine alırken Arap dilinde bu geniş anlamı fükâhe kelimesi karşılamaktadır. Ayrıca Arapçada hezl, düâbe, nükte, turfe ve latife kelimeleri mizahla eş anlamlı olarak kullanılan terimlerdir.

Latince de humere olan mizah, nemli anlamına gelmektedir. İsim hali umor, nemli ya da sıvı anlamındadır. Bu iki kelime, akıcı ve ıslaklık anlamında olan Yunancada hygros kelimesinden türemiştir (Cavanaugh, 2002, 14).

Mizah kavramı tarihsel süreç içerisinde çoğunlukla “gülmeye yol açan uyaran” olarak değerlendirilmiş, psikolojinin ayrı bir bilim dalı olarak kendini kanıtlaması ile birlikte daha ayrıntılı olarak incelenmeye başlanmıştır. Söz gelimi Freud (2012, 15) mizahı sinirsel enerjinin gülme yolu ile serbest bırakılması olarak tanımlarken, Allport (1961) sağlıklı ve olgun bir kişilik karakteri olarak betimlemiştir. Benzer şekilde Maslow (1970) ise, mizahın kendini gerçekleştirmiş bireylerdeki karakteristik

¹ Söz konusu üniversite ismi bu bölümden sonra AKÜ kısaltması ile verilecektir.

zelliklerden biri olduğunu savunmuştur. Tanımlanması ve ölçülmesi zor olan bu kavram modern psikologlar tarafından çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Örneğin Adams'a göre gülmeyi oluşturan nesne olarak tanımlansa da genel olarak mizah, komik bir dürtüyle başlayan, gülümseme veya gülme gibi bir tavırla biten, genelde hoşnutluk veren bir deneyim olarak görülmektedir (Adams, 2002, 45).

Mizah bütün toplumlarda bulunan bir kültür harikasıdır. Platon, Aristoteles, Thomas Hobbes, Sigmund Freud, Emmanuel Kant, gibi eğitim ve felsefe alanlarında söz sahibi olan düşünürler, mizahın değerini ve kaynağını topluma çeşitli teorilerle sunmuşlardır. Günümüzde hala mizahın fonksiyonel teorileri tartışılmakla birlikte yüzün üzerinde mizah teorisi ortaya atılmıştır. Bunların çoğu şu üç teori içine girmektedir: stnlk Teorisi, Rahatlama Teorisi, Uyuşmazlık Teorisi (Susa, 2002, 49).

Mizahın Tarihsel ve Sosyolojik Seyri

Temelinde eğlence ve hoşgörünün yer aldığı mizah kavramı hemen hemen bütün toplumlarda bu iki unsur sayesinde şekil kazanabilmiş ve temel gelişimini sürdürebilmiştir. Mizahta temel hedef eğlendirme ise de çok defa gldrmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları eleştirme ve düzeltme amaçları gizlidir. Zira gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, sosyal kimliği dile getirme biçimlerinden biri olduğu gibi zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş biçimidir. İçinde vücut bulduğu ortamın bireysel ve toplumsal yapısını, manevi değerlerini, sosyo-ekonomik yapılarını ve siyasal gücü elinde bulunduran yönetici zümrenin tutumunu daha realist biçimlerde yansıttığı için geçmiş milletler hakkında bir hayli sosyolojik bilgiyi günümüze taşımaktadır. Bu bağlamda eğitim alanında her ne kadar davranış boyutu göz ardı edilse de teorik bilgi niteliğinde çeşitli bilim dallarının konusu olmuştur.

Bu zellikleri sebebiyle tarihte devlet yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve yöneticiler edebi değer içeren mizah koleksiyonlarının devlet eliyle geliştirilmesinin önünü açmışlardır. Bazen salt mizah kaygısı güden bazen ansiklopedik yapı içerisinde mizaha yer veren bu ürünler kültürlerarası etkileşimin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu

etkileşim evrensel mizah anlayışını ortaya çıkartmakla birlikte her toplum özgün bir mizah sergilemekten de geri kalmamıştır. Çünkü toplumların miras yoluyla biriktirdikleri, gelenek ve görenekler, yaşam tarzları, tarihleri ile manevi değerleri arasında mizah önemli bir yere sahiptir. Şüphesiz Müslüman Türk toplumu da gülmeyi şiar edinen milletler arasında ilk sıralarda yerini almıştır.

Müslüman Topluların Mizaha Verdiği Değer

Diğer milletlerde olduğu gibi İslâm toplumunun kültürel ve edebi birikimleri içinde -diğer edebi türler kadar popüler olmasa da- mizah unsuru önemli bir yer tutmaktadır. “Mizah” terimi Kur'an-ı Kerim’de hiç yer almamakla birlikte hadislerde hem bu terim hem de aynı anlama gelen diğer türevleri kullanılmıştır (Wensinck, 1986, m-z-h. md.).

Tarih boyunca Müslüman toplulukların bir sanat olarak mizaha genelde temkinli yaklaştıkları düşünülür ve bu tespit bir ölçüde de doğrudur. Bu duruma sebep olan etkenlerden biri özellikle ilk devirlerde dini anlayış gereği vakâr ve ciddiyetin büyük ölçüde şakaya tercih edilmesidir. Nitekim ilk dönem Müslüman Arapların İslâm’ın öğretilerini yaymaya çalışmakla meşgul oldukları, müşriklerle savaşmaları sebebiyle eğlenmeye vakit bulamadıkları, dolayısıyla hayatlarında mizahın pek yer almadığı şeklindeki bir değerlendirme kimi çevrelerde ciddi manada destek bulmaktadır. Hatta batılı bazı bilim adamları sadece İslâm değil bütün dinlerin mizah ile aralarına bir mesafe koymasına gerektiği tezini savunmaktadırlar. Örneğin Saroglou, din ile mizah arasında mesafe olmasının haklı nedenleri olduğundan bahsetmektedir (Saroglou, 2014, 32). Zira mizahın doğasında toplumsal normların ihlali ve bozuma uğraması, anlamsız bir dünya ihtimali üzerine kurulu oyunlar gizlidir. Aynı zamanda sürprizi, kontrol kaybını, yenilik ve belirsizliğe açıklığı içeren mizah; ahlâk, hakikat ve sevgi ile ilgili olan şeylerin zarar görmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan din ise anlamlı bir dünya hayatını, yaşamdaki düzeni, kontrolün gerekliliğini vurgulamaktadır (Saroglou, 2002a). Collicutt ve Gray (2012) ise din ile mizah arasındaki uyumsuzluğun sebeplerini altı madde ile açıklamaktadır. Bunlardan ilki kutsal karşısında mizahın dünyevi yönü’dür. Bu bağlamda din, otokontrolü ortadan kaldırdığı için ölçsüz gülmeye ve mizahın din ile uyuşmayan yönlerine mesafe koymuştur.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerde¹ muhatabı veya dini alaya alma, dalga geçme ve küçük görme gibi amaçlarla sergilenen gülme tepkisi amacına bakılmaksızın İslâm nazarında tamamen yasaklanmış bir davranış gibi algılanmasına neden olabilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in gülüp eğlenmeyi yasakladığına dair ise delil olarak şu âyet ileri sürülmektedir: "Yaptıklarının bir cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar (Tevbe, 9/82)".² İslâm ahlâkının ağır başlılığa ve vakârlı davranmaya vurguda bulunan bu gibi temel ilkeleri dolayısıyla ideal Müslüman tipi daha ziyade fazla gülmeyen, bunun yerine daima ölümü hatırlayıp hüznü görünmeyi bilinçli olarak tercih eden kimse olarak yansıtılmaktadır. Hâlbuki Zemahşerî, ilgili âyette belirtilen yasaklamanın Müslümanlardan ziyade cihattan geri kalan münafıkları hedef aldığı kanaatindedir (Zemahşeri, 1987, II/296). Ayrıca bu ve benzeri âyetler mefhum-ı muhalifinden hareketle mutlak anlamda mizahın yasaklanmasını değil, fitrî bir ihtiyaç olarak görülen gülme olgusunda aşırıya kaçmamak gerektiğine dair bir uyarı olarak da görülebilir. Nitekim Neml suresinde bir karınca, Süleyman ordusunun kendilerini çiğnememesi için arkadaşlarına yuvalarına girmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Karıncanın cüretkâr tavrı karşısında Hz. Süleyman'ın verdiği tepki mizahın ana unsurlarından olan tebessüm ve dıkk (gülme) kelimeleri ile ifade edilmiştir (Neml, 19).

Diğer taraftan mizah ile dinin uyuşmayan yönlerinin olması ortak özelliklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. İki kavramın azımsanmayacak ortak paydalarının olduğundan bahsedilebilir. Her şeyden önce din ve mizah insan hayatının iki önemli gerçeğidir. Nitekim erken dönem İslâmî eserlere bakıldığında Hz. Peygamber'in de günlük hayatında kinaye ve tevriye sanatlarını kullanarak nezih latifelere yer verdiği görülmektedir. Bu bakımdan İslâm kültüründeki mizah anlayışının belirlenmesinde Hz. Peygamber'in konumu son derece önemlidir. Zira

¹"Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz." (Mü'minûn, 110), "(Mûsâ) mucizelerimizi kendilerine getirince, bir de bakmışsın, o mucizelere gülüyorlar!" (Zuhruf, 47), "Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'an'a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?" (Necm, 59, 60, 61) ve "Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?" (A'râf, 98).

² Zahiren eğlenmenin yasak olarak algılandığı diğer ayetler için bkz. Hucurât:11; Mü'minun:3. Kur'an'da eğlence ve alayla ilgili Abdülhalim el-Hifnî, *Üslûbü's-Suhriyye fi'l-Kurâni'l-Kerîm* adlı bir eser telif etmiştir (Kahire, 1987). Bu konu hakkında geniş bilgi için söz konusu esere bakılabilir.

aşağıdaki örnek neşeli bir mizaca sahip olan Hz. Peygamber'in çocuk, genç, yetişkin, ihtiyar demeden şakalarını toplumsal kesimlerin birçoğuna yönelttiğine dair onlarca örnekten sadece birisidir:

Rasûlullâh'ın sahabeden ihtiyar bir kadına latifeyle: "Kocakarılar cennete giremez" demesi üzerine ihtiyar: "Ya Rasulallah! Biz ne günah işledik ki Allah cennetinden bizi mahrum bırakmış" şeklinde üzüntüsünü dile getirmişti. Bu tepki karşısında Peygamberimiz tebessüm ederek: "O gün Hak Teâla bütün ihtiyarları genç suretinde yaratacak. Onun için de cennete giren kimse yaşlı olmayacak" buyurdu (Tirmizî 1975: Şemâil, 17).

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren mizaha dair Hz. Peygamber'den zahiren birbirine zıt görüşlerin nakledilmesi, İslâm literatüründe iki tür mizahın varlığından bahsetmeyi gerekli kılmaktadır:

1. İnsanların şahsiyetini rencide eden, dostluğu bozan ve sevgiyi yok eden olumsuz mizah (mizah-ı mezmûm) anlayışı.
2. İnsanlar arasındaki iletişimi pekiştiren ve hüsnü niyetle ortaya konan olumlu mizah (mizah-ı mahmûd) anlayışı.³

Bu ayırmadan yola çıkarak denilebilir ki Hz. Peygamber'in şaka yaparken yalana yer verilmemesi (Tirmizî, 1975, Birr: 57), şaka yoluyla muhatabın rencide edilmemesi, ateşle ve silahla korkutma şeklinde şaka yapılmaması (Buhârî, 1987, Fiten: 7), şeklindeki uyarıları bu iki mizah türünden ikincisinin meşru mizah çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir. Yani mizah-din ilişkisinde, dinî konularda kutsal değerleri profanlaştırmadığı ve küçük düşürmediği sürece ikisi arasında normal bir etkileşimden bahsedilebilir.

İlk dönem meşru ve sınırları çizili Müslüman mizahının çerçevesi bizzat İslâm dininin tebliğcisi tarafından çizildikten sonra belirli bir süreliğine bu üslup üzere devam etmiş, kısa ömürlü de olsa Müslüman toplumda bir gelenek halinde yaşatılmıştır. Tarihsel kaynaklar Hz. Peygamber'le şakalaşan birçok sahabiden söz etmekle birlikte kuşkusuz ashâb içinde şakacı vasfı öne çıkan ve Hz. Peygamber'e yaptığı şakalarla

³ İnsanın şahsiyetiyle oynama, aşağılama, dalga geçme olarak ifade edebileceğimiz bu mizaha kara mizah da diyebiliriz. Hz. Peygamber'in başkasiyla dalga geçip onu aşağılayanın, aslında kendisini aşağılamış olduğu yönündeki beyanı, bu tür mizahın asla tasvip edilmediğini göstermektedir (İsfahâni, 1287).

adı sıkça anılan isimler de vardı. Hakkında azımsanmayacak ölçüde sulu şakalar rivâyet edilen Nuayman b. Amr, bu kadronun en tepesinde yer alan sahâbi idi ki⁴ yine aynı kaynaklar bize Hz. Peygamberin onu görür görmez gülmeye başladığı bilgisini aktarmaktadır. Özellikle Nuayman'ın Hz. Ebu Bekir ile birlikte iken cereyan ettiği bilinen aşağıdaki olay sahâbe mizahının boyutunu göstermesi bakımından önemlidir:

Hz. Ebu Bekir, Busra'ya bir ticaret seferi düzenlemiş, gariban ama muzip Nuayman ile muhasebe işlerinde mahir siyahi Süveybit b. Har-mele'yi de beraberinde götürmüş. Nuayman yolculuk esnasında iaşeden sorumlu Süveybit'ten yiyecek bir şeyler istemiş, o da eli sıkılığı sebebiyle Ebu Bekir gelmeden kendisine birşey veremeyeceğini ifade etmiş.

Bunun üzerine Nuayman kafilenin ilk mola yerinde rastladığı deve tüccarlarına satılık bir kölesi olduğunu, onu kendilerine satabileceğini söylemiş. Fakat “Bu kölenin küçük bir kusuru var, o da köleliği kendine yakıştıramadığından kendini hep hür zannediyor” diye de ekleyip Süveybit'i on deve karşılığında satmış. Süveybit'i satın alan tüccarlar da itirazlarına aldırış etmeden elini kolunu bağlayıp kendisini götürmüşler.

Durumu daha sonra öğrenen Hz. Ebu Bekir tacirlere paralarını iade ederek Süveybit'i kurtarmış ve bu hadise tüm sahabe arasında duyulmuş. Hz. Peygamber de bu yüzden ne zaman Nuayman'ı görse hep gülümsermiş (Celâlzâde, 1558, 534/b; İbn Mace, t.y., Edeb, 24.).

Sahabe uygulamasının yanı sıra sonraki nesillerin mizah anlayışına baktığımızda orada bir başka mizah açılımı fark etmekteyiz. Artık peygamber ya da sahabe tarzı nükte anlayışına ilave olarak hadis metinlerinden ya da Kur'an-ı Kerim'e ait kimi ibare ve pasajlardan da mizah üretiminde başarılı bir şekilde yararlanılmaya başlanmıştır.⁶ İlerleyen dönemlerde Arap edebiyatının klasikleri arasında sayılan Câhiz'in el-Buhalâ'sı, İbn Ebî Avn'ın el-Ecvibetül-müskite'si, Husrî'nin Cem'ül-cevâhir'i, Âmilî'nin el-Keşkûl'ü, İbn Abdü Rabbih'in el-'İkdü'l-ferid'i ve Tevhîdî'nin el-Besâir ve 'z-zehâir isimli eseri dağınık da olsa bu konuyla

⁴ Asıl adı Nuaymân b. Amr b. Rifâa el-Ensârî olan ve genellikle Nuaymân diye tasğir sığasıyla çağrılan bu sahâbi, Akabe Biatı'na, Bedir, Uhud, Hendek ve diğer bütün gazvelere katılmıştır. Onun hayatından bahseden hemen bütün biyografi kitaplarında meşhur şakaları anlatılır (İbn 'Abdülber, 1992).

⁶ Konuya dair kapsamlı açıklama *Kur'an'la Nükte* başlığı altında verilecektir.

alakalı zengin edebi malzemeyi okuyucuyla buluşturan eserlerden bazılarıdır.

Âyetler aracılığı ile espri üretme sanatı bazen kendisini bir ibadetin edası esnasında sergilenen muziplikler aracılığıyla ortaya koyduğu gibi bazen de yönetimi tenkit, şiir inşâdı, tufeylîlik, dilencilik... gibi değişik konulara ilişkin durum komedisi mahiyetinde de tezahür edebilmektedir. Günümüzde de sıkça anlatılan imam ve cemaat fıkraları, dinin üzerinde hassasiyetle durduğu ibadetlerin bile tarihte bir mizah ürünü olarak kullanıldığını bize açıkça göstermektedir. Nitekim klasik Arap mizahı kaynaklarında iyi bilinen ve mizahın “hızlı intikal” özelliğini yansıtan bir anekdot şöyle nakledilegelmiştir:

Bedevinin biri imamın hemen arkasında namaza durmuş. Fatihâ’yı bitiren imam zamm-ı sure olarak A’râf suresinde yer alan “*Biz Nuh’u kavmine gönderdik. (A’râf: 59)*” âyetinden henüz birkaç kelime okuduktan sonra âyetin devamını unutmuş. İmam âyetin devamını hatırlamak için birkaç defa baştan alınca hemen arkasında duran sabırsız bedevi, diğer surelerdeki peygamberlerin peş peşe gönderildiğine dair âyetlere de göndermede bulunarak “Ya Rab! Nuh gelmiyorsa başka peygamber gönderiver, yoksa bu namaz bitmeyecek!” deyivermiş (İbn Âsım, 1992, 223).

Verilen bu örnekler göstermektedir ki mizah literatürünün sosyal hayatla olduğu kadar dini hayatla da iç içe oluşu, klasik Arap ve Türk mizahının göze çarpan en önemli özellikleri arasındadır. Bu yüzden yüzlerce mizahi anekdotun, dini hayatın çeşitli tezahür alanlarından ilhamla oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla klasik mizah hem müftü, imam, müezzin vb. gibi dini kişiliği olan karakterlere; hem namaz, oruç, hac vb. gibi dinin pratik sahasına ilişkin temel ritüellere ilişkin rivayetlere gereken ağırlığı vermiş görünmektedir. Cemaatin sıkıntılı durumlarını dikkate almadan uzun surelerle namaz kıldırılmaya çalışan imam tipini hedef alan şu rivayet formal ibadet eğitimi açısından da dikkate değerdir:

Namazda uzunca bir sure okuyan imam bir yerde takılıp kalmıştı. Sureyi tamamlamak için büyük bir hırs gösteren imam kıraati defalarca baştan aldıysa da bir türlü arkasını getirmeye muvaffak olamadı. Şaşı-

maya veya unutkanlığa şeytanın sebep olduğunu düşünerek birkaç defa hafif tonda “Eûzu billâhi mine’ş-şeytâni’r-racim (Kovulmuş şeytandan Allah’a sığını-rım)” ibaresini okuduysa da toparlayamadı. Cemaatten durumu fark eden birisi bu hırslı imama arkadan şöyle seslendi:

“Bir sureyi adam akıllı ezberleyememişsin bir de şeytana suç atıyorsun” (İbn ‘Âsım, 1992, 232).

Günümüz Müslüman mizah repertuarı incelendiğinde ise özellikle batılı bilim adamlarının bu repertuarla yakından ilgilendikleri görülmektedir. Oryantalistler özellikle erken dönem mizah anlayışıyla ilgili müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan en önemlisi Franz Rosenthal'in çalışmasıdır. Erken İslâm'da Mizah adıyla Türkçemize de kazandırılan bu eser, Müslüman mizahının genel karakteristiğini ortaya koyan eserlerden biridir (Rosenthal, 1997).

Türk mizahının kaynakları incelendiğinde ise Osmanlı döneminde ortaya çıkan sözlü ve yazılı mizah ürünlerinin Anadolu Selçukluları, Beylikler, Fars ve Arap kültür dünyasından bağımsız olmadığı anlaşılmıştır. Türklerin Anadolu'da varlığını ciddi bir şekilde göstermeğe başladığı 12. yüzyıldan itibaren her sınıf ve seviyeden insan tarafından gerçekleştirilen anlatılar genel olarak masal, menkıbe, fıkra, eski hikâyeler ve benzeri eski Türk kültüründen gelen unsurları, İran ananelerini, İran üzerinden gelen Hind hikâyelerini, İslâm kültür dünyasının etkilerini içerirdi.

Eğlenmeye bir zaman ve mekân tahdidi koyulamayacağından hareketle bu kültür birikiminin başta Türk ve İran kültürleri olmak üzere ortak değerlere sahip birçok toplumu etkilemiş olduğu söylenebilir. İslâm öncesi döneme ait izler taşıyan Dede Korkut hikâyelerindeki mizahî çizgiler ve ünlü kadın tiplmesi -her ne kadar yazıya geç intikal etse de- göçebe yaşantısından açık izler taşır. Ne yazık ki Türklerin Anadolu'daki ilk yüzyıldan elimizde yazılı mizah ürünleri bulunmamaktadır. Bu yüzden belki de Anadolu'daki en eski mizah ürünleri hakkında bir fikir sahibi olmak için Mevlana'nın Mesnevî, Mecâlis-i Seb'a ve Fihî Mâfih gibi Farsça eserlerine bakmak gerekir. Bu eserlere bakıldığında ise Klasik Arap kaynaklarında yer alan pek çok mizahi hikâye, zaman ve mekânın değişmesi sebebiyle şifahi yollarla aktarım sırasında farkına

varılmaksızın dönüşüme uğratılmış ve Anadolu coğrafyası da bu dönüşümden nasibini almış görünmektedir. Söz konusu kaynaklardan beslenen bu ürünler daha sonraları Anadolu'da yazılan Türkçe mesnevilerde sık sık karşımıza çıkacak; bazen Bektaşî, bazen Nasreddin Hoca ve belki de Temel-Dursun tiplmelerine dönüşecektir.

Bahsi geçen etkileşimin yanında bölgemizin mizah belleği, akademisyenleri eleştirel düşünce tutkunu ve yaratıcı bilim insanları olmaya zorlamaktadır. İslâm inancı bu hissiyatın önünde bir engel olarak görülmemelidir. Zira dinimiz yüzü gülenlerin gönüllerinde olduğu gibi, zihinlerinde de berraklık olacağı yönünde öğretiler sunmaktadır. İnsanları düşünsel damıtılmışlığa, farklılaşırken bütünleşmeye, çokluktan birliğe yönelten gülümseme duygusunun, bu alanda yapılacak çalışmalarla akademik alanda daha çok yer alacağını ümit etmekteyiz. Buradan hareketle kültürel hassasiyetler göz önünde bulundurularak mizah sanatının din öğretimi alanında bir metod olarak geliştirilmesinin önünü açacak çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

Din Eğitimi ve Mizah

İnsanın bilgi üretmesi dış dünyadan gözlem, deney, okuma ya da dinleme gibi değişik yollarla verileri toplaması ve bu verileri “kendine mal etmesi” ile başlar. Eğitim ise bilgi aktarımını da içine almakla birlikte bunun dışında farklı birçok yönüyle ele alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Ziya Gökalp (1876-1924) eğitim kavramının tanımını “Bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesidir” (Ayhan, 1995, 17) şeklinde tanımlarken “cemiyet” kelimesiyle eğitimin etki alanının genişliğine vurgu yapmıştır. Söz konusu tanımda yapılan cemiyet vurgusu eğitimin sosyo-kültürel boyutunu gündeme getirmektedir. Yani eğitim, muhatap toplumun folklorik kültüründen bağımsız bir şekilde gerçekleştirilen planlamalarla yürütülemez. Bu nedenle toplumsal değerlerle bir bütünlük içermelidir.

Duygu ve zevklerin evrenselliği prensibi insanın fitratında var olan bir takım olguları toplumsal boyuta taşımış ve toplumlar da bireyler gibi düşünülmüştür. Nasıl iki bireyin olaylar karşısında verdiği tepki birbirinden farklı ise iki toplumun ağladığı ve güldüğü şeyler birbirin-

den farklı olmakta ve bu özellikler folklorik kültür olarak adlandırılmaktadır. Bu değerlerin başında gülme yetisinin sanatsal ifadesi olan mizah gelmektedir.

Mizahın hayal gücü ve yaratıcılıkla olan ilişkisine bakıldığında, toplumsal bakış açısına getirdiği esnekliğin yalnızca sanat için değil, tüm eğitim dalları için değerli olduğu anlaşılmaktadır (Morreall, 1997, 32). Çünkü mizah sanatı, anlam, analiz, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey becerileri geliştiren bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede özellikle sosyal bilimler alanında mizahın kullanımı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁹ Söz konusu araştırmalarda mizahın Sosyal Bilgiler, Türkçe, Tarih gibi birçok derste öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü birey için ciddi bir motivasyon unsuru olan mizah, derste işlenen konuların daha etkili bir şekilde kavranmasını ve öğrenmenin daha kısa sürede gerçekleşmesini sağlar. Bu nedenle hem kaynak konumundaki öğretici açısından hem de hedef kitle durumundaki öğrenciler açısından bir dikkat mekanizması ve öğrenmeye karşı olumsuz pekiştirece mani bir yöntem halini almıştır. Mizah yönteminin kullanıldığı sınıf ortamında açığa çıkan kahkahalar laubalilik olarak algılanmak yerine iki taraf açısından bir pekiştireç olarak değerlendirilmelidir. Hill'in de dikkat çektiği gibi derslerinde mizahı kullanan öğretmenler, öğrencilerine eğlenerek öğrenmenin sözünü vermiş olurlar (Oruç, 2010, 58; Hill, 1988, 27). Tüm alanlarda olduğu gibi din öğretiminde de öğrenci başarısı, düşünebilme becerilerinin gelişimiyle doğru orantılı olduğuna göre bu becerinin gelişimine yönelik modern araştırmalara ihtiyaç vardır. Din öğretiminde mizah yönteminin kullanımına yönelik bu çalışma söz konusu ihtiyaca mebni hazırlanmıştır.

Mizah kullanımının gerekçelerini din eğitimi özelinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik kaygıyı azaltma
- Derse yönelik olumlu sınıf ortamı oluşturma
- Kazanımları hedeflenen bilgileri anlama ve ezberleme

⁹ Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Aydın, 2006; Durualp, 2006; Durmaz, 2007; Aksoy ve diğerleri, 2010; Oruç, 2010; Savaş, 2014.

- Derse katılımı teşvik etme ve öz güven oluşturma
- Öğrencinin dikkatini toplama
- İstenmeyen davranışı olumlu yöne kanalizetme

Yukarıda sayılan olumlu katkılarının yanında din öğretiminde mizahın kullanımına yönelik bir takım sınırlamalar da göz ardı edilmemelidir. Nitekim diğer alanlarda salt güldürü amaçlı yapılan mizah din öğretiminde olduğu gibi uygulandığında bir takım ahlaki zafiyetler meydana getirebilir. Çünkü dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde asıl gaye, düşündürmek suretiyle insan davranışlarında müspet yönde değişiklik meydana getirmektir. Dolayısıyla bu alanda kullanılacak mizah malzemesi özenle seçilmeli ve kişinin ahlaki kazanımına müspet katkı sağlamalıdır. Aksi takdirde ölçsüz mizah kullanımında bir taraf eğlenilirken diğer taraf rahatsız edilebilir ve yabancılaştırılabilir.

Mizah kullanımının bir diğer sınırlılığı ise doğası gereği bazen kasıtlı olarak küçük görme ve aşağılama durumlarını içermesidir. Bu bağlamda Powell mizahı, düşmanlık ve yıkıcılığın en sinsi formlarından biri olarak tanımlamaktadır (Powell ve Andresen, 1985, 61).

Yine mizah sanatını sınıf ortamında icra edecek din eğitimcisi bu konuda yetkin olmalıdır. Zira asık suratlı bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni ile mizah sanatını konuşturan ve bunu bilinçli yaparak sınıf ortamını bozmayan öğretmen arasında büyük farklar vardır. Kabul edilebilir bir gerçektir ki öğrenciler gülümsemesini bilen seviyeli mizah anlayışı olan öğretmenlerini daha çok sever ve onların derslerine daha çok ilgi duyarlar. Bu sevgi ve ilgi elbet ki derse yönelik başarıyı da artıracaktır. İşte bu doğrultuda mizah ve mizahın çeşitli boyutlarının incelenmesi ve sınıf ortamında nasıl kullanılacağına bilinmesi gerekmektedir. Mizah kullanımının olumsuz etkilerini aza indirmek amacıyla din eğitimcisi konuya dair öğrencilerin bireysel farklılıklarını, yaşlarını, gelişim özelliklerini, cinsiyetlerini, kültürlerini, dikkate almak durumundadır.

Öğrenci açısından bakıldığında mizah, güvensizlik duygusunun aşılmasında vazgeçilmez bir davranış biçimidir. Güldürü sanatının öğretim alanı içerisinde gerçekleşen birliktelik, içtenlik ve dostluk duygularının güçlenmesindeki önemi inkâr edilemez. Çocuk ruhu, neşeyi sağla-

yacak mizahla beslenmezse modern dönemin ağır şartlarına tahammül edecek nikbinliği kendisinde bulamaz ve pasif bir tip olarak yetişir. Hâsılı mizah, derslerin sıkıcılıktan kurtulmasını, öğrenenlerin derse ilgisinin artmasını ve sosyal ilişkilerin güçlenmesini sağlayan önemli bir faktördür. Mizahın temel dinamiğinin eleştirel düşünce olduğu dik-kate alındığında bu durum beraberinde öğrencideki yaratıcı fikri tetikle-yecektir. Nitekim öğrencinin en yaratıcı vaktinin yaşamı tersten okuma-ya başladığı anlar olması bahsedilen tezi destekler niteliktedir. Bütün bu yönleriyle mizah sağlıklı bir öğrenme ortamına katkı sağlayacaktır.

Geleceğin din eğitimcisi olan ilahiyat lisans öğrencileri ile yapılan aşağıdaki değerlendirme din öğretiminde mizah kullanımına yönelik daha sağlıklı analiz yapmayı sağlayacaktır.

Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımına Yönelik An- ket Analizi

Tablo 1: Katılımcıların cinsiyet dağılımı

	n	%
Kadın	70	70
Erkek	30	30
Toplam	100	100

Araştırmaya katılan AKÜ İslâmi İlimler Fakültesi öğrencilerinin cinsiyet dağılımına baktığımızda, genellikle ilahiyat fakültelerindeki kız öğrencilerin genel toplam üzerindeki ağırlığının bu araştırmadaki dağı-lıma da yansıdığını gözlemlemekteyiz. Anketin uygulandığı okulda oku-yan bayan ve erkek öğrenci dağılımıyla katılımcılar arası cinsiyet dağı-lımının birbirine yakın olması öğrencilerin konu hakkındaki genel ka-naatini ortaya koymasından önemlidir.

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Dağılımı

	n	%
20-25	91	91
25-30	3	3
30-35	4	4
35-40	1	1

40-45	1	1
Toplam	100	100

Katılımcıların büyük çoğunluğu 20-25 yaş aralığındadır. Sonra 30-35 yaş aralığı, sonra 25-30 yaş aralığı, sonra 35-40 yaş ve 40-45 yaş aralığı gelmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Din Eğitimini Aldıkları Yere Göre Dağılımı

	n	
Aileden	70	0
Kendi kendine	21	1
Kuran Kursu	70	0
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden	41	1
Toplam Katılımcı	100	00

Bu soruda öğrencilerimize birden fazla cevap hakkı verildi. Öğrencilerimizden verdikleri cevapta din eğitimini aldıkları kaynakla ilgili sıralama yapmaları istendi. Tabloda da ifade edildiği gibi cevaplar incelendiğinde din eğitimine kaynaklık etmede ailenin payı diğer kaynaklardan çok daha fazladır. Nitekim aile bireyin hem yaşamını hem de din algısını yönlendirmede önemli bir yere sahiptir. Yine öğrencilerimiz din eğitimi kaynağı olarak Kur'an kurslarını ikinci sırada zikretmektedirler. Bu bağlamda Kuran kurslarında verilen din eğitiminin niteliği problemi üzerinde düşünülmeli ve nitelik arttırılmaya çalışılmalıdır. Daha sonra katılımcılar ortaöğretim DKAB derslerini kaynak olarak ifade etmişlerdir. Bu çerçevede de çalışmamızda da konu ettiğimiz DKAB derslerinin program ve yöntem niteliği konusunda titizlikle çalışılmalıdır.

Öğrencilere 4. sorudan itibaren din öğretiminde kullanılan yöntemlerin yeterliliğine ve mizah yöntemi kullanımına yönelik tutumlarını

ölçmek amacıyla 10 adet soru sorulmuştur. Bu sorularda katılımcıların tutumlarını ölçmek amacıyla dördü likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu cevaplarda “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” maddelerine yer verilmiştir. Bu sorularla aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 4: İnsan davranışlarının şekillenmesinde din eğitiminin gerekliliği

	n	%
Tamamen Katılıyorum	84	84
Katılıyorum	16	16
Kararsızım	-	-
Katılmıyorum	-	-
Toplam	100	100

Tablo incelendiğinde, insan davranışlarının şekillenmesinde ve insanca yaşama kurallarının kazandırılmasında din eğitimi bir gerekliliktir maddesine katılımcıların tamamı olumlu cevap vermiştir. Bu çerçevede temel soru, bu eğitimin nasıl yapılması gerektiği olacaktır. Bu soruya verilebilecek pek çok farklı cevap olsa da, bu çalışma din öğretiminde farklı bir yaklaşım olarak mizahi unsurlar kullanma gereksinimini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Tablo 5: DKAB dersleri insan davranışlarına olumlu katkı sağlamaktadır

	n	%
Tamamen Katılıyorum	61	61
Katılıyorum	34	34
Kararsızım	5	5
Katılmıyorum	-	-
Toplam	100	100

Tablo incelendiğinde, katılımcıların %95’i DKAB derslerinin bireyin davranışlarına olumlu katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu noktada asıl soru: “Bu olumlu katkıyı sağlayacak DKAB derslerinin niteliği nasıl

olmalıdır” sorusudur. Bu da DKAB derslerinin işlenişi noktasında hassas davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu olumlu katkıya ulaşmayı sağlamada klasik, ezberci yaklaşımlarla verilen din öğretimi yaklaşımları yeterli midir?

Tablo 6: DKAB derslerinde yöntem ve materyal zenginliğinin katkısı olumlu yödedir.

	n	%
Tamamen Katılıyorum	67	67
Katılıyorum	27	27
Kararsızım	5	5
Katılmıyorum	1	1
Toplam	100	100

Katılımcıların %94’ü DKAB derslerinde yöntem ve materyal zenginliğinin derse olumlu katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Çağdaş eğitim felsefelerinden ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık akımının ve modern öğrenme-öğretme yaklaşımlarının tamamına yakını eğitim-öğretimde öğrenci merkezli yaklaşımın önemine vurgu yaparlar. Bu bağlamda yaparak-yaşayarak öğrenme, örnek olay analizi, problem çözme gibi yöntemlerin kullanılması önemlidir. Bununla birlikte öğrencilerin temel ilke ve genellemelere ulaşmasını sağlamada günlük hayatın içinden örnekler verilmeli, öğrenci bizzat yaşamın kendisi ile karşı karşıya getirilmelidir. Bu açıdan klasik yöntemlerin yanında günbegün geliştirilmesi gereken yeni yöntemlere ihtiyaç vardır.

Tablo 7: DKAB derslerinde klasik yöntemlerin kullanılma-sı yeterlidir

	n	%
Tamamen Katılıyorum	-	-
Katılıyorum	14	14
Kararsızım	22	22
Katılmıyorum	66	66

Toplam 100 100

Araştırmaya konu olan katılımcıların % 88'i DKAB derslerinde klasik yöntem kullanımının dersin kazanımlarına ulaşmada yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda yöntemden ziyade yöntemi kullanan eğitimcinin klasikliğine vurgu yapmak gerekir. Zira hiçbir öğretim yöntem ve materyali geliştirilemez veya başka bir yöntemle desteklenemez değildir. Hal böyle olunca klasik yöntemlerin de destekleyici unsurlarla modern hale gelebileceği unutulmamalıdır.

Tablo 8: DKAB derslerinde klasik yöntemler yanında modern yöntemlere de yer verilmelidir

	n	%
Tamamen Katılıyorum	52	52
Katılıyorum	40	40
Kararsızım	7	7
Katılmıyorum	1	1
Toplam	100	100

Tablo 8'a bakıldığında da katılımcıların %92'si DKAB derslerinde modern yöntem ve tekniklerin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sorudan sonra "hangi modern yöntem" sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

Tablo 9: DKAB derslerinde alternatif bir yöntem olarak "mizah sanatı" kullanılmalıdır

	n	%
Tamamen Katılıyorum	38	38
Katılıyorum	51	51
Kararsızım	8	8
Katılmıyorum	3	3
Toplam	100	100

Yukarıdaki veriler geleceğin din eğitimcilerinin %89'unun DKAB derslerinde alternatif bir yöntem olarak mizah yönteminin kullanımını desteklediği yönündedir.

Tablo 10: DKAB derslerinde öğretmenin mizah yöntemi kullanması öğrenci ile iletişimde olumlu katkı sağlar

	n	%
Tamamen Katılıyorum	43	43
Katılıyorum	49	49
Kararsızım	6	6
Katılmıyorum	2	2
Toplam	100	100

İlmî ve edebi değerinin yanı sıra neşet ettiği döneminin sosyal, siyasal, kültürel ve dini durumunu da belirgin biçimde yansıtan mizah olgusu aynı zamanda bir iletişim yöntemidir. Eğitim sahasında kullanılan iletişim modeli olarak değerlendirildiğinde ise dersin kazanımlarına dönük olumlu tutum geliştirdiği saptanmıştır. Zira öğretmenlerin ders içi ve ders dışı sağlıklı rehberlik yapabilmelerinin yolu öğrencilerine yönelik sıcak ve samimi yaklaşımlar sergileyebilmelerine bağlıdır. Bu açıdan, derslerinde mizah yöntemini kullanan öğretmenlerin, yukarıda ifade ettiğimiz ve İslâm'ın da tavsiye ettiği türden bir rehberliği yapabilmesi sevgi temelli yaklaşımın nesiller boyu aktarımına yardımcı olacaktır. Zaten öğrenciler de yukarıdaki soruya verdikleri %92 oranındaki olumlu cevaplarıyla bunu teyit etmişlerdir.

Tablo 11: DKAB derslerinde mizah yönteminin kullanımı öğrencinin derse yönelik ilgisini arttırmada olumlu rol oynar

	n	%
Tamamen Katılıyorum	49	49
Katılıyorum	42	42
Kararsızım	6	6
Katılmıyorum	3	3
Toplam	100	100

Katılımcıların % 91'i DKAB derslerinde kullanılan mizah yöntemi- nin öğrencinin derse yönelik ilgisini arttırmada olumlu rol oynadığını belirtmişlerdir. Öğrenci merkezli yaklaşımları esas olan son dönem çağdaş öğrenme kuramları dikkate alındığında dersin bireyin ilgi ve ihtiyaçlarına uygunluğunun önemi ortadadır. Bu anlamda yine problem çözmeye, örnek olay analizine, yaparak yaşayarak öğrenmeye uygun sınıf ortamlarının düzenlenebilmesi de önemli bir ihtiyaçtır. Buna göre, derslerinde Türk İslâm edebiyatının mizahî unsurlarını yansıtan öğret- men, hem öğrencinin ilgisini çekecek hem de dersin kazanımlarına ula- şılmasını kolaylaştıracaktır.

Tablo 12: DKAB derslerinde mizah yönteminin kulla- nımı dersi daha eğlenceli hale getirir.

	n	%
Tamamen Katılıyorum	52	52
Katılıyorum	42	42
Kararsızım	6	6
Katılmıyorum	-	-
Toplam	100	100

Gülme denildiğinde mutluluk, heyecan, gurur, keyif, histeri, güdük- lanma vb. durumlarda ortaya çıkan türlü türlü refleksler akla gelse de edebiyatın alanına giren gülmece; karikatür, şiir, roman, öykü, tiyatro gibi estetik üretimin bir parçası haline gelmiş olan gülmeyi incelemek- tedir. Bu durumda gülme, insanın yaratılışından gelen ve gerçekleşme- siyle insana haz veren tepkisel bir eylem; mizah ise bu refleksi ortaya çıkarma amacıyla üretilmiş, zamanla olgunlaşmış, hâlâ da gelişmeye devam edegelen bir kültür unsuru olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu unsurun eğitim alanında kullanılması da ciddi bir müktesebat gerek- tirmektedir. Eğer sağlıklı bir şekilde sınıf ortamında uygulandığında insan fitratında var olan eğlenceli yapıyı ortaya çıkartacak ve dersin amacı doğrultusunda sıcak bir sınıf ortamı yaratılacaktır. Nitekim araş- tırmaya katılan öğrencilerin %94'ünün de bu fikri desteklediğini göz- lemlenmek mümkündür.

Tablo 13: DKAB derslerinde mizah yönteminin kullanımı
İslâm'ın eğlenmeyi yasakladığına yönelik olumsuz algıyı düzeltmede yardımcı bir yöntemdir.

	n	%
Tamamen Katılıyorum	48	48
Katılıyorum	40	40
Kararsızım	10	10
Katılmıyorum	2	2
		10
Toplam	100	0

Tablo incelendiğinde katılımcıların % 88'i İslâm'ın eğlenmeyi yasakladığına yönelik olumsuz algıyı düzeltmede DKAB derslerinde mizah yönteminin kullanımının olumlu katkı sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Bu konuda en doğru örnek de yukarıda hayatından mizahi anekdotlar sunulan Allah Rasûlü'dür. Hz. Peygamber şakalaşmada kitle gözetmekle birlikte muhatabın zekâ seviyesine uygun davranmayı ihmal etmemiştir. Toplumun bütün kesimleriyle şakalaşması Peygamberin eğitim metodunda izlediği stratejinin bir yansımasıdır. Zira asık suratlı bir peygamberin toplum nazarındaki itibarı pozitif olmasa gerekir. Hal böyle olunca elbette kısa sürede toplumun bütün kesimlerine ve uzak coğrafyalara hitap edebilen bir Peygamber modeli ortaya koymuştur. Bu da İslâm dininin mizahı yasaklamadığının en açık delilidir.

DKAB Derslerinin Mizah Yöntemi Kullanılarak İşlenmesine Dair Örnekler

Örnek 1.

SINIF : 6

ÜNİTE : 1. Peygamber Ve İlahi Kitap İnanç

KONU : 6/1.1. Allah'ın Elçileri Peygamberler
6/1.1. Peygamberlerin Özellikleri ve Görevleri

MESAJ : Peygamberlerin beşeri yönü göz ardı edilmemelidir.

YÖNTEM : Buluş stratejisi, örnek olay (mizah), soru-cevap, tartışma

KAYNAKLAR: Kuran'ı Kerim, DKAB Ders Kitabı

ARAÇ-GEREÇ : Bilgisayar, Projeksiyon

SÜRE : 80 dk.

KAZANIMLAR:

1. Peygamber ve peygamberlik kavramlarını tanımlar.
2. Peygamberlerin özelliklerini ve görevlerini açıklar. (MEB, 2018).

HEDEF VE DAVRANIŞLAR:

A. Bilişsel Alan

1. Peygamberlik ile ilgili kavramların anlam bilgisi.
2. Peygamberlikle ilgili kavramların (Peygamber, resul, nebi, elçi, vahiy, mucize vb.) anlamlarını sınıfta geçtiği ve dinin temel kaynaklarına uygun olarak söyleme/yazma.
3. Peygamber ve ilişkili kavramlarının tanımlarını doğru olarak eşleştirme.

B. Duyuşsal Alan

1. Peygambere iman etmenin öneminin farkında olma
2. Peygambere iman etmenin gerekli olduğunu söyleme ve yazma
3. Peygamberlerin niteliklerini Kuran'da ifade edildiği gibi anlama
4. Peygamberlerin insanlar arasından seçildiğini ve insani davranışlar sergileyebileceğini kavrama.

I. GİRİŞ

A. Dikkat Çekme

Öğretmen “İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel özellikler nelerdir? Neden insan bu özelliklere sahiptir?” şeklinde sorular yöneltilir. Öğrencilerin vermiş oldukları cevapları doğru ya da yanlış şeklinde teyit yoluna gitmez.

B. Güdüleme

Öğretmen:

- Çocuklar! Bu dersin sonunda peygamberlik kavramının ne olduğunu, peygamber kavramı ile ilişkide olan kavramları, peygamberlerin

neden insanlar arasından seçildiğini ve peygamberin insani davranışlarının sorumluluk değerini açıklayabileceksiniz.

C. Geçiş

- Allah ile insan arasındaki iletişim nasıl gerçekleşmektedir?
- Allah ile insan doğrudan konuşabilir mi? Neden?

II. GELİŞME

Öğretmen dersin bu bölümünde hazırladığı power-point sunumu eşliğinde peygamberlik kavramı ve ilişkili kavramları açıklar. Bu açıklamaları yaparken Kuran ayetleri ile destekler. Öğrencilere sorular yöneltir. Onların cevaplarını alır ve yorumlar

Öğretmen: “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilahınızın yalnızca tek bir ilah olduğu vahyediliyor. Artık ona yönelin ve ondan bağışlanma dileyin..”(Fussilet, 41/6) ayetini sunumdan yansıtır. Öğrencilere, ayette insanlara bildirilen temel mesajın ne olduğunu sorar. Sonra “ Biz onları yiyip içmeyen bedenden ibaret kılmadık; hem dünyada onlar ebedî olarak da kalmadılar”(Embiya, 21/8) ayetini yansıtır. Öğrencilere ayette ifade edilen “onlar” ifadesinin kimlere ait olduğunu sorar. Öğrencilerin “peygamberler” cevabını vermesini sağlar. Bu sorular ve açıklamalar çerçevesinde öğretmen peygamberlerin insan olma özelliklerine vurgu yapar. Bunun nedeninin insanları uyarmak için görevlendirilen elçilerin, yine insanlar tarafından anlaşılabilmesi ve örnek alınabilmesi için insanlar arasından seçilmesi zorunluluğunu anlatmaya çalışır. Daha sonra konuyla ilgili şu anekdotu anlatır:

III. ÖRNEK OLAY

Bir gün Hz. Peygamber ikinci namazı için mescide yöneldiği esnada bir grup çocuğun oynamakta olduğunu fark etti. Peygamberimizi gören uyanık çocuklar daha önce Hasan ve Hüseyin’den deve oyununu öğrenmiş olacaklar hep bir ağızdan “devemiz ol” diye bağışmaya başladılar. Bir taraftan bağırıyor bir taraftan da omuzlarına tırmanmaya çalışıyorlardı. Durumu gören Bilal-i Habeşi ashabın mescitte namaz için Hz. Peygamberi beklediklerini bildiğinden çocukları uzaklaştırmak istedi. Allah Rasûlü Bilal’i durdurup “Bilal! Sen iyisi bizim eve git çocuklar için ne bulursan getir. Kendimi onlardan satın alayım” dedi. Bilal aceleyle Efendimizin evine gitti ve oradan sekiz tane ceviz bulup getirdi. Bunun

üzerine çocuklara “Devenizi şu cevizlere satar mısınız?” diye sordu. Cevizleri görünce eğlenceyi unutan çocuklar hep bir ağızdan “satarız” diye bağırınca Hz. Peygamber Hz. Bilal’e şu ince latifeyi yaptı:

“Allah Te‘âlâ Yusuf peygambere rahmet eylesin. Tüccarlar onu birkaç geçmez akçeye satmışlardı. Ben ise tam sekiz cevizle satıldım.” (Celâlîzâde, 1558).

IV. ANALİZ VE DEĞERLENDİRME SORULARI:

- Olayda ismi geçen Hasan ve Hüseyin kimdir?
- Hz. Peygamber ile torunları arasındaki ilişkiye dair örnek olay nasıl bilgi vermektedir?
- Oyun oynayan çocuklar Hz. Peygamberden neden böyle bir istekte bulunmuşlardır?
- Hz. Peygamber çocuklara nasıl karşılık vermiştir?
- Olayda ismi geçen Bilal kimdir? (Öğretmen Bilal-i Habeşi hakkında kısaca bilgi verir. İlk ezanı okumasını anlatabilir.)
- Olayda geçen Yusuf peygamber ve kıssası ile ilgili Kuran ayetleri nasıl açıklamalar yapmaktadır? (Bu konu ile ilgili öğretmen, bir sonraki derse getirilmek üzere ödev verebilir?)
- Hz. Peygamber niçin böyle bir şakaya başvurmuş olabilir?

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Öğretmen: “Evet çocuklar, yukarıdaki sorular ve cevapları düşündüğümüzde bütün peygamberler bizler gibi birer insandı. Yiyip içler, sevinip üzüldüler, gülüp ağlardı. Her biri aynı zamanda bir oğul, baba, dede oldular” şeklindeki izahla dersi tamamlar.

Örnek 2.

SINIF : 6

ÜNİTE : 6/2. Namaz

KONU : 6/2.1. Namaz İbadeti ve Önemi

MESAJ : İbadet bireyin kulluk sorumluluğunun gereğidir.
İbadette kolaylık esastır.

Allah insandan yapamayacağı sorumlulukları yüklememiştir.

YÖNTEM : Buluş stratejisi, örnek olay (mizah), soru-cevap, tartışma.

KAYNAKLAR: Kuran'ı Kerim, DKAB Ders Kitabı

ARAÇ-GEREÇ : Bilgisayar, Projeksiyon

SÜRE : 80 dk.

KAZANIMLAR

1. İslam'da namaz ibadetinin önemini, ayet ve hadislerden örneklerle açıklar.
2. Namazın insanın ahlaki gelişimi üzerindeki etkisine değinilir. (MEB, 2018).

HEDEF VE DAVRANIŞLAR:

A. Bilişsel Alan

1. İbadet ile ilgili kavramların anlam bilgisi.
2. İbadet ile ilgili kavramların (İbadet, kulluk, itaat, teslimiyet, namaz) anlamlarını sınıfta geçtiği ve dinin temel kaynaklarına uygun olarak söyleme/yazma.
3. İbadet ve ilişkili kavramlarının tanımlarını doğru olarak eşleştirme.

B. Duyuşsal Alan

1. İnsan olarak kulluk kavramının önemini farkında olma
2. İbadet ederek sorumluluklarını yerine getirmenin gerekli olduğunu söyleme ve yazma
3. İbadetlerin insanların güç yetirebileceği sorumluluklar olduğunu farkında olma.

I. GİRİŞ

A. Dikkat Çekme

Öğrencilere “İnsanlar kendilerine karşı sorumlu oldukları kimselere karşı nasıl davranmalıdırlar? Sizler bir evlat olarak ya da öğrenci olarak kimlere karşı sorumlusunuz?” şeklinde sorular yöneltilir.

B. Güdüleme

Öğretmen:

- Çocuklar! Bu dersin sonunda, ibadet kavramı ve onunla ilişkili olan kavramları açıklayabilecek ve ibadetlerin insanlara neler kazandırabileceğini kavramış olacaksınız.

C. Geçiş

- İnsanoğlu nasıl var olmuş olabilir?
- Bir bebek dünyaya ilk gözlerini açtığı anda etrafında ilk olarak kimleri görür? Neden

II. GELİŞME

Öğretmen dersin bu bölümünde hazırladığı power-point sunumu eşliğinde ibadet kavramı ve ilişkili kavramları açıklar. Bu açıklamaları yaparken Kuran ayetlerini kullanarak kulluk, teslimiyet, itaat, namaz kavramlarını açıklamaya çalışır. Bunu yaparken “Ben, cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri/benim için iş yapıp değer üretmeleri için yarattım”(Zariyat, 51/56) ayetini sunumdan yansıtır. Öğrencilere ayette ifade edilen kulluk kavramı ile ilgili sorular sorar.

Daha sonra “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararına. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmızsın (dostumuzsun). Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.” (Bakara, 2/286) ayetini yansıtır. İbadetlerin insanlar için bir zorluk, sıkıntı olarak istenmediği, aksine ibadetlerde insanlık için kolaylıklar sunulduğu bilincini kazandırmaya çalışır. Bu vurguyu yaparken aşağıdaki örnek olayı anlatır:

III. ÖRNEK OLAY

Abbasi halifelerinden Mütevekkil, yardımcısı Ubâde’yi bir camii imama dayak attığı için cezalandırmak ister. Ubâde halifeye karşı savunmasını şöyle yapar:

“Halife hazretleri! Bir iş için sabahın köründe evden çıkmıştım. Yolda sabah ezanı okununca ‘önce namazımı eda edip sonra yoluma devam edeyim’ diyerek camiye girdim. Cemaat namaza başlamıştı. Hemen cemaate iştirak ettim. İmam Fatiha suresini tamamladı, arkasından Bakara suresinin başından itibaren okumaya başladı. Ben birkaç ayet okuyarak rekâtı tamamlar diye düşünürken o surenin tümünü bitirdi. İkinci rekâta kalktığımızda ise içimden ‘Herhalde bu rekâta kısa sure okur’ diye geçirirken bu sefer de Âl-i İmrân suresinin tamamını okudu. Nihayet namaz bitmek üzereyken güneş de hemen hemen doğmuş gibiydi. İmam selam verdi. Ancak sonrasında cemaate dönüp ‘Namazınızı tekrar kılın, son anda abdestimin olmadığını fark ettim’ deyince ben de dayanamayıp adama giriştim (Âbi 2004: VII/167).

IV. ANALİZ VE DEĞERLENDİRME SORULARI

- Olayda geçen ibadet ile ilişkili kavramlar nelerdir?
- Namaz ibadetinin İslâm dini için önemi nedir?
- Örnek olayda Ubâde ile cami imamı arasında yaşanan diyalogda verilen tepkinin nedeni nedir?
 - Örnek olayda Ubade’nin yerinde siz olsanız nasıl davranırdınız?
 - Olayda cami imamının hatası var mıdır? Varsa nedir?

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Öğretmen ibadet kavramı ve ilişkide olduğu kavramları kısaca hatırlatır. İbadetin sadece Allah için yapılması gerektiğini ve insanların zorlanarak, sıkıntı ve güçlük içerisinde yapılması gereken sorumluluklar olmadığını vurgular.

Son olarak insanın Allah tarafından özel olarak yaratıldığı, Allah’ın insanı korumak, yol göstermek amacıyla kendisine din ve peygamber gönderdiğinin altını çizmek suretiyle Allah’ın insanlara yüklediği sorumlulukları yerine getirmenin insanın kendi benliğine ve yaşamına yarar sağlayabilmek için önemli olduğu mesajını verir.

Örnek 3.

SINIF : 6

ÜNİTE : 6/5. Temel Değerlerimiz

KONU : 6/5.1. Toplumumuzu Birleştiren Temel Değerler (“Başkalarının kusurlarını araştırmak yerine başkalarının kusurlarını örtme” değeri ele alınacaktır.)

MESAJ : İnsanların kusurlarını ortaya çıkarmak yerine, insanların ayıbını örtmeliyiz.

YÖNTEM : Sunuş/Buluş stratejisi; örnek olay, soru-cevap, tartişma.

KAYNAKLAR: Kuran’ı Kerim; DKAB Ders Kitabı

ARAÇ-GEREÇ: Bilgisayar, Projeksiyon

SÜRE : 80 dk.

KAZANIMLAR

1. Toplumumuzu birleştiren temel değerleri fark eder.
2. Din ve dinî değerlerin toplumsal bütünleşmeye katkısına değinilir (MEB, 2018). Bu çerçeve de tecessüs ve gammazlığın (başkalarının kusurlarını araştırmanın) bireysel ve toplumsal zararları kazandırılır.

HEDEF VE DAVRANIşLAR

A. Bilişsel Alan

1. Başkalarının kusurlarını araştırmak ve bu kusurları yaymak ile ilgili kavramların anlam bilgisi.
2. Tecessüs ve gammazlık kavramlarının, dinin temel kaynaklarına göre açıklama.

B. Duyuşsal Alan

1. Başkalarının kusurlarını araştırmanın yanlışlığının farkında olma
2. Başkalarının kusurlarını örtmenin gerekli olduğunu söyleme ve yazma
3. Başkalarının kusurlarını araştırma ile ilgili olaylarda doğru tepkiler verme
4. Başkalarının kusurlarını araştırmanın bireysel ve toplumsal zararlarının farkında olma.

I. GİRİş

A. Dikkat ekme

Öğrencilere “Akıllı ve iradeli olarak yaratılan insanın çevresine karşı sorumlulukları nelerdir? İnsan neden yanlış bir davranışta bulunduğu anda vicdanen rahatsız olur?” şeklinde sorular yöneltilir.

B. Güdüleme

Öğretmen:

- Çocuklar! Bu dersin sonunda İslâm’ın sakınılmasını istediği davranışlardan başkalarının kusurlarını araştırmak (tecessüs) kavramının ne demek olduğunu, tecessüs kavramı ile ilişkide olan kavramları, öğrenecek; insanların kusurlarını gecenin gündüzü örttüğü gibi örtmemiz gerektiğini kavramış olacaksınız.

C. Geçiş

1. İnsanlar arası ilişkide güven duygusu neden önemlidir?
2. Bir arkadaşınızla sırrınızı paylaşmak isteseniz, o arkadaşınızda hangi özelliklerin olmasını önemserdiniz? Neden?

II. GELİŞME

Öğretmen dersin bu bölümünde hazırladığı power-point sunumu eşliğinde başkalarının kusurlarını araştırmanın ne demek olduğunu ve onunla ilişkili kavramları açıklar. Bu açıklamaları yaparken daha önce ele aldığı konularda öğrencilerine anlamlarını kazandırdığı gıybet/iftira, haset, alay, kibir, kötü niyetli olmak gibi kavramlarla başkalarının kusurlarını araştırmak arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır.

Daha sonra “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve gizli hallerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir” (Hucurat, 49/12) ayeti ile birlikte “Kim, bir Müslümanın dünya sıkıntılılarından birini giderirse, Allah da onu kıyamet günü sıkıntılardan korur. Kim, Müslümanın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahirette ayıbını örter” (Ebû Dâvud, Edep, 60) hadisini yansıtır ve insanların kusurlarını araştırmamak gerektiği bilincini öğrenciye kazandırmaya çalışır. Bu vurguyu yaparken aşağıdaki örnek olayı anlatır:

III. ÖRNEK OLAY:

Bir zamanlar İran hükümdarı Kistrá, tekebbüründen olacak, kendi sarayında yenilen yemeklerin halk tarafından pişirilip yenilmesini yasaklamış, bu uygulamaya riayet etmeyenleri de cezalandırmaya başlamıştı. Bir defasında pazarcının biri, bir dostunu sofrasına davet eder ve misafir sofrada sadece sarayda pişmesi gereken bir yemek türü görür. O leziz yemeği yemekle birlikte ertesi gün hemen gidip durumu padişaha gammazlar. Padişah çok sinirlenip haberi getiren adama çıkışır: “Hiç merak etme, şimdi bir ihtar yazıp o densize göndereceğim. Fakat sofrasında kistra yemeği bulundurduğu için değil ha, senin gibi bir gammazı ağırladığı için (Celálzâde, 1558, 360/a).

IV. ANALİZ VE DEĞERLENDİRME SORULARI

- Olayda geçen başkalarının kusurlarını araştırma eylemi ile ilgili kavramlar nelerdir?
- “Gammazlık” ne demektir?
- Olayda pazarcının arkadaşını evine yemeğe davet etmesine rağmen, arkadaşı bu iyi davranışa nasıl karşılık vermiştir?
- Olayda pazarcının yerinde olsaydınız bu olayı öğrendiğinizde ne hissederdiniz?
- Olayda İran hükümdarının pazarcının arkadaşına verdiği cevabı nasıl yorumlayabiliriz? Açıklayınız.
- Başkalarının kusurlarını araştırmak insan ilişkilerine nasıl zarar verir?

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Öğretmen: “Evet çocuklar yukarıdaki sorular ve cevapları düşündüğümüzde inanan bir birey olarak insanların kusurlarını araştırmamak gerektiğini, insanların kusurları ile alay etmemek gerektiğini ve bu tür davranışların İslâm dini tarafından yasaklandığını kavradık” diyerek Mevlana'nın şu 7 öğüdünü okur:

Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol.

Şefkat ve merhamette güneş gibi ol.

Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol.

Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol.

Tevazu ve alçakgönüllülükte toprak gibi ol.

Hoşgörülükte deniz gibi ol.

Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol.

Sonuç ve Tartışma

İnsanın toplumsal bir varlık olduğu göz önüne alındığında dini ve ahlaki değerlerden bihaber olması düşünülemez. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen din, ortaya koyduğu ahlaki değerler ve kazandırdığı otokontrol becerisi ile toplumsal düzene katkı sağlar. Bunun yanında toplumun temel dinamikleri olan zararlı olandan kaçınma, kurallara uyma, birlik ve beraberlik gibi duyguları pekiştirmek suretiyle insanın sosyal bir varlık olabilmesine pozitif katkı sağlar. Bu nedenle de dinin disiplin tarafını oluşturan din eğitiminin nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle de din eğitimi ve öğretiminin nasıl olması gerektiğine dair araştırmalara önem verilmeli ve bu disiplinin yöntem çerçevesi genişletilmelidir. İşte bu çalışma bu ihtiyacın giderilmesine katkı sağlamak amacıyla din öğretiminde alternatif bir yöntem olarak mizah yöntemi ve kullanımını incelemektedir.

Bu amaçla hazırlanan çalışma sonucunda İslâmi İlimler Fakültesi öğrencilerinin DKAB dersinde klasik yöntemlerin yetersizliği, alana dair alternatif yöntemler kullanılması gerektiği ve bu yöntemler içerisinde mizah unsurunun DKAB dersi öğrenme-öğretme süreçlerine olumlu katkı sağladığı yönünde fikir beyan ettikleri görülmüştür.

Ayrıca bu çalışma örnek ders işlenişleri ile DKAB derslerinde mizahi anekdotların örnek olay ve problem çözme yöntemlerinde nasıl kullanılabilirliğini de göstermektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları dikkate alınarak şu öneriler geliştirilmiştir:

- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde klasik yöntem ve teknikler yanında çağdaş öğrenme ve öğretme yaklaşımlarına uygun yöntem ve teknikler kullanılmalıdır.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde kullanılabilir alternatif yöntemlerden bir tanesi de mizah yöntemidir.

- Mizah yöntemi ile işlenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğrencinin derse yönelik muhtemel kaygısını azaltmada dikkate değer bir öneme sahiptir.
- Mizah yöntemi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik olumlu sınıf ortamı oluşturacağı için kontrollü biçimde kullanılmalıdır.
- Mizah yöntemi salt güldürü amaçlı değil istenen davranış değişikliklerini gerçekleştirme amacıyla kullanılmalıdır.
- Kullanılan mizah malzemesinde seçici davranılmalı, konuya katkısı olmayan mizah literatürü kullanılmamalıdır.
- Daha önce tecrübe edilen ve olumsuz davranışları olumlu yöne kanalize edebilecek mahiyette olmalıdır.
- Bu yöntem çerçevesinde kullanılan fıkra, nükte, latife gibi repertuar yanında günlük hayattan da mizah malzemesi elde edilerek hedeflenen kazanımların içselleştirmesi sağlanmalı.

Kaynakça

- Âbî, M. (2004). Nesrû'd-dür fi'l-muhâdarât (thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye.
- Adams, E. (2002). The Role Of Playful Humor In Art Therapy (Unpublished Master Dissertation). Concordia University: UMI Dissertation Information Service
- Allport, G. W. (1961). Pattern and growth in personality. New York: Holt, Rinehart&Winston.
- Ayhan, H. (1995). Eğitim bilimine giriş. İstanbul: Şule Yayınları.
- Buhârî, M. (1987). el-Câmiu's-sahîh. Beyrut: Dârü İbn Kesir.
- Cavanaugh R. (2002). "An analysis of the relationship between" humor styles and perceived. Unpublished Doctoral Dissertation, Quality Of Life Among University Faculty: UMI Dissertation Information Service.
- Celâlîzâde, S. (1558). Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'ur-rivâyât tercümesi. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: R 1085-R 1086.
- Collicutt J. & Gray, A. (2012). A merry heart doeth good like a medicine: Humor, religion and wellbeing. Mental Health, Religion & Culture. 15 (8), 759-778.
- Ebû Dâvud, S. Sünenü Ebî Dâvud (thk. M. Abdulhamid). Beyrut: Daru'l-Fikr.

- Freud, S. (2012). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri* (çev. Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Hill, D. J. (1988). *Humor in the classroom: A handbook for teachers and other entertainers*. Springfield: Charles C. Thomas.
- İbn ‘Abdilber (1992). *el-İstî‘âb fi ma‘rifeti’l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî). Beyrut: Dârü’l-cil.
- İbn ‘Asım (1992). *Hadâiku’l-ezâhir* (thk. Ebû Hemmâm Abdüllât Abdülhalîm). Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye.
- İbn Mâce (t.y.). *M. K. Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Kahire: Dârü İhyâi’l Kütübi’l-‘Arabiyye.
- İbn Manzûr (t.y.). *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dârü’s-Sâdir.
- İsfahâni, E. H. (1287). *Muhâdaratü’l-üdebâ ve muhâveretü’s-şuarâ ve’l-bülegâ*. Kahire: Matbaatü’l-Vez’i’l-Erib.
- Karaman, H. vd., (2007). *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe açıklamalı meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- M.E.B. (2005). *İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- M.E.B. (2010). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4. 5. 6. 7. 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Klavuzu*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row Publishers.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak* (çev. Kubilay Aysevener, Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayınları.
- Oruç, Şahin. (2010) *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mizah Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2 Sayı: 3 2010-Güz (s. 56-73).
- Powell & Andresen (1985). *Humour and teaching in higher education*. *Studies in higher education*. c. 10, No. 1, s.45-65.
- Rozenthal, F. (1997). *Erken İslâm’da Mizah (Humour in Early Islam)* (çev: Ahmet Arslan). İstanbul: İris Yayıncılık.
- Saroglou, V. (2002a). *Beyond dogmatism: The need for closure as related to religion*. *Mental Helath. Religion & Culture*. c. 5 (2), s. 183-194.
- Saroglou, V. (2014). *Religion, personality, and social behavior*. New York: Psychology Press.

- Susa, A. (2002). Humor Type, Organizational Climate And Outcomes; The Shortest Distance Between An Organizations Environment And The BottomLine is Laughter. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska: UMI Dissertation Information Service.
- Tirmizî, M. (1975). Sünenü't-Tirmizî (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî.
- Wensinck, A. (1986). el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-hadisi'n-nebevi. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Zemahşeri, E. M. (1987). Keşşâf. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l İlmiyye.

Antalya İli Anadolu Selçuklu Dönemi Kayıp Taş Kitâbeleri

The Inscriptions On Missing Stone During The Reign Of Anatolian Seljuk In Antalya

Necmi Atik¹

Öz

Antalya, muhkem kalesi, bol su kaynakları, verimli toprakları, her millettten tüccârların bulunduğu zengin ticâri limanı ve iklimi ile tarih boyunca her devletin gözdesi olmuştur.

Müslümanlar tarafından Antalya, ilk olarak Halife Mütevekkil'in deniz kumandanı, Türk asıllı Fazl b. Karin tarafından fethedilmiş ve kısa süreli Abbâsi hâkimiyetinde kalmıştır. 1085 yılında Selçuklu Sultanı Süleyman Şah tarafından fethedilen Antalya, 1103'te Bizanslılara geçmiş, 1207'de Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve 1216'da I. İzzeddin Keykâvus'un fetihleri ile günümüze kadar Müslüman Türk yurdu olarak kalmıştır. 1392 yılında Osmanlı Devleti'ne ilhak olana kadar yaklaşık 200 yıl Selçuklu hâkimiyeti altında kalan Antalya'da, Selçuklular tarafından tersâne kurulmuş ve güçlü bir donanma tesis edilmiştir. Şehirde kale surları ve burçları inşâ edilip onarılmış ve tahkim edilmiş, cami, mescid, medrese, tekke, zâviye, hamam gibi yapılar inşâ edilmiş ve bu yapılara taş ve mermerden önemli inşâ ve tamir kitâbeleri yerleştirilmiştir.

Makalemiz, Selçuklular devri Antalya'sından günümüze ulaşan ve hukuk, idare, sosyal yaşantı, siyaset, iktisat, din, edebiyat, dil vb. gibi konulara birinci dereceden kaynaklık eden sur, burç ve yapı kitâbeleridir. Anadolu Selçuklu

¹ Araştırmacı - Yazar

dönemine ait kayıp kitâbelerden, gerek Kaleiçi ve gerekse Antalya Müzesi'nde ilk defa ortaya çıkardığımız 8 kitâbe, 2 mezar taşı ve 1 mezar sandukasına makâle-mizde yer verilmiştir. Makalemiz, Antalya Selçuklu kitâbeleri hakkında daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırılmış, sıralama, okuma ve tercüme farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitabe, Mezar taşı, Lahit.

Abstract

Due to importance of its geographical features such as abundance of water reservoirs, strong castle, fertile land, rich harbor with multinational business center and climate, Antalya had been the most strategic land to seize throughout history for every power seeking state.

Antalya was conquered by Muslims during the reigns of Caliph Mütevekil's naval commander Fazl b. Karin who is originally Turkish and the city came under the rule of Abbasids for a short period of time until Great Seljuk Sultan Süleyman Shah conquered it in 1085. However, a little later Antalya fell into the hands of Byzantines in 1103 and remained under the rule of empire until the conquests of Seljuk Sultans in 1207, I. Gıyaseddin Keyhüsrev and in 1216, İzzeddin Keykavus. Although Ottomans recaptured the city from Seljuks in 1392, Antalya has been known as the land of Turks since 1216. Despite the conquests of Ottomans the city remained under the rule of Seljuks for almost 200 years and during this period Seljuks created a modern city in Antalya by building many historical artifacts such as mosques, madrasahs, dervish lodges, zawiyahs, Turkish hamams as well as a dockyard and a strong navy. Moreover, Seljuks also inserted stone or marble inscriptions to these buildings.

This paper will be predominantly focusing on the original inscriptions of city wall, bastions and artifacts as a primary source built during the reign of Seljuk Sultans. This research will be based on critical analysis of the eight lost inscriptions; two epitaph and sarcophagus belong to the era of Anatolian Seljuk. Additionally, this research will compare the existing literature on the basis of reading and translating differences.

Keywords: Inscription, Epitaph, Sarcophagus

Giriş

1946 yılında keşfedilen ve Antalya'nın Yağcı Köyü sınırlarında yer alan Karain Mağarası, Antalya'daki yerleşik hayat konusunda binlerce

yıl öncesinden (tahminen M.Ö. 6000-5000) izler taşımaktadır.² Tarihi kaynaklarda Antalya, günümüzde Kaleiçi olarak bilinen bölgede, Olbia ve Korykos adında iki köyden oluşmaktaydı.³ Bölgeye, M.Ö. VII. yüzyılda Grekler, M.Ö. 547'de Farslılar ve M.Ö. 334'te İskender hâkim olmuştur.⁴ Bergama Kralı II. Attalos (M.Ö. 159-138), çevresi, limanı, iklimi, tarıma elverişli toprakları, zengin su kaynakları ve coğrafi konumu ile her yönden câzibe merkezi olan Antalya'yı ele geçirir ve bölge de inşa ve îmar çalışmaları yapar, Olbia ve Korykos'u birleştirir, bölgeyi şehir statüsünde tanzim eder ve bir deniz üssü kurar.⁵ Adını kurucusu II. Attalos'tan alan ve Antik çağlarda Attaleai adı ile anılan Antalya, Atalia, Adalia, Ortaçağ ve Batı kaynaklarında Satalia, Arap ve Türk kaynaklarında ise Antaliyye, Adalya şeklinde geçmektedir.⁶

Bir dönem korsanların elinde kalan Antalya, M.Ö. 79 yılında Romalıların eline geçer ve M.S. 43'de Roma eyâletleri arasına katılır. Antalya'yı ziyaret eden tek Roma İmparatoru Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında Antalya'da büyük îmar çalışmaları yapılır ve şehir tamamen muhkem surlarla çevrilir.⁷

Antalya 860 yılında Abbâsî donanma komutanı Fazl b. Karîn tarafından kısa süreli ele geçirilir ancak uzun süre zaptı mümkün olmaz. Bizans tekrar şehre hâkim olur ve İmparator VI. Leon (886-912), Antalya dış kale surları önüne hendek kazdırır ve perde surları inşa eder.⁸

1077'de Alpaslan'ın Anadolu'ya girişiyle fetih hareketlerinin hızlandığı yıllarda Kutalmışoğlu Süleyman Şah (1077-1086) 1085 yılında Antalya'yı fetheder ve 1103'e kadar şehir Selçukluların idaresinde kalır. II. Haçlı seferinde (1148) Antalya haçlı askerlerine üs vazifesi görür. 1181'de II. Kılıçslan şehri muhâsara eder ama alamaz. 1207 yılının ilk aylarında Giyâseddin Keyhüsrev (1205-1211) kaleyi kuşatır ve 5 Mart 1207'de An-

² Fûruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1987, s. 9-12.

³ Arif Müfid Mansel, *İlkçağda Antalya Bölgesi*, İÜEF Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları İstasyonu Yayınları No:1, İstanbul 1956, s. 3.

⁴ Clemens Emin Bossch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler* (Çev. Sabahat Atlan), Antalya Bölgesinde Araştırmalar No:1, Ankara 1957, s. 13.

⁵ Gülay Tigrel, "Alanya Yöresinde Antik Bir Liman", *Belleten*, XXXIX, no:156, Ankara 1975, s. 613-628.

⁶ Feridun Emecen, "Antalya", *TDVİA*, c.I, s. 232-233.

⁷ Mansel, s. 13.

⁸ Besim Darkot, "Antalya", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 460.

talya'yı fethederek, Mübârezeddin Ertokuş'u subaşılığına/valiliğe getirir, şehre bir kadı, imam, müezzın ve hatip tayin eder. Kaleyi ve şehri onarımdan geçirir.⁹

1211 yılında şehid düşen I. Gıyâseddin Keyhusrev'in yerine tahta I. İzzeddin Keykâus geçer. I. Gıyâseddin Keyhusrev'in oğulları I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alaaddin Keykubad arasında yaşanan taht mücâdelesini fırsat bilen Antalya'daki gayr-i müslim ahâli ayaklanır. 1215 yılında, Kıbrıs'tan yardım alan Montbeliard, kara bir leke olarak tarihte yerini alan ve "bir Cuma baskını" adıyla bilinen kanlı bir katliamla şehri zapteder, Müslüman ahaliyi çoluk-çocuk, genç-yaşlı, kadın-erkek demeden tamamen kılıçtan geçirir ve bir kısmını yüksek kale surlarından kayaların üzerine atarak şehit eder. Durumu haber alan İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ordusuyla Konya'dan derhal hareket ederek 1215 yılının Aralık ayında Antalya'yı kuşatır ve 22 Ocak 1216 tarihinde şehri geri alır. İzzeddin Keykâvus, yaşanan talihsiz katliamı, şirkin iktidar olduğu dönemi, Antalya'yı fetih için denizden ve karadan bir aylık muhâsarada yaşanan mücâdele, cehd ve gayreti anlatan Fetihnâme'yi mermer taşlara yazdırarak kale sur ve burçlarına koydurur. Şehrin valiliğine yine Mübârezeddin Ertokuş tayin edilir. Surlar genişletilir ve yeni ilâveler yapılır, rıhtım tamir edilip, bir tersane kurulur. Antalya, Selçuklu deniz kuvvetlerinin merkezi haline getirilir, Emîrû's-Sevâhil (Sahil Beyliği) ikâme edilir. Antalya ticaret limanı ve askeri üssü ile dönemin güçlü bir şehri olur. Güçlü bir donanmanın teşekkül ettirilmesiyle, Akdeniz sahillerinde başarılı fetih seferleri yapılarak, Antalya'ya olası bir saldırı için gerekli önlemler alınır.¹⁰

1220'de genç yaşında yakalandığı bir hastalık sonucu vefat eden I. İzzeddin Keykâvus'un yerine kardeşi I. Alaaddin Keykubad Selçuklu sultanı olur. I. Alaaddin Keykubad (1220-1237) dönemi Antalya îmar faaliyetleri daha da hızlanır. Moğol zulmünden kaçarak Antalya'ya gelen Türkmenlerin yerleştirilmesi amacıyla I. Alaaddin Keykubad, Kaleiçi'ne

⁹ İbn Bibi el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadi, *el-Evâmiru'l-Alâ'ıye fi'l-Umûri'l-Alâ'ıye* (Hzr. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay. No:1833, Ankara 1996, s.31-132; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 134; *Selçuklu Tarih Araştırmaları* (Hzr. Altan Çetin-Bilal Koç), TTK, Ankara 2014, s.95-167; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 45-293.

¹⁰ İbn Bibi, s. 162-167; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-312.

1225 yılında, İmâret Kapısı'ndan başlayarak deniz kıyısında biten ve 19 burçtan oluşan bir içkale inşa eder. Bu dönemde, Alanya'da fethedilerek ikinci bir ticaret limanı ve askeri üs Alanya'ya inşa edilir, tersane kuru-
lur¹¹

II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246), II. İzzeddin Keykâvus (1246-1260) ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1265-1282) dönemlerinde Antalya'da çeşitli imâr çalışmaları olmuş, Anadolu Selçuklu Devleti dağılınca beylikler döneminde şehir Hamidoğulları'nın Teke Beyliği kolunda kalmıştır. Teke Bey'i Mehmed Bey'in zamanında 1361 yılında Kıbrıs kralı Pierre Antalya'yı ele geçirmiş ancak 1373'te Mehmed Bey, Antalya limanına girişi engelleyen iki burç arasına gerili zinciri kırarak şehri tekrar geri almıştır. Mehmet Bey'i bu zaferden sonra Zincirkıran Mehmet Bey olarak anılmıştır.¹²

Yıldırım Beyazıd zamanında 1392 yılında Antalya Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1402 Ankara Savaşı'nı kazanan Timur, oğulları vasıtasıyla şehri yağmalamıştır. 1472'de haçlı donanması tarafından son bir saldırıya uğrayan Antalya'nın limanı koruyan zinciri kırılır, dış mahalleler yakılır, yıkılır ancak surlar aşılabilir.¹³

1919'da Mondros Mütârekesi ile İtalyanlar şehri işgal etmiş, iki yıl süren işgalden sonra 1921'de İtalyanlar Antalya'yı terketmişlerdir. Antalya, Cumhuriyet döneminde aynı adlı ilin merkezi olmuştur.

Antalya'da tarih boyunca yapılan tahribat ve yağmalardan dolayı şehir tarihi ile alakalı günümüze çok az izler kalsa da, bu izler çok değerli ve önemlidir. Bu izleri takip ederek, 2015 yılından bu güne kadar Antalya ili kitâbeleri üzerinde yaptığımız saha çalışmalarında, in-situ hâlindeki kitâbeleri tek tek yerinde inceleme imkânımız oldu.(Ek 1) Bu süreçte gerek surların üzerine, gerek önlerine yapılmış binaların çatılarına çıkarak, kitâbelerin yerinde tesbitini ve defalarca fotoğraf çekimlerini yaptık. Yer yer 20-25 metre gibi tehlikeli yükseklik ve bölgelerde bulunan kitâbelerin bazen üzerine gelmiş yabânî zeytin dallarını, bitki ve çalılırları temizledik, bazen de kitâbe üzerini örtecek şekilde yapılan

¹¹ İbn Bîbi, s. 268-169; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 331.

¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Teke Oğulları", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, sayı I, Devlet Matb. İst. 1933, s. 96.

¹³ Moğol, XIX. *Yüzyılın Başlarında Antalya*, s. 17-28.

çatıları kaldırtmak için bina sahipleriyle uzun görüşmeler yaptık. Antalya Müzesi envanterlerini taradık, taş kitâbelerin bulunduğu sergi alanında ve müze deposunda farklı zamanlarda detaylı araştırmalarda bulduk. Bu çalışmalarımızda Anadolu Selçuklu dönemine ait 8 kitâbe, 2 mezar taşı kitâbesi ve 1 mezar sanduka kitâbesini ilk defa ortaya çıkardık.

Antalya’da, kale içi ve kale dışında Selçuklulara âit toplam 97 kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbelerin, 85 tanesi Anadolu Selçuklu Devleti döneminden, 12 tanesi Beylikler Dönemi’nden kalmadır. Söz konusu 97 kitâbenin -10 tanesi kayıp- 17 tanesi Antalya Müzesi’nde, diğerleri ise Selçuklu yapılarının üzerlerindedir. Antalya’da, İzzeddin Keykâvus dönemine âit 48 kitâbe; Aladdin Keykubad dönemine âit 26 kitâbe; II. Gıyâseddin Keykâvus dönemine âit 6 kitâbe; II. İzzeddin Keykâvus dönemine âit 4 kitâbe, III. Gıyâseddin Keykâvus dönemine âit 1 adet kitâbe ve Anadolu Selçuklu Beylikleri dönemine ait 12 kitâbe bulunmaktadır.

Antalya ili merkez Kaleiçi ve kale dışında bulunan Selçuklu kitâbelerinin günümüze ulaşan ve daha önce tesbit edildiği halde kaybolmuş olanları çalışmamızın kapsamı içerisindedir ve Antalya Müzesi Envanteri’nde¹⁴ yer alan taş kitâbelerle birlikte değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca çalışmamız, söz konusu kitâbeler üzerine daha önce yapılan yayınlarla da karşılaştırılmıştır.¹⁵

Antalya kitâbelerini ilk defa okuyan ve yayınına 1922 yılında “*Antalya Livası Tarihi*” adıyla Osmanlıca neşreden Süleyman Fikri Erten’dir. Erten, Antalya kitâbelerine çalışmasının 54-59. sayfaları arasında yer vermiş ve sadece 26 kitâbenin okunuşlarını kaydetmiş, kaydettiği

¹⁴ Antalya Müzesi: Antalya ve civarını 28 Mart 1335/1919 yılında işgal eden İtalyanların, İtalyan asâr-ı atika (eski eserler) uzmanları ile kitâbe ve heykelleri İtalyan Konsolosluğu’na taşınmaları, Osmanlı döneminde Mekteb-i Sultânî’de dinî ilimler, Cumhuriyet döneminde Türkçe öğretmeni olan Süleyman Fikri Erten’i harekete geçirir ve kendisini Kasım 1919’da asâr-ı atika memuru olarak tayin ettirip, Tekeli Mehmet Paşa Camii’nin batı tarafında bulunan Bayraktar Baba Mescidi’ni müze yaparak (1914 yılında, Kalekapısı’nın iki kapısı arasında yer alan ve Bayraktar Baba Türbesi olarak bilinen yapı, Kalekapısı yıkılırken Bayraktar Baba’nın naaşı da Paşa Camii yakınına nakledilir. Erten, *Antalya Livası Tarihi*, s. 127) Antalya merkezinde olan eski eserleri toplamaya başlar. 1921 yılında Rumlar’ın Antalya’dan tehirci üzerine boş kiliselerden Panaya Kilisesi’ne (şimdiki Alaaddin Camii) müzeyi taşır ve 1937 yılına kadar Panaya Kilisesi müze olarak hizmet verir. 1937 yılında müze Yivli Camii’ne nakledilir ve 1972 yılında günümüzdeki Antalya Müzesi’ne nakledilene kadar Yivli Minare, Antalya Müzesi olarak kullanılır. Erten, *Antalya Müzesinin Teşekkül Tarihi*, 1/7/1940, Antalya Müze Arşivi.

kitâbelerin hatırı sayılır kısmı ise okunamamış ve eksik kalmıştır. Erten, 1940 yılında Türkçe neşrettiği “*Antalya Vilâyeti Tarihi*” adlı eserinde (48-61 sayfaları arası) ise 97 kitâbeden 66 tanesinin okunuşlarını vermiş, lakin transkribe ve Türkçe tercümelerini yapmamış ve kitâbelerin bir kısmını eksik okumuştur.

Ahmed Tevhid, 1925 tarihli TTEM’in 9. Sayısının 165-177. sayfalarında yer alan ve Osmanlıca yayınlanan, “Antalya Surları Kitâbeleri” başlıklı makâlesinde 97 kitâbenin 52 tanesini okumuştur. Erten’de olduğu gibi Tevhid’de, günün şartları çerçevesinde yaptığı çalışmasında okuma eksikleri ve yanlışları yapmıştır. Tevhid, kitâbelerin sadece okunuşlarını kaydetmiş, Türkçe tercümelerine çalışmasında yer vermemiştir.

Scoth Redford ve Garry Leiser’in ortak çalışması olan ve 2008 yılında yayınlanan “*Taşa Yazılan Zafer*” adlı eserde sadece İzzeddin Keykâvus dönemi Fetih kitâbeleri ve aynı döneme ait iki adet burç kitâbesi, toplamda 45 kitâbe incelenmiştir.

Leyla Yılmaz ve Kemal Tuzcu tarafından yapılan ve “*Antalya’da Türk Dönemi Kitâbeleri*” adıyla 2010 yılında yayınlanan çalışmada Anadolu Selçuklu dönemine âit 97 kitâbeden 75 tanesine yer verilmiştir.

Kitâbeler üzerine ilk defa çalışma yapanlar S. Fikri Erten ve Ahmed Tevhid’tir.¹⁶ Antalya Türk dönemi kitâbeleri üzerine çalışması olan; Süleyman Fikri Erten (SFE), Ahmed Tevhid (AT), Kemal Turfan (KT), Scotth Redford-Garry Leiser (SR-GL), Leyla Yılmaz – Kemal Tuzcu’nun (LY-KT) okumaları, dipnotlarda isim ve soy isimlerinin baş harfleri rumuzlanarak verilmiştir.

Kale dışında bulunan kitâbelerin konum açıklamaları yapılmış; Kaleiçi’nde yer alan kitâbelerin mevki bilgisine yer verilmeyip, ekteki haritada lokasyonları gösterilmiştir.(Ek 2)

Selçuklu kitâbelerinin dili Arapça’dır, II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemi burç kitâbesinde görüldüğü üzere nâdirens Farsça kelimelere de rastlanılmaktadır. Kitâbelerin başlangıç cümleleri ufak faklılıklarla ay-

¹⁶ Erten, *Antalya Vilâyeti Tarihi* adlı eserinin 48. sayfasında şöyle bir açıklamaya yer verir: “Birkaç yıl önce muhterem B. Ahmet Tevhit’le beraber Antalya kale ve surlarındaki Türk kitâbelerini doğru olarak tetkik ve tesbit etmiş idik. Gördüğümüz kitâbeler âtide yazılıdır.”

nıdır. Abbâsî halifelerinin, Tuğrul Bey'den başlayarak Selçuklu sultanlarına, tahta oturma, zafer kazanma gibi çeşitli vesilelerle verdikleri ünvanlar,¹⁷ bir önceki sultanın da ünvanı eklenerek kitâbelere konulduğu görülmektedir. Selçuklu sultanlarının isimlerine uygun sıfatlar da bu ünvanlara eklenerek kitâbeler yazılmıştır.¹⁸

Makâle; 1. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi 2. Anadolu Selçuklu Beylikleri Dönemi 3. Anadolu Selçuklu Mezar Taşları ile üç ana başlıktan oluşmaktadır.

1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİ:

a. I. Gıyâseddin Keyhusrev Dönemi (1205-1211):

Selçuklu dönemine âit ilk kitâbe, Antalya'yı 1207 yılında fetheden I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemine âit olmalıdır. Gıyâseddin Keyhüsrev'e âit izler tâkip edildiğinde, 17. yüzyılda Antalya'yı da ziyaret eden ve kitâbelerin varlığından bahseden Evliya Çelebi'nin meşhur eseri *Seyhâtnâmesinde* ;”ve medresenin mukâbelesinde yol aşırı Darbhane Medresesi Sultan Keyhusrev ve hatununundur...” açıklamalarıyla karşılaşılr.¹⁹ Ayrıca Antalya Müzesi'nin kurucusu Erten'in, “*Antalya Vilâyeti Tarihi*” adlı eserinde konu ile alâkalı; “*Kaybolmuş kitâbelerden başka Antalya'da bulunan Selçuk kitâbelerinden anlaşıldığı üzere tarihsiz olarak Keyhüsrev bin Kılıçaslan'a (Antalya'nın birinci fâtihi) ait yalnız bir kitâbe*” şeklinde bilgiler verilmektedir.²⁰ Yaptığımız çalışmalara ve geniş araştırmalara rağmen şu ana kadar söz konusu kitâbe veya Gıyâseddin Keyhüsrev adına herhangi başka bir kitâbe tespit edilememiştir.

b. I. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1211-1220):

İzzeddin Keykâvus'un yaptırdığı surlar, Kalekapısı'ndan başlayarak, Uzun Çarşı Sokağı'nın sonundaki kırkmerdivende bitmektedir. Selçuk-

¹⁷ Tuğrul Bey, Rükneddin (ركن الدين); Alparslan, es-Sultânü'l-mu'azzam, Ebu'l-fethi (السلطان شاهنشاه؛ السلطان الشرق و المعظم؛ ابو الفتح Melikşah, Şâhinşâh, Es-Sultânü'l-meşriki ve'l-mağribi (ناصر الدنيا و الدين) ; Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar, Şâhinşâh (شاهنشاه); Melikşah'ın oğlu Bekyaruk, Gıyâsü'd-dîn (غياث الدين) İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. X, s. 161-214; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 368); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 35, 153.

¹⁸ Gıyâseddin isimli: Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn (غياث الدنيا و الدين) İzzeddin isimli: İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn (عز الدنيا و الدين) Alaaddin isimli: Ala'd-dünyâ ve'd-dîn (علا الدنيا و الدين)

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1996, c. IX, s. 285-290.

²⁰ Erten, *Antalya Vilâyeti Tarihi*, İstanbul 1940, s. 62.

lu'da yaptırılan bütün burçların hatta bazen sur bedenlerinin üzerine mutlaka kitâbe koyma geleneği vardır. Sekiz burçtan müteşekkil bu surun altı burcundaki kitâbelerden 1, 4, 5 ve 6. burç kitâbeleri kayıp; ikinci burç kitâbesi Antalya Müzesi'nde ve üçüncü burç kitâbesi ise ait olduğu burçta in-situ hâlinededir. İzzeddin Keykâvus dönemine âit herhangi bir yapı kitâbesine rastlanılamamıştır.

Birinci Burç Kitâbesi (Kayıp)

Erten'in²¹ ve Tevhid'in²² yapmış oldukları çalışmalarda, birinci burç ve kitâbesi ile alakalı herhangi bir bilgi vermemelerinden, söz konusu burcun 1922 yılı öncesi yıkıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci Emir? Burcu Kitâbesi

İzzeddin Keykâvus dönemi kitâbelerinin başlangıç cümleleri, ikinci kitâbede olduğu gibi, şayet kitâbede yeterli yer varsa besmele veya tevhiddir ve devamında başarının Allah'ın bir lütfu olduğu vurgulanır. İzzeddin Keykâvus'a âit "el-gâlib" ünvanının kullanıldığı kitâbede yazılı diğer ünvanlardan "izzü'd-dünyâ ve'd-dîn, ebu'l-feth, emîrül-mü'minîn" ifâdeleri Selçuklu sultanları tarafından ortak kullanılmaktadır. Burçları yaptıran emirler için, "el-'abdü'd-da'îf" yani zayıf kul sıfatı kullanılmakta ve bununla güç ve iktidârın sultana âit olduğu ifâde edilmekte ve sultana olan bağlılık anlatılmaktadır. "el-fakîr" sıfatını da kullanan emirler, dünya ve âhirette Allah'ın rahmetine olan ihtiyaçlarını da kitâbelerde dile getirmektedirler.

Erten ve Tevhid tarafından in-situ olarak tespit edilen,²³ daha sonra İzzeddin Keykâvus dönemine ait kitâbeler üzerine yapılan çalışmalarda kayıp olduğu ifâde edilen²⁴ Kalekapısı tarafından (Uzun Çarşı Sokak) İzzeddin Keykâvus Surları'ndan ikinci burç üzerindeki kitâbe, Müze Envanteri Defteri'nde; "*Selçuk Kitâbesi, Mermer, Paşa Camii yanındaki Orta Kal'adan, altı dar üstü geniş, kırık, üç parça hâlinde. Kitâbe kalın sülüs hat ve yedi satır hâlinedir. Kitâbe kelime-i tevhid "El nasar vel zafer...izzüddünyaveddin....yazılı. Son kısımları fazla siliktir."* açıkla-

²¹ Erten, *Antalya Livası*, İstanbul 1922.

²² Tevhid, "Antalya Surları Kitâbeleri", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, No. 9 (86), 15. Sene, İstanbul 1 Mayıs 1341 (1925).

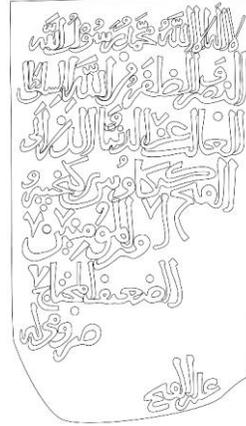
²³ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 49; Tevhid, s. 165.

²⁴ Scott Redford-Gary Leiser, *Taşa Yazılan Zafer*, Antalya 2008, s. 21; Leyla Yılmaz-Kemal Tuzcu, *Antalya Türk Dönemi Kitâbeleri*, Hollanda 2010, s. 53.

ması ile tarihsiz ve 31 sıra no ile kayıtlı olduğu tarafımızdan tespit edilip ortaya çıkarılmıştır.

Müze Envanter Defteri'nde 102x102 cm olarak kayıtlı kitâbenin, yaptığımız ölçümde 100x66 cm olduğu görülmüştür. Kırılarak üç parça hâline gelen kitâbe, mermer üzeri 7 satır Selçuklu celî sülüsü ile yazılmıştır.

Yılmaz-Tuzcu'nun; "Bu gün kayıp ancak, daha önce in-situ olarak okunmuş kare formlu bir burç kitâbesidir"²⁵ açıklamasını yaptıkları kitâbeyi, Erten ve Tevhid in-situ hâlinde tespit etmişler ancak okuyamamışlar ve kitâbenin müstatil yani dikdörtgen olduğunu ifade etmişlerdir.



Necmi Atik Özel Arşivi

لا اله الا الله محمد رسول الله
النصر و الظفر من الله السلطان
الغالب عز الدنيا و الدين ابي
الفتح كيكوس بن كيكسرو
(برهان) امير المؤمنين
(على يدى العبد) الضعيف المحتاج
(الى رحمة ربه).....(ار) ضرورى له
عليه الفتح (فى سنة اثنى عشرة و ستمائة)²⁶

²⁵ Yılmaz-Tuzcu, s. 53.

²⁶ SFE

Türkçe Okunuşu: Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Rasûlullâh

en-nasru ve'z-zaferu minallâhi es-Sultânü

el-gâlibu 'Îzzu'd-dunyâ ve'd-dîni Ebi

el-fethi Keykâvus bin Keyhusrev

(burhânu) emîri'l-mü'minîne

(‘alâ yedi'l-'abdi) ed-da'îfi el-muhtâcu

(ilâ rahmeti Rabbihi (Er) zurûmî lehu

'aleyhi'l-fethi (fi seneti isnâ aşrete ve sittemiete)

Türkçe Çevirisi: “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun Rasûlüdür.

*Yardım ve zafer Allah’tandır, Gâlip Sultan, Dünyanın ve Dînin İzze-
ti, Keyhusrev’in oğlu, Mü’minlerin Emîrinin Burhânı, Fetih Babası
Keykâvustur. Allahu Te’âlâ’nın rahmetine muhtaç, zayıf kul (Emir?)*

لا اله الا الله محمد رسول الله
النصر و الظفر من الله السلطان
الغالب عز الدنيا و الدين ابي
الفتح كيكافوس بن كيكسرو
..... امير المؤمنين
.....الضعيف المحتاج

AT
لا اله الا الله محمد رسول الله
النصر و الظفر من الله
..... ابي
الفتح كيكافوس بن كيكسرو
..... منين
.....

SR-GL
لا اله الا الله محمد رسول الله
النصر و الظفر من الله السلطان
الغالب عز الدنيا و الدين ابي
الفتح كيكافوس بن كيكسرو
بن قلع ارسلان برهان امير المؤمنين
على يدى العبد الضعيف المحتاج
..... فى سنة اثنى عشرة و ستمائة

LY-KT
لا اله الا الله محمد رسول الله
النصر و الظفر من الله السلطان
الغالب عز الدنيا و الدين ابي
الفتح كيكافوس بن كيكسرو
..... امير المؤمنين
.....الضعيف المحتاج
.....

Erzurûmî tarafından Antalya'nın fethi üzerine (612/1216 senesinde tamamlandı).”

Tevhid, söz konusu kitâbenin in-situ olduğunu kaydederek, kitâbe hakkında şunları söylemiştir: “*Antalya'nın üç kat duvarı vardır. Her üçünde de kitâbeler vardır. Kalenin denizden birinci ve karadan üçüncü duvarından kale kapısından tahminen elli metre kadar aşağıda Paşa Camii'nden biraz ileri de Tuzcular Mahallesi'nde müstatil bir kitâbe taşı vardır. Yangın görmüş olan bu kitâbenin tamamen kıraatına muvaffak olamadım.*”²⁷

Tevhid'in bu açıklamasından anlaşılacağı üzere, 1925 yılında burç ve burca ait kitâbe İzzeddin Keykâvus surları dizisinde yerindedir. 1925 yılından sonra yıkılan/yıktırılan burcun kitâbesi Antalya Müzesi'ne taşınmıştır.

Dördüncü Burç Kitâbesi (Kayıp)

Dördüncü burç günümüze ulaşmamış olup kitâbesi hakkında da herhangi bir bilgi yoktur. Selçuklu surlarının her burcunda kitâbe olduğu için bu kitâbeninde kaybolduğu kanaatindeyiz.

Beşinci Burç Kitâbesi (Kayıp)

Beşinci burç günümüze ulaşmamıştır, kitâbesi hakkında da herhangi bir bilgi yoktur. Selçuklu surlarının her burcunda kitâbe olduğu için bu kitâbenin de kaybolduğu kanaatindeyiz.

Altıncı Burç Kitâbesi

Erten'in; “*Sarraf Mehmed'in evine bitişik surda, buradan itibaren Anytalya isyanı ve tekrar zaptı hakkındaki kitâbeler başlar*”²⁸ ve Tevhid'in; “*Bundan sonraki kitâbeler hep müdevverdir. Bu sırada Sarraf Arap Mehmed Efendi'nin hânesi zahrındaki burçtan itibâren Antalya isyanı hakkındaki kitâbeler başlar*”²⁹ ifadelerinden 6. burçta Fetihnâme'nin başladığı anlaşılmaktadır. İzzeddin Keykâvus surlarının 6., 7. ve 8. burçları ve aralarındaki surun beden duvarları Fetihnâme Kitâbeleri'nin olduğu yerlerdir.

Fetihnâme Kitâbeleri

²⁷ Tevhid,” s. 165-166.

²⁸ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 49.

²⁹ Tevhid, s. 166.

Kalekapısı'ndan (Uzun Çarşı Sokak) Kırkmerdiven'e kadar devam eden İzzeddin Keykâvus Surları'nın altıncı burcundan başlayıp sekizinci burç bedeninde sona eren Fetihnâme kitâbeleri, Erten ve Tevhid³⁰ tarafından okundukları zaman in-situ hâlinededirler (12 nolu kitâbe hâriç).³¹ Söz konusu Fetihnâme Kitâbeleri'nin Erten tarafından 1922 ve 1940 yıllarında ayrı ayrı iki defa ve Tevhid tarafından 1925 yılında yapılan okuma çalışmaları, kitâbeler konusunda kayda değer ilk kaynaklardır. Erten ile Tevhid'in okuma çalışmaları arasındaki fark, Erten'in okunamayan kitâbeleri de kayda almasıdır. Günümüzde de in-situ hâlinde olan ve Fetihnâme Kitâbeleri sıralamasında 30. ve 31. sırada bulunan kitâbeleri her iki araştırmacıda bilemediğimiz bir sebepten tespit edememişlerdir. 12, 22 ve 23 sıra nolu kitâbeler hakkında Erten'in çalışmasında kayıt varken, aynı kitâbelerle alakalı Tevhid herhangi bir bilgi vermemektedir. Çalışmamızda, Erten ve Tevhid'in okumaları esas alınmış, söz konusu yayınlardaki eksiklikler tarafımızdan tamamlanmaya çalışılmıştır.

Fetihnâme kitâbelerinin bulunduğu surlar, Kalekapısı'ndan başlayıp, deniz kenarındaki Kırkmerdiven mevkiindeki İzzeddin Keykâvus surlarının 6., 7. ve 8. burç ve surlarında yer almaktadır. Erten ve Tevhid kitâbeleri aynı yönden, yani Kalekapısı'ndan başlayarak deniz istikâmine doğru okumuşlardır. Bu okuma kayıp kitâbelerinde bulunduğu Fetihnâme Kitâbeleri'nin doğru sıralanması için önem arz etmektedir. 1930'lu yıllarda sur yıkım! çalışmalarında Fetihnâme Kitâbeleri'nin baş kısmından 16 kitâbenin yedisi müzeye³² taşınmış, diğer 9 tanesi sebebini anlayamadığımız bir şekilde kaybolmuştur. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 15, 16 sıra nolu kitâbeler ise Erten ve Tevhid'in yerinde in-situ olarak tesbit ettikleri günden bu yana kayıp kitâbelerdir. Bu kayıp kitâbelerden 2 ve 3 nolu kitâbeler tarafımızdan bulunup ortaya çıkarılmış, yetkililere haber verilmiş ve yetkililer tarafından Etnoğrafya Müzesi'ne taşınıp kayıt altına alınmıştır. Kitâbeler üzerinde yaptığımız çalışmada, Erten ve Tevhid'in, ikinci sıraya koydukları peygambere şehâdet kitâbesi, Allah'a şehadetten önce geldiği ve usûlen hatalı olduğu için, Erten ve Tevhid'in sıralaması

³⁰ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 49-55; Tevhid, s. 166-171.

³¹ 12 nolu kitâbe Müze Envanter Defteri'ne 3 Nisan 1917 tarihinde 29 nolu envanter olarak kaydedilmiştir.

³² Envanter defterinde Fetihnâme kitâbelerinin Antalya Müzesi'ne geliş yılları olarak 1935-36 kayıtlıdır.

değiştirilmiş, tarafımızdan 3. kitâbe takdim edilip ikinci sıraya, 2. kitâbe tehir edilip üçüncü sıraya konulmuştur.

Redford-Leiser'in zikrettikleri; "*Fetihnâme ilk olarak Ahmed Tevhid tarafından yayınlanmıştır: Tevhid 1926, 165-76*" şeklindeki tespitleri³³ doğru değildir. Bu durum, Redford-Leiser'in, Erten'in 1922 yılında Osmanlıca yayınladığı "*Antalya Livası Tarihi*" adlı esere ulaşamadıklarını göstermektedir. Müelliflerin, Erten'in 1940 yılındaki yayınında büyük oranda Tevhid'e bağlı kaldığını iddia etmeleri de bu sebepten olsa gerektir.³⁴ Zirâ Fetihnâme Kitâbeleri, Erten tarafından 1922 yılında yayınlanmış ve kitâbeler üzerindeki ilk çalışma Erten tarafından belgelenmiştir.³⁵ Ayrıca 1212 yılında çoluk-çocuk, genç-ihtiyar, kadın-erkek demeden bir Antalya'nın Müslüman halkı üzerinde katliam ve soykırım gerçekleştiren câniler için, Redford-Leiser'in kaleme aldıkları çalışmada yer verdikleri ve katliamı başarılı bir isyan olarak gösteren;"...*özellikle de Anadolu'da Selçuklu yönetimine karşı bilinen tek kent ayaklanmasını, 1212 yılında gerçekleşen ve kentin 1216 yılına kadar bağımsız kalmasını sağlayan başarılı Antalya isyanını...*"³⁶ ve; "*Ortaçağ Anadolu'sunda Selçuklular'a karşı başarıyla başkaldırdığı tek şehir Antalya idi. Hem başkaldırdılar, hem de 1212'den 1216 yılı başına kadar gibi önemli bir süre Selçuklu egemenliğine girmediler*"³⁷ şeklindeki cümlelerinin talih-siz bir açıklama olduğunu belirtmek isteriz.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en uzun ve ihtişamlı fetihnâme kitâbeleri vasfını taşıyan Antalya Kaleiçi İzzeddin Keykâvus surlarındaki kitâbelerin tesbit edilenleri itibariyle, 9 tanesi Antalya Müzesi'nde, imza kitâbesi ile birlikte 27 tanesi in-sitü konumunda ve 7 tanesi de kayıp olmak üzere toplam kitâbe sayısı 43 adettir. Erten'in 1922 ve Tevhid'in 1925 yılında yaptıkları okuma çalışmalarında belittikleri yıkılmış yerlerdeki tesbit edilememiş kayıp kitâbelerle birlikte (tahminen 4 veya 5 adet), Selçuklu Fetihnâmesi'nin yaklaşık 47-48 kitâbeden oluştuğu düşünölmektedir.

³³ Redford-Leiser, s.18.

³⁴ Redford-Leiser, Önsöz.

³⁵ Erten, *Antalya Livası*, s. 54-59.

³⁶ Redford-Leiser, Önsöz;

³⁷ Redford-Leiser, s. 12.

Fetihnâme kitâbelerinin, ketebe kayıtları olmadığı için kim tarafından yazıldıklarının tespiti mümkün olamamaktadır. Yalnız, Hüsâmeddin Subaşı Yusuf Burcu kitâbesinin yazı karakterleri ile aynı özellikleri taşımasından, Fetihnâme kitâbelerinin de hattatı aynı şahıs olmalıdır kanaatindeyiz.

Fetihnâme Kitâbeleri'nin sıralaması, Erten ve Tevhid'in yapığı çalışmalar (2. kitâbe ve 3. kitâbe hâriç) esas alınarak şöyle numaralandırılmıştır:

Birinci Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid'in in-situ olarak okudukları birinci kitâbe kayıptır.

(بسم الله الرحمن الرحيم ولا حول ولا قوة) الا بالله العظيم³⁸

Türkçe okunuşu: (Bismillâhirrahmân)irrahîm ve lâ havle ve lâ (kuvvete) illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm.

Türkçe çevirisi: “*Rahmân ve (Rahîm) olan Allah'ın adıyla, Yüce ve Azîm olan Allah'tan başka (güç) ve kuvvet yoktur*”.

Erten ve Tevhid'in çalışmalarında, Besmele'nin بسم الله الرحمن (Bismillâhirrahmân) kısmı ile birinci cümlenin قوة (kuvvete) kelimesi yoktur. Redford-Leiser, kitâbenin tercümesinden anladığımızı göre sehven قوة (kuvvete) kelimesini yazmayı unutmuş olmalıdırlar.

İkinci Kitâbe

Saha çalışmaları esnasında, metrûk bir evin bahçesinde bir kısmı toprağa gömülü olarak üçüncü kitâbe ile birlikte bulduğumuz Fetihnâme sıralamasındaki ikinci kitâbe tarafımızdan tespit edilip, ortaya çıkarılmıştır.

Mermer yuvarlak sütuna enlemesine 47x39 cm ebatlarında, dört satır olarak yazılmış kitâbe ovale yakın şekildedir. Kitâbede, Selçuklu celî sülüsünün ince bir kalemle daha estetik, girift ve latif bir tarzı görülmektedir ve dönemine göre kitâbedeki yazı gayet başarılıdır.

³⁸ SFEالرحيم ولا حولالا بالله العظيم
ATالرحيم ولا حولالا بالله العظيم
SR-GL (بسم الله الرحمن الرحيم ولا حول الا بالله العظيم)
LY-KT (بسم الله الرحمن الرحيم ولا حول ولا قوة) الا بالله العظيم



Necmi Atik Özel Arşivi

و نشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له الفتح العليم شهادة تقديس و تعظيم³⁹

Türkçe okunuşu: Ve neşhedü en lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerike lehü'l-fettâhu'l-'alîmu şehâdete takdîsin ve ta'zîmin.

Türkçe çevirisi: “Fettâh ve Alîm olup, ortağı olmayan Allah’tan başka ilah olmadığına ta’zîm ve takdîs şehâdeti ile (yüce ve mukaddes bir şahitlikle) şehâdet ederiz”.

Redford-Leiser, neşhedü (neşhedü) kelimesini شهد (şehide) diye üçüncü şahıs olarak okuyup tercüme etmişler ve genel olarak cümlenin mânâsını da tamamlayamamış, bölmüşlerdir. Yılmaz-Tuzcu, takdîsin ve ta'zîmin) kelimeleri şehâdetin vasfı olması gerekirken, Allah'ın vasıflarına hamlederek tercüme etmişlerdir ki bu tercüme şekli yanlıştır.

Araştırmacıların, besmeleden sonra ikinci sırada öncelikle olması gereken Allah'a şehâdet etmeyi tehir ederek, Muhammed'e (s.a.v.) şehâdet ile başlamaları bir usûl hatası oluşturmuştur. Zîrâ şehâdetle asıl olan önce Allah'tan başka ilah olmadığına ve O'nun ortağı ve benzeri bulunmadığına şehâdet etmek, daha sonra Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet getirmektir. Bizim sıralamamızda, şehâdetin aslı olan bu şekliyle usûle riâyet edilerek Allah'a olan

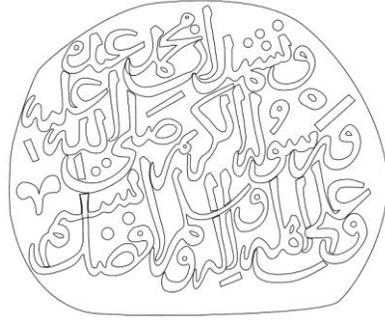
³⁹ SFE و نشهد أن محمدا عبده و رسوله الكريم صلى الله عليه و على اهله و آله و سلم افضل تسليم
AT و نشهد أن محمدا عبده و رسوله الكريم صلى الله عليه و على اهله و آله و سلم افضل تسليم
SR-GL و نشهد أن محمدا عبده و رسوله الكريم صلى الله عليه و على اهله و آله و سلم افضل تسليم
LY-KT و نشهد أن محمدا عبده و رسوله الكريم صلى الله عليه و على اهله و آله و سلم افضل تسليم

şehâdet takdim edilmiş, Muhammed'e (s.a.v.) olan şehâdet tehir edilmiştir.

Üçüncü Kitâbe

Saha çalışmaları esnasında, metrûk bir evin bahçesinde bir kısmı toprağa gömülü olarak ikinci kitâbe ile birlikte bulduğumuz Fetihnâme sıralamasındaki üçüncü kitâbe tarafımızdan tespit edilip, ortaya çıkarılmıştır.

Mermere Selçuklu celî sülüsü ile üç satır hâlinde yazılmış kitâbenin ebâdı 54x54 cm'dir.



Necmi Atik Özel Arşivi

و نشهد أن محمدا عبده و رسوله الكريم صلى الله عليه و على اهله و آله و سلم افضل تسليم⁴⁰

Türkçe okunuşu: Ve neşhedü enne Muhammeden ‘abduhû ve rasûluhu’l-kerîmü sallallâhu ‘aleyhi ve ‘alâ ehlihî ve âlihî ve sellim efdale teslîm.

Türkçe çevirisi: “Yine şahitlik ederiz ki, Muhammed (sav) onun kulu ve şerefli rasûlüdür. Allah (c.c.) ona, ehline ve âline (ona uyanlara) salât ve en üstün selam ile selam eylesin”.

Erten ve Tevhid تشهد (neşhedü) kelimesini شهد (şehide) diye okumuşlar, kayıp olan kitâbenin sağlamasını yapamayan Redford-Leiser, Erten ve Tevhid'in okuduğu gibi almışlar, Yılmaz-Tuzcu ise şehâdetin ilk cümlesine uyması gerektiğini (siyâk-sibâk uyumu) düşünerek شهد (ن) (N) şeklinde

⁴⁰ SFE و شهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له الفتاح العليم شهادة تقديس و تعظيم

AT و شهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له الفتاح العليم شهادة تقديس و تعظيم

SR-GL و شهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له الفتاح العليم شهادة تقديس و تعظيم

LY-KT و (ن) شهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له الفتاح العليم شهادة تقديس و تعظيم

“nun” ((n) şhedü) harfini parentez içinde göstermiş ve mânâyı ona göre vermişlerdir ki doğru lan tercümede bu şekildedir.

Redford-Leiser’in, salât ü selâma verdiği; “Allah onu, halkını ve ailesini korusun ve kurtuluşa onlara öncelik versin” şeklindeki mânâ hatıdır.

Dördüncü Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid’in in-situ olarak okudukları dördüncü kitâbe kayıptır.

41. هذا ذكر ما انعم الله تعالى على حرسه و على من المؤمنين منيرا

Türkçe okunuşu: Hâzâ zikru mâ en’amellâhu Te’âlâ ‘alâ harasihi ve ‘alâ mine’l-mü’minine münîran.

Türkçe çevirisi: “Bu aydın olmak cihetinden müminleri yücelten ve muhafaza etmesiyle Allah’ın nimet olarak verdiği şeyin (fethin) hâtırâtıdır”.

Redford-Leiser, cümleye خدمته (hıdmetihi) ve عبادته (‘ibâdihi) kelimelerini eklemiş ve bu cümleye şöyle mânâ vermişlerdir: “Bu, Allah-ü Teala, kendi (topraklarının) koruyucusuna (O’na hizmet edene?) ve müminler arasında parıldayan bir olarak (kullarına) bahşettiğinin bir betimidir”. Bu tercümenin ise kitâbe metniyle hiçbir alâkası yoktur.

Beşinci Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid’in in-situ olarak okudukları beşinci kitâbe kayıptır.

42. نصرهم الله نصرًا عزيزًا و فتح لهم فتحًا يسيرًا

Türkçe okunuşu: Ve nasarahümüllâhu nasran ‘azîzen ve feteha lehüm fethan yesîran

Türkçe çevirisi: “Allah onlara ani bir yardım ile yardım edip, onlara kolay bir fetih nasib eyledi”.

41. هذا ذكر ما انعم الله تعالى على (ص) سه و على من المؤمنين منيرا SFE

هذا ذكر ما انعم الله تعالى على حرسه و على من المؤمنين منيرا AT

SR-GL هذا ذكر ما انعم الله تعالى على حرسه (خدمته) و على (عباده) من المؤمنين منيرا

LY-KT هذا ذكر ما انعم الله تعالى على حرسه و على من المؤمنين منيرا (؟)

42. نصرهم الله نصرًا عزيزًا و فتح لهم فتحًا يسيرًا SFE

AT نصرهم الله نصرًا عزيزًا و فتح لهم فتحًا يسيرًا

SR-GL نصرهم الله نصرًا عزيزًا و فتح لهم فتحًا يسيرًا

LY-KT نصرهم الله نصرًا عزيزًا و فتح لهم فتحًا يسيرًا

Erten ve Tevhid'in çalışmalarında نصرهم الله (nasarahümüllâhu) kısmı yoktur.

Altıncı Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid'in in-situ olarak okudukları altıncı kitâbe kayıptır.

و رزق المسلمين فضلا كثيرا و كرم لهم مادا يسيرا⁴³

Türkçe okunuşu: Ve rezeka'l-müslimîne fadlen kesîran ve kerreme lehüm mâdden yesîran

Türkçe çevirisi: "Müminleri bol fazl ile rızıklandırdı ve onlara kolay bir nimet ikram etti"

Erten ve Tevhid'in çalışmasında eksik olan kelimeleri, Redford-Leiser كرم (kerreme) ve تكريما (tekrîmen) kelimeleriyle; Yılmaz-Tuzcu كرم (kerreme) ve فتحا (fethan) kelimeleriyle tamamlayıp tercüme etmişlerdir. Tevhid'in okumasında yer alan ve cümlede olması gereken مادا (mâdden) kelimesi yerine, Redford-Leiser ve Yılmaz-Tuzcu'nun تكريما (tekrîmen) ve فتحا (fethan) kelimelerini yerleştirmelerini, Fetihnâme için ilk kaynak olan Erten ve Tevhid'in çalışmalarını sebepsiz ve gereksiz bir şekilde değiştirmek anlamına geldiğini düşünmekteyiz.

Sekizinci Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid'in in-situ olarak okudukları sekizinci kitâbe kayıptır.

و أتم نعمته على المؤمنين بانتزاع هذه البلدة عن ايدى المشركين⁴⁴

Türkçe okunuşu: Ve etemme ni'metehu 'ale'l-mü'minîne bi-intizâ'i hâzihi'l-beldeti 'an eydi'l-müşrikîne

Türkçe çevirisi: "Müşriklerin elinden bu beldeyi söküp alarak mü'minlere nimetini tamamladı"

On Beşinci Kitâbe (Kayıp)

⁴³ و رزق المسلمين فضلا كثيرا و كسر لهم (يسيرا) SFE

AT و رزق المسلمين فضلا كثيرا و كرم لهم مادا يسيرا

SR-GL و رزق المسلمين فضلا كثيرا و كرم لهم تكريما يسيرا

LY-KT و رزق المسلمين فضلا كثيرا و كرم لهم (فتحا) يسيرا

⁴⁴ و أتم نعمته على المؤمنين بانتزاع هذه البلدة عن ايدى المشركين SFE

AT و أتم نعمته على المؤمنين بانتزاع هذه البلدة عن ايدى المشركين

SR-GL و سقى هذا الثغر الحصين صدور قوم مؤمنين

LY-KT شفىخلص(؟).... هذا الثغر الحصين صدور قوم مؤمنين

Erten ve Tevhid'in in-situ olarak okudukları on beşinci kitâbe kayıptır.

المعتصم بعصمة الله الكافية المنتظم بقدره الله الباقية⁴⁵

Türkçe okunuşu: el-mu'tasimü bi-'ısmetillâhi'l-kâfiyeti el-muntazimu bi-kudretillâhi'l-bâkiyeti

Türkçe çevirisi: “Allah'ın kâfi olan korumasıyla korun(muş ol)an ve O Allah'ın ebedî kudreti ile düzene koyan”

Redford-Leiser'in, diğer çalışmaların aksine المنتظم (el-muntazimu) kelimesini المعتضد (el-mu'tedidü) şekliyle okumuşlardır.

On Altıncı Kitâbe (Kayıp)

Erten ve Tevhid'in in-situ olarak okudukları on altıncı kitâbe kayıptır.

المؤيد من السماء المنتصر الامة ظل الله في الخافقين سلطان البحرين⁴⁶

Türkçe okunuşu: el-müeyyidü mine's-semâi el-muntasiru'l-ümmeti zıllullâhi fi'l-hâfikayni sultânü'l-bahrayni

Türkçe çevirisi: “Semâ (Allah tarafın)dan te'yîd (ile güçlü) edilen, ümmetin intikâmını alan, doğu da ve batı da Allah'ın zıllı (ahkâmını icrâ edecek olan gölgesi), iki denizin sultanı”.

المنتصر (el-muntasiru) kelimesi, Redford-Leiser ve Yılmaz-Tuzcu'nun çalışmalarında okunduğu “el-muntasar” (yardım gören, desteklenen) şekliyle değil, “el-muntasir” (intikam alan) diye okunmalıdır. Zira “el-muntasar” diye okumanın tercümesi yapılamamaktadır.

c. I. Alaaddin Keykubad Dönemi (1220-1237):

Sur ve Burç Kitâbeleri

Erten tarafından İmâret Kapısı'ndan (Mescit Sokak'tan başlayıp Hıdırlık Sokak köşesine kadar devam eden) denize doğru, Tevhid tarafın-

⁴⁵ SFE المعتصم بعصمة الله الكافية المنتظم بقدره الله الباقية

AT المعتصم بعصمة الله الكافية المنتظم بقدره الله الباقية

SR-GL المعتصم بعصمة الله الكافية المعتضد بقدره الله الباقية

LY-KT المعتصم بعصمة الله الكافية المنتظم بقدره الله الباقية

⁴⁶ SFE المؤيد من السماء المنتصر (الامة) ظل الله في الخافقين سلطان البحرين

AT المؤيد من السماء المنتصر الامة ظل الله في الخافقين سلطان البحرين

SR-GL المؤيد من السماء المنتصر للامة ظل الله في الخافقين سلطان البحرين

LY-KT المؤيد من السماء المنتصر الامة ظل الله في الخافقين سلطان البحرين

dan da denizden İmâret Kapısı'na doğru okuma çalışmaları yapılan⁴⁷ Alaaddin Keykubad Surları dizesinde 19 burçta yer alan kitâbelere, İmâret Kapısı'ndaki burçtan başlanarak ve burçlar, burcu yaptıranın ismi ile zikredilerek sıra numarası verilmiştir. Bu tesbitlerimizin kaynağı Erten ve Tevhid'in okuma çalışmaları ile tarafımızdan bulunup ortaya çıkarılan kitâbelerdir. Büyük bir kısmı Alaaddin Keykubad'ın emirleri tarafından yaptırılan sur ve burçlar, aynı zamanda inşâ edildiğinden, sur dizisinde yer alan kitâbelerin istisnâsız hepsi 622/1225 tarihini taşımaktadır. Bu sebeple, Antalya Müzesi'nde olan 622/1225 tarihini taşıyan ve Müze Envanter Defteri'nde "*Antalya Kalesi'nden*", "*Antalya Orta Kale'den*", "*Kal'a Burcundan*" açıklamaları yazılı Alaaddin Keykubad Dönemi kitâbeleri, Erten ve Tevhid'in okumaları esas alınarak söz konusu sur beden duvarı ve burçlara yerleştirilmiştir.

Erten ve Tevhid tarafından tesbit edilen Alaaddin Keykubad Surları kitâbelerinden, 2, 6, 7, 10, 11, 13. nolu burç kitâbeleri kayıp; 3, 4, 9, 15, 16, 17. nolu kitâbeler Antalya Müzesi'nde, 1, 5, 12, 19. nolu kitâbeler in-situ hâlinindedir. Yivli Minâre'nin dökülen çinili kısmına yerleştirilmiş ve Erten'in, "*Yivlim Minâresi üzerinde olup bilâhere konulmuş olan kitâbe*" diye açıklama yaptığı kitâbe, Alaaddin surları burç kitâbeleriyle aynı özelliği taşıdığı için 14. burç kitâbesi olarak tarafımızdan kaydedilmiştir.

İkinci Burç Kitâbesi (Kayıp)

Erten'in, İmâret Kapısı'ndan denize doğru başladığı sur kitâbelerini okuma çalışmasında 49 numara ile okuduğu Kara Sungur burcu kitâbesinden sonra; "*Silik olduğundan okunamadı*"⁴⁸ şeklindeki kaydı ikinci burç içindir. Tevhid, ikinci burç kitâbesi hakkında; "*Hatip Süleyman Mahallesi'nde Besîm Efendi'nin hânesinde iki burç vardır. Birinci burçta karîb olanda mevcut kitâbe sîva badana tahribatından okunamayacak bir hâle gelmiştir*" ifâdesi yer almaktadır.⁴⁹ Her iki araştırmacının ifâdelerinden anlaşıldığı üzere, ikinci burç kitâbesi 1922-1924 yıllarında in-situ olarak yerindedir, fakat okunamamıştır. Antalya Kaleiçi surlarının 1930'lu yıllarda yapılan yıkımı esnâsında kaybolduğu düşünülmektedir.

⁴⁷ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 55-57; Tevhid, s. 171-174.

⁴⁸ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 55.

⁴⁹ Tevhid, s. 173.

Yılmaz-Tuzcu'nun sözkonusu kayıp kitâbe yerine Mevlevî Hamamı doğusundaki kitâbeyi tanımlamaları hatalıdır. Zirâ ikinci burç kitâbesini in-situ hâlinde gören Erten, Mevlevî Hamamı Kitâbesi'ni de 65. kitâbe olarak in-situ hâlinde, "Mevlevî Tekkesi'nde ve alçak bir duvarda" açıklaması ile okumuş ve çalışmasına kaydetmiş olduğundan sözkonusu kitâbelerin farklı olduğu âşikârdır.⁵⁰

Altıncı Burç Kitâbesi (Kayıp)

Erten, Bayram eş-Şâmî Burcu Kitâbesi hakkında; "Bu kitâbenin ir-tifâi bir metre yetmiş beş santim, arzı bir metre yirmi santimdir. Etrafında gayet güzel kornej mevcuttur" bilgisini verdikten sonra, altıncı burç kitâbesi hakkında; "Buranın biraz garbında bulunan burç üzerinde görünen kitâbe mevcut ise de okunamadı"⁵¹ açıklamasını yapmaktadır.

Erten'in, in-situ olarak tesbit ettiği fakat okuyamadığı kitâbe kayıptır.

Yedinci Burç Tuğrul Burcu Kitâbesi (Kayıp)

Erten, "okunamadı" bilgisini verdiği altıncı kitâbeden sonra; "Bu suru garb tarafına doğru takip edersek Balık Pazarı Mahallesi'nde ve bir hıristiyan hanesine âit bağçede bulunan burç üzerinde;" şeklinde açıklama yaptığı ve okuyup kaydettiği kitâbe, yedinci Tuğrul Burcu Kitâbesi'dir. Ayrıca Erten, burç kitâbesi hakkında; "Bu kitâbe beyaz bir mermer üzerine yazılmış ve etrafı kabartma çiçekler ile tezyin edilmiştir"⁵² şeklinde bilgi vermektedir. Kitâbe şöyledir:

رسم هذا العمارة السلطان المعظم علا الدنيا و الدين ابو الفتح كيقباد بن السلطان الشهيد
كيخسرو عز نصره على يد العبد الضعيف طغرل في سنة اثني عشرين و شتمانة

Türkçe okunuşu: Reseme hâza'l-'imârete es-Sultânu'l-Mu'azzamu 'Ala'd-dünyâ ve'd-dîni Ebu'l-fethi Keykubâd bin es-Sultanu's-Şehîdu Keyhusrev 'azze nasrahu 'alâ yedi'l-'abdi'd-da'îfi Tuğrul fi seneti isney 'işrîne ve sittemiete

Türkçe çevirisi: "Büyük sultan, din ve dünyanın yücelticisi, Şehid Sultan Keyhusrev oğlu Fetih Babası Keykubâd –zaferi kutlu olsun- zayıf kul Tuğrul eliyle bu imâretin yapılmasını 622/1225 senesinde emretti."

⁵⁰ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 58

⁵¹ Erten, *Antalya Livası*, s. 58.

⁵² Erten, *Antalya Livası*, s. 58.

Tevhid ve Yılmaz-Tuzcu'nun çalışmalarında kitâbe ile alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Dokuzuncu Burç Kûkî⁵³ Burcu Kitâbesi (Kayıp)

Emir Kûkî'ye âit iki kitâbe bulunmaktadır. Günümüzde kayıp olan kitâbeyi Erten, 53. kitâbe olarak dört satır hâlinde okuyup kaydetmiştir.⁵⁴ Kûkî'ye âit diğer kitâbeyi ise 66. kitâbeden sonra kaydetmiştir.⁵⁵ Tevhid; “*Makbule Mahallesi'nde Hakkı Efendi'nin hânesinde*” açıklamasıyla dokuzuncu burç kitâbesini beş satır olarak okumuştur.⁵⁶ Erten ve Tevhid'in bir kısmını okuyamadıkları kitâbe, Tevhid'in okuduğu gibi beş satır olmalıdır. Onuncu burcu da yaptıran Kûkî'nin dokuzuncu burç kitâbesinin, onuncu burç kitâbesiyle tıpatıp aynı olduğu kanaatindeyiz.

(المنة لله)

السلطان المعظم (عز الدنيا و الدين)

ابو الفتح (كيقباد بن السلطان الشهيد كخسرو)

عز نصره اتفق هذا العمارة على يد العبد

الضعيف كوكى فى سنة اثنى عشرين و ستمائة⁵⁷

Türkçe okunuşu: El-minnetu lillâhi

es-Sultânu'l-Mu'azzamu 'İzzu'd-dünyâ ve'd-dîni

Ebu'l-fethi Keykubad bin es-Sultânu'ş-Şehîdu Keyhusrev

'azze nasruhu ittefeka hâza'l-'imâretü 'alâ yedi'l-'abdi

ed-da'îfi Kûkî fî seneti isney 'işrîne ve sittemiete

⁵³ Dâmâd anlamındaki Kûkî'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

⁵⁴ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 56.

⁵⁵ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 59.

⁵⁶ Tevhid, s. 173.

⁵⁷ SFE

..... السلطان المعظم
..... ابو الفتح
..... عز نصره اتفق هذا العمارة على يد العبد
الضعيف (كوكى) فى سنة اثنى عشرين و ستمائة
AT

..... السلطان المعظم
..... ابو الفتح
..... عز نصره اتفق هذا العمارة على يد العبد
الضعيف كوكى فى سنة اثنى عشرين و ستمائة

Türkçe çevirisi: “Minnet yalnız Allah’adır

Çevirisi: Büyük Sultan, din ve dünyanın şerefi, Şehid Sultan Keyhusrev oğlu Fetih babası Keykubad –zaferi kutlu olsun- (devletinde) bu imâret, zayıf kul Kûkî eliyle 622/1225 senesinde tamamlandı.”

Yılmaz-Tuzcu’nun çalışmalarında Kûkî’ye âit iki kitâbeden sadece biri bulunmaktadır. Bu kitâbe, Yılmaz-Tuzcu tarafından, Antalya Müzesi’nde bulunan Kûkî’nin onuncu burca âit diğer kitâbesiyle karıştırılarak, Balıkpazarı Burcu kitâbesi şeklinde tanımlanmış ve okunmuştur.

On Birinci Burç Kitâbesi (Kayıp)

Günümüzde kayıp olan kitâbe, Erten’in 53. kitâbe olan onuncu Kûkî Burcu kitâbesinden sonra in-situ hâlinde 54. kitâbe olarak okuduğunu ifade ettiği kitâbedir.⁵⁸ Tevhid; “*Altıncı kitâbe Dışçı Abdülkadir Efendi’nin hânesi bahçesinde. Bu taşta yanmıştır.*” açıklamasını yaptıktan sonra üç satır hâlindeki kitâbenin okuyabildiği yerlerini şöyle kaydetmiştir:

.....العمارة السلطان سلطان
 السلطان
 59

Türkçe okunuşu: el-‘imârete es-sultânu sultânu

Sultânu’s-selâtîni

.....

Türkçe çevirisi:yapı sultansultan, sultanların sultanı.....

On Üçüncü Burç Kitâbesi (Kayıp)

Kitâbeleri İmâret Kapısı tarafından deniz istikâmetinde okuyan Erten, on ikinci Kölük b. Emir Yâvî Burcu Kitâbesi’nden sonra; deniz tarafından İmâret Kapısı istikâmetinde okuyan Tevhid, on yedinci Alaaddin Keykubad burcu kitâbesinden sonra; “*Bundan sonra birkaç burç yıkıl-*

⁵⁸ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 56.

⁵⁹ SFE

.....العمارة السلطان سلطان
 السلطان

miş olduğundan kitâbeleri kaybolmuştur” şeklinde aynı şekilde açıklama yapmaktadırlar.⁶⁰ Söz konusu kitâbe kayıptır.

On Dördüncü Emir? Burcu Kitâbesi

Antalya Müzesi Envanterine 127 numara ile tarihsiz kayıtlı olan ve Alaaddin Keykubad Dönemine ait kitâbe ilk defa tarafımızdan tesbit edilerek üzerinde çalışma yapılmış, İmâret Kapısı'ndan itibaren Selçuklu emirlerinin uhdesine verilen burçları takip ettiği için on dördüncü burç kitâbesi olarak sur sıralamasına yerleştirilmiştir.

76x31 cm ebatlarında olan kitâbe, mermer üzeri 5 satır Selçuklu sü-lüsü ile yazılmıştır. Kitâbe, Antalya Müzesi Envanteri Defteri'nde; “*Selçuklu Kitâbe Parçası, Adi Taş, Kitâbenin sol tarafıdır. Sağ kısmı kırık ve noksan. Oyma zeminde kabartma beş satırlık kitâbesi (Ebülfetih) diye başlamaktadır*” açıklamaları ve 127 sıra no ile kayıtlıdır.



Necmi Atik Özel Arşivi

(امر بهذه العمارة المباركة) السلطان
(الاعظم شاهنشاه المعظم) الفتح ابو
(كيقباد بن كيخسرو على يد العبد) امير الضعيف
.....المحتاج الى
(رحمة ربه في سنة) اثني عشرين و ستمائة

Türkçe okunuşu: Emera bi-hâzihi'l-'imâreti'l-mübâreketi es-Sultânu

el-Mu'azzamu Şâhinşâhu'l-'a'zamu Ebu'l-fethi

⁶⁰ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 57; *Tevhid*, s. 172.

Keykubâd bin Keyhusrev ‘alâ yedi’l-‘abdi’d-da’îfi emîr
..... el-muhtâcu ilâ
rahmeti rabbihi fî seneti isney ‘işrîne ve sittemeyete

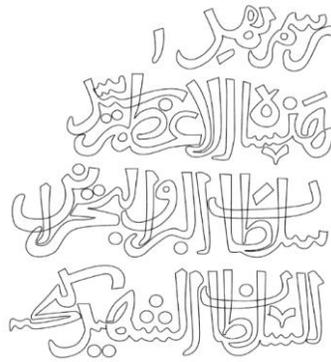
Türkçe çevirisi: “Bu mübârek imâretin yapılmasını Büyük Sultan, en büyük şahlar Şâhı, Keyhusrev oğlu Fetih babası Keykubad, Rabbi’nin rahmetine muhtaç zayıf kul emir 622/1225 senesinde emretti.”

On Beşinci Alaaddin Keykubâd Burcu Kitâbesi

On beşinci burçtan itibaren beş burç Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Bu beş burcu (15,16,17,18,19) aynı sur silsilesinde yer alan emir burçlarından ayırmak adına, bu burçlar tarafımızdan “Sultan Burçları” diye isimlendirilmiştir.

Sultan burçlarının ilki olan on beşinci burç kitâbesi, Antalya Müzesi Envanteri Defteri’ne 126 numara ile tarihsiz kayıtlı olan ilk defa tarafımızdan tesbit edilerek ortaya çıkarılan kitâbe, on beşinci burç kitâbesi olarak sur sıralamasına yerleştirilmiştir.

78x60 cm ebatlarında olan kitâbe, mermer üzeri 5 satır Selçuklu sü-lüsü ile yazılmıştır. Kitâbe, Antalya Müzesi Envanter Defteri’nde; “Selçuklu Kitâbe Parçası, Adi Taş, Y:80 cm, En:58 cm., Üst tarafı ve sol kısmı kırık ve noksan, etraf çerçevesi. Oyma zeminde kabartma dört satırlık kitâbesi (BivesmlHeza...), ikinci satırda (Şehinşah Elazam) diye başlanmaktadır. Arkasında iki oyuk arasında Yunanca” açıklamaları ve 126 sıra no ile kayıtlıdır.



Necmi Atik Özel Arşivi

رسم بهذه (العمارة السلطان الاعظم ش)
 هنشاه الاعظم سيد (سلاطين العرب و العجم)
 سلطان البر و البحرين ابو (الفتح كيقباد بن)
 السلطان الشهيد كيوخسرو (برهان امير المؤمنين)

Türkçe okunuşu: Reseme bi-hâzihi'l-'imâreti es-Sultânu'l-A'zamu
 Şâ-

hinşâhu'l-Mu'azzamu Seyyidu Selâtîni'l-'Arabi ve el-Âcemi
 Sultânu'l-berri ve'l-bahreyni Ebu'l-fethi Keykubâd bin
 es-Sultânu'ş-Şehîdu Keyhusrev burhânu emîre'l-mü'minîne

Türkçe çevirisi: “Bu imâreti, büyük Sultan, en büyük şahlar Şâhı, Arap ve Acem sultanlarının Efendisi, iki denizin ve karanın Sultanı, Müminlerin emirinin burhanı, Şehid Sultan Keyhusrev'in oğlu, Fetih babası Keykubad emretti.”

On Sekizinci Alaaddin Keykubâd Burcu Kitâbesi (Kayıp)

Erten ve Tevhid tarafından in-situ olarak okunan kitâbe günümüzde kayıptır.⁶¹ Erten ve Tevhid'in okumalarında herhangi bir farklılık yoktur. Tevhid, kitâbe hakkında; “İbtidâsı kırıktır” açıklamasını yapmıştır.⁶²

المنة لله

(اتفق هذا) العمارة المباركة

السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم مالك

رقاب الامم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين

ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو عز نصره في سنة اثني عشرين و ستمائة⁶³

⁶¹ Erten, *Antalya Vilâyeti*, s. 57; Tevhid, s. 171-172.

⁶² Tevhid, s. 171.

⁶³ SFE

العمارة المباركة

السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم مالك

رقاب الامم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين

ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو عز نصره في سنة اثني عشرين و ستمائة

AT

العمارة المباركة

السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم مالك

رقاب الامم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين

ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو عز نصره في سنة اثني عشرين و ستمائة

LY-KT

(امر بهذه) العمارة المباركة

Türkçe okunuşu: El-minnetü lillâhi

(İttfeke hâza) el-‘imâretü'l-mübâreketü

Es-Sultanu'l-Mu'azzamu Şâhiñşâhu'l-A'zamu Mâliku

rikâbu'l-ümemi Sultânu'l-berri ve'l-bahrayni 'Ala'd-dünyâ ve'd-dîni

Ebu'l-fethi Keykubad bin Keyhusrev 'azze nasrahu fi seneti isney
‘ışrîne ve sittemiete

Türkçe çevirisi: “Minnet yalnız Allah’adır

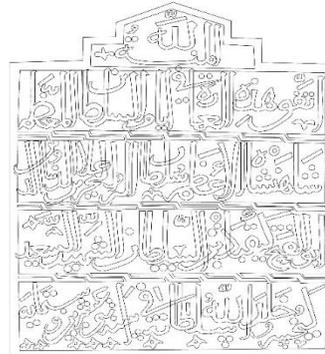
Bu mübârek yapı, Büyük Sultan, en büyük şahlar Şâhi, milletlerin boyunlarına mâlik (ümmetlerin idâresi elinde olan), karanın ve iki denizin Sultanı, din ve dünyanın Yücelticisi, Keyhusrev oğlu Fetih Babası Keykubad –zaferi kutlu olsun- (devletinde), 622/1225 yılında (tamamlandı).”

Yılmaz-Tuzcu’nun yaptıkları tercüme tamamlanmamıştır.

On Dokuzuncu Alaaddin Keykubâd Burcu Kitâbesi

Alaaddin Keykubad burçlarından, Erten ve Tevhid’in okumalarında tesbit edildiği halde günümüzde kayıp olan kitâbelerden on dokuzuncu kitâbe in-situ durumunda, burca yapılmış bir evin ikinci katında ilk defa tarafımızdan tesbit edilerek ortaya çıkarılmıştır.

120x80 cm ebatlarında olan kitâbe, mermer üzeri 4 satır Selçuklu celî sülüsü ile yazılmıştır.



Necmi Atik Özel Arşivi

السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم مالك
رقاب الامم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو عز نصره في سنة اثني عشرين و ستمائة

المنة لله

اتفق هذه العمارة في ايام السلطان المعظم
شاهنشاه الاعظم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد بن السلطان الشهيد السعيد
كيخسرو خلد الله سلطانه في سنة اثني عشرين و ستمائة⁶⁴

Türkçe okunuşu: el-Minnetü lillâhi

İttefeka hâzihi'l-'imâretü fi eyyâmi's-Sultâni el-Mu'azzami
Şâhinşâhi'l-A'zami Sultâni'l-berri ve'l-bahreyni 'Ala'd-dünyâ ve'd-
dîni

Ebu'l-fethi Keykubâd bin es-Sultânü's-Şehîdüs-Sa'îdü

Keyhusrev halledellâhu sultânehu fi seneti isney 'işrîne ve sittemi-
yete

Türkçe çevirisi: “Minnet ancak Allah’adır.

Bu yapı, Said (huzurlu) ve Şehid Keyhusrev’in oğlu, Büyük Sultan, en büyük şahlar Şâhi, karanın ve iki denizin Sultanı, din ve dünyanın yücelticisi, Fetih babası Keykubad –Allah onun sultanlığını dâim kılsın-devleti zamanında 622/1225 senesinde tamamlandı.”

Yılmaz-Tuzcu, اتفق (ittefeka) kelimesine, kitâbenin aslında olmadığı halde cümlelerin siyâkından dolayı müennesliği ifade eden ت (te) harfini eklemişlerdir.

⁶⁴ SFE

المنة لله
اتفق هذه العمارة في ايام السلطان المعظم
شاهنشاه الاعظم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد بن السلطان الشهيد السعيد
كيخسرو خلد الله سلطانه في سنة اثني عشرين و ستمائة

AT

المنة لله
اتفق هذه العمارة في ايام السلطان المعظم
شاهنشاه الاعظم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد بن السلطان الشهيد السعيد
كيخسرو خلد الله سلطانه في سنة اثني عشرين و ستمائة

LY-KT

المنة لله
اتفق(ت) هذه العمارة في ايام السلطان المعظم
شاهنشاه الاعظم سلطان البر و البحرين علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد بن السلطان الشهيد السعيد
كيخسرو خلد الله سلطانه في سنة اثني عشرين و ستمائة

Alaaddin Keykubad Dönemi Yapı Kitâbeleri

Alaaddin Keykubad, saltanatı döneminde Selçuklu Devleti'nin her tarafında îmar faaliyetlerini bütün hızıyla sürdürmüştür. Antalya'nın fethinden sonra, konumu ve önemi dolayısıyla Gıyâseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykâvus, Alaaddin Keykubad, II. Gıyâseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykâvus ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Antalya'daki îmar çalışmaları konusundaki belgeler az da olsa arşivlerde kayıtlıdır. Selçuklu sultanları içinde Antalya'daki îmar çalışmalarındaki en büyük pay şüphesiz Alaaddin Keykubat'a âittir. Antalya'da bir taraftan donanmanın geliştirilmesi için tersânenin kurulması, diğer taraftan kale, sur, cami, mescid, medrese, saray gibi yapıların yapılması Alaaddin Keykubad döneminde yoğun bir şekilde devam etmiştir. Alaaddin Keykubad döneminden günümüze kitâbeleri ulaşan eserlerden yeni tespit ettiklerimiz şöyledir:

Yivli Minâre Kitâbesi

Yivli Minâre'ye sonradan yerleştirilen burç kitâbesi (Alaaddin Keykubad Surları 16. Burç Kitâbesi), nereye âit olduğu ile alakalı araştırmacıları meşgul etmiş, Yivli Minâre'nin çini ile işlenen kitabesi dikkatlerden kaçmıştır. Turkuaz ve mavi renkli çinilerle tezyin edilen Yivli Minâre'nin bilemediğimiz nedenlerle çinileri dökülmüş veya kaybolmuş, minâre kütüğündeki Selçuklu sivri kemerli, kare ve dikdörtgen nişler, olması gereken çiniler yerine, bu kısımlar muhteşem yapıya hiç uygun olmayan sıva ile kapatılmıştır. Yivli Minâre'nin restorasyonu sırasında bu bölgeler raspalanarak az da olsa sıva altında kalabileceğini umut ettiğimiz Selçuklu çinileri açığa çıkarılır kanaatindeyiz.

Yivli Minâre kütüğünde yer alan sekiz dikdörtgen nişe çini ile işlenen kitâbeden geriye kalan ve ilk defa tarafımızdan okunan kuzey taraftaki nişteki yazı şöyledir:



Necmi Atik Özel Arşivi

المعظم شاهنشاه الاعظم علا الدنيا

Türkçe okunuşu: el-Mu'azzam Şâhinşâhu'l-A'zam 'Ala'd-dünyâ

Türkçe çevirisi: “Büyük, En büyük Şahlar Şahı, dünyanın yüceltici-si”

Kitâbe’de okuduğumuz kısım Yivli Minâre’nin tarih aralığını ve kim tarafından yapıldığı bilgisini bize vermektedir. Selçuklu kitâbelelerinde yer alan sultan ünvanlarından, عز الدنيا و الدين (‘izzü’d-dünyâ ve’ d-dîn) I. ve II. Sultan İzzeddin Keykâvus’a, علا الدنيا و الدين (‘ale’d-dünyâ ve’ d-dîn) Sultan Alaaddin Keykubad’a, غياث الدنيا و الدين (giyâsü’d-dünyâ ve’ d-dîn) I., II. ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev’e âittir. Kitâbeden, Yivli Minâre’nin Alaaddin Keykubad dönemine (1220-1237) âit bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Yivli Minare kütüğündeki kemerli nişlerin altında yer alan çinili kare nişlerde Alanya Kalesi’nde olduğu gibi, “Allah” ve “Muhammed” isimleri tekrar edilmektedir.



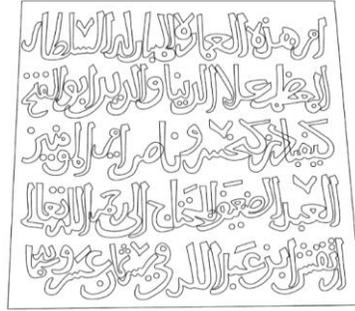
Necmi Atik Özel Arşivi

Ertokuş İbni Abdillah⁶⁵ İmâreti

⁶⁵ Mübârizüddin Ertokuş bin Abdillah, Gulamân-ı Saray’da yetişen Anadolu Selçuklu Devleti’nin yüksek idâri makamlarında görev yapan önemli devlet adamlarındandır. Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev, Rükneddin Süleyman Şah lehine tahttan çekilince (1196) 1200 yılında İstanbul’a giderken has gulamlarından olan Ertokuş’u da yanında götürmüştür. 1205 yılında tahta geçen I. Gıyâseddin Keyhusrev, Antalya üzerine sefer yaptığında ordu komutanlarından biri de Mübârizüddin Ertokuş’tur. Antalya’nın fethinden sonra I. Gıyâseddin Keyhusrev, Ertokuş’u şehrin subaşılığına/valiliğine atamış, malları gaspedilen tüccârın, mallarının tespit edilip iadesini emretmiştir. Ertokuş, I. Gıyâseddin’in saltanatı boyunca (1205-1211) Antalya valiliği görevini sürdürmüş, birkaç yıl (1212-1215) Kıbrıslılar’a geçen şehrin hâkimiyeti, I. İzzeddin Keykâvus’un 1216 yılındaki fethiyle son bulmuş ve Ertokuş tekrar Antalya valiliğine getirilmiştir. I. Alaaddin Keykubad döneminde de uzun yıllar Antalya valiliği yapan Ertokuş, Alanya’nın fethinde etkili olmuştur. Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başare, Mübârizüddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca’nın başını çektiği I. Alaaddin Keykubad’a suikast girişimini engellemiş ve bu emirler bertaraf edil-

Antalya Müzesi Envanteri'nde, etüdlük kitâbe olarak kayıtlı olan, Alaaddin Keykubad dönemi 618/1221 tarihli, Ertokuş ibni Abdillah'ın yaptırdığı bir imârete ait kitâbe ilk defa tarafımızdan tesbit edilmiştir. Bu kitâbenin Antalya'nın ilk valisi olan Mübârizüddin Ertokuş'un Antalya'ya yaptırdığı caminin kitâbesi olduğu kanaatindeyiz.⁶⁶

Kitâbe, 87x86 cm ebatlarında, taş üzerine 5 satır Selçuklu celi sülüsü ile yazılmıştır.



Necmi Atik Özel Arşivi

امر بهذه العمارة المباركة السلطان
المعظم علا الدنيا و الدين ابو الفتح
كيقباد بن كيخسرو ناصر امير المؤمنين
العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى
ارتقى ابن عبد الله في سنة ثمان عشر و ستمائة

miştir. Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde fetih hareketlerine başlayan Ertokuş, Kır-
rıs'a sefer için I. Alaaddin Keykubad'dan izin istemiş, lâkin izin verilmemiştir.

Mübârizüddin Ertokuş, yirmi iki yıllık Antalya valiliğinden sonra Erzincan'a gönderilmiş,
II. Gıyâseddin Keyhusrev'in bölge valisi olmasından sonra, Ertokuş şehzade Gıyâseddin'e
atabey olarak tayin edilmiştir. Atabey Ertokuş, Sultan Alaaddin'in emri üzerine Köğonya'ya
(Şebinkarahisar) sefere çıkmış ve fethetmiştir. Ertokuş'un kaynaklarda zikredilen son
seferi Trabzon üzerindedir. Bu seferde, Selçuklu ordusu Trabzon surlarını aşamaya geri
çekilmek zorunda kalmıştır. Ertokuş'un atabeyliğinin ne kadar devam ettiği, nerede ve ne
zammın vefat ettiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Alaaddin Keykubad'ın ölmeden evvel
oğlu şehzade Gıyâseddin için Altunaba'yı atabey tayin etmesi, Ertokuş'un 1236 yılı vefat
ettiğini düşündürmektedir. (İbn Bibi, *Selçuknâme*, s. 55-70, 118-119, 162-167, 254-271,
283-292, 320-354, 368-374; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 377-383, 416-
420; Nermin Şaman Doğan, "Mübârizeddin Ertokuş", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Dergisi, 248. sayı)

⁶⁶ Zehra Odabaşı, *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları
Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, s.41.

Türkçe okunuşu: Emera bi-hâzihi'l-'imâreti'l-mübâreketi es-Sultânu

l-Mu'azzamu 'Ala'd-dünyâ ve'd-dîni Ebu'l-fethi

Keykubâd bin Keyhusrev Nâsiru emîri'l-mü'minîne

el-'abdu'd-da'ifu'l-muhtâcu ilâ rahmetillâhi Te'âlâ

Ertokuş ibni Abdillâh fî seneti semânun 'aşara ve sittemiete

Türkçe çevirisi: “Bu mübârek imâreti, Büyük Sultan, din ve dünyanın yücelticisi, Müminlerin Emiri'nin Yardımcısı, Keyhusrev oğlu Fetih babası Keykubad, Allâhu Te'âla'nın rahmetine muhtaç zayıf kul Abdullah oğlu Ertokuş'a 618/1221 senesinde emretti.”

2. ANADOLU SELÇUKLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ

Sultânü's-Sevâhil Emir Mübârezeddin Mehmet Bey b. Mahmud b. Yunus (?-779/1377)

23 Ağustos 1361 Salı gününe rastlayan St. Bartolomi yortusunda Kıbrıs Kralı I. Pierre de Lusignan tarafından ele geçirilen Antalya, 12 yıl sonra 14 Mayıs 1373'de Sultânü's-Sevâhil Emir Mübârezeddin Mehmet Bey tarafından geri alındı. Antalya'da imâr işlerine hemen başlayan Emir M. Mehmet Bey, Yivli Minâre Camii Külliyesi'nde yer alan yapıları tamir etti, Kıbrıslılar tarafından kiliseye çevirilen ve Alâeddin Camii diye bilinen Yivli Minâre Camii'ni tamir ettirerek eski haline getirdi.⁶⁷ Mehmed Bey ayrıca, Atabek Armağanşah Medresesi karşısına Selçuklu Hükümet Binası'nı inşâ ettirdi.

Selçuklu Sarayı Kitâbesi

Antalya Selçuklular tarafından fethedildikten sonra, şehir ticârî bir liman olması yanında donanma üssü hâline de gelmiş ve Antalya valilerine, “melikü's-sevâhil”, “emîrû's-sevâhil” ünvanları verilmiş, bu ünvanlar Tekeoğulları'nın beyleri için de kullanılmıştır.⁶⁸

Yivli Minâre Camii ve Külliyesi içerisinde yer alan Selçuklu Sarayı'nın bânisi Tekeoğlu Sutânu's-Sevâhil Emir Mübârezeddin Mehmet Bey olduğundan, Tekeoğullarıyla alakalı kısa bir malumâtın dercedilmesi yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin toprak tasarruf sistemini ve bu

⁶⁷ Sait Kafaloğlu, “Tekeoğulları”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. 40, s. 349.

⁶⁸ Feridun Emecen, “Antalya”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. III, s. 233.

sistemin dayandığı hukûkî ve mâlî esasları bütün ayrıntılarıyla izah eden 1653 tarihli “Sofyalı Ali Çavuş Kanununamesi”nde: “...Teke ise adını, 1300 yılında Antalya Bölgesi’nde Tekeoğulları tarafından kurulan ve 1426 yılında varlığı sona eren Beylikten almıştır. Yukarıda adı geçen Hamidoğulları, aslında Tekeoğulları’nın mensup olduğu Teke Aşireti’nin bir bölümü idi. Tekeoğulları, Selçuklu Devleti’nin bir uç beyi iken, bu devletin inkıraza sürüklenmesi üzerine istiklâlini ilan etmiştir.”⁶⁹ denilmektedir.

Yivli Minâre Camii ve Külliyesi içerisinde yer alan Selçuklu Sarayı’nın kitâbesi okunamadığından dolayı araştırmacılar söz konusu yapı için; “İmâret Medresesi”, “Antalya Selçuklu Sarayı”, “Selçuklu Medresesi” ve “Ulu Camii Medresesi” isimlerini kullanmışlardır. Atabek Armağanşah Medresesi’nin olduğu yerin birkaç adım karşısına başka bir medresenin yapılması mantıklı değildir. Kitâbe üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucu, Selçuklu Sarayı’nın kim tarafından ve ne zaman yapıldığı tespit edilmiştir. Tespitlerimize göre, Antalya’yı 12 yıl sonra 14 Mayıs 1373 tarihinde geri alan Sutânü’s-Sevâhil Emir Mübârizeddin Mehmet Bey, kale sur ve burçlarını tamir ettirmiş,⁷⁰ Yivli Minâre Camii ve Külliyesi’nde yapmış olduğu îmar çalışmaları sırasında Külliye alanında yer alan Atabek Armağanşah Medresesi karşısına Selçuklu Sarayını (Hükümet Konağı) inşa ettirmiş ve aynı tarihlerde açılışını yapmış olmalıdır. Zira Mehmet Bey’in ünvanları olan ve Yivli Minâre Camii kitâbesi ve Zincirkıran Türbesi kitâbesinde de yer alan “Mübârizü’dd-devleti” ve “Emîrû’s-Sevâhil” ünvanlarının aynısının Selçuklu Sarayı kitâbesinde de olması bunu doğrulamaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, Mehmet Bey’in yapı kitâbelerinde olupta diğer Selçuklu sultanlarının dönemine âit kitâbelerde olmayan الحمد لله على فضله و نعمائه و لطفه (el-hamdü lillâhi ‘alâ fazlihî ve nü’amâihî ve lutfihi) ibârelerinin 1373 yılı fetihten sonra kullanılan ibâreler olduğu ve Mehmet Bey tarafından Yivli Minâre Camii kitâbesinde de benzer ifâdelere yer verildiği görülmektedir.

⁶⁹ Midhat Sertoğlu, “Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi”, *İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları* No:515, 1992, s. 8; Ayrıca bkz. Ali Sevim ve Yaşar Yücel, “Hamidoğulları Beyliği” *Türkiye Tarihi I Fetihden Osmanlılara Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 229.

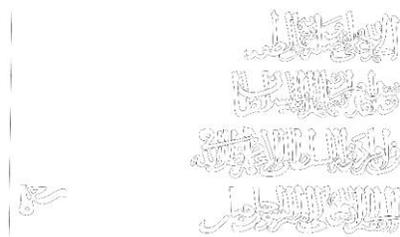
⁷⁰ Erten, *Antalya Livası*, s. 101; Moğol, s. 17-28.

Antalya'nın fethinden sonra, Yivli Minâre Camii ve Külliyesi'nin yer aldığı bölgede hükümet konağında olması gerektiği âşikârdır. Nitekim şehri fetheden Gıyâseddin Keyhusrev Müslüman halkı orta kalenin (İzzeddin Keykâvus Surları) batı kısmına, gayr-i müslim tebeayı da orta kalenin doğu kısmına yerleştirmiştir. Gayr-i müslim tebeanın olduğu yerde ise idârî yapıların olmadığı bilinmektedir. Mehmet Bey zamanında şehrin idâre merkezi olan bina ise Yivli Minâre Camii ve Külliyesi'nde yer alan Selçuklu Sarayı'dır.

Erten, Atabek Armağanşah Medresesi kitâbesini okuduktan sonra Selçuklu Sarayı kitâbesi hakkında şu açıklamaya yer verir; “*Yanı başında bulunan bir Selçuk kapısındaki kitâbe pek silik olduğundan okunamadı*”⁷¹

Kemal Turfan'ın kitâbe hakkında; “*Kitâbe istalaktitli tak kapının basık kemeri üstünde, istalaktitli sahanın altında, boş bırakılan bir yere yerleştirilen 0,70x1.07 m.lik bir mermerde Arapça sülüs 4 satırlık kitabenin satırlarının yalnız baş tarafları kısmen okunabilir haldedir. Sonu erimiş ve bozulmuştur*” açıklamaları bulunmaktadır.⁷²

İn-situ hâlinde olan kitâbe, 70x105 cm ebatlarında, mermer üzeri 4 satır Selçuklu celî sülüsü ile yazılıdır.



Necmi Atik Özel Arşivi

..... الحمد لله على فضله و نعمائه و لطفه
 و بعد لقد امر بعمارة هذا البنا السلطان
 فى ايام دولة السلطان الاعظم ظل الله فى العالم

⁷¹ Erten, *Antalya Vilayeti*, s. 58.

⁷² Turfan, *Eski Eser Fişleri*, Fiş No.37, Antalya Müzesi Arşivi.

الفقير الى الله تعالى امير السواحل مبارز الدولة (في سنة تسع و سبعين و سبعمائة⁷³

Türkçe okunuşu: El-hamdü lillâhi âlâ fadlihi ve ni'amâihi ve lutfihi

Ve ba'de lekad ümira hâza'l-binâ es-Sultânu

.....

Fî eyyâmi devleti's-sultâni'l-a'zami zillullâhi fi'l-'âlemi

.....

El-fakîru ilallâhi Te'âlâ Emîru's-sevâhilu Mübârizu'd-devleti (fî seneti tis'un ve) seb'îne ve seb'amiete

Türkçe çevirisi: “Hamd, fazlı, nimetleri ve lütfu..... olan yalnız Allah içindir

Bundan sonra, bu binâ Sultan

.....emredildi

Yeryüzünde Allah'ın gölgesi, en büyük sultanın devleti günlerinde

Yüce Allah'a muhtaç Emîrü's-Sevâhil Mübârizü'd-devleti.....”

Turfan, *ve nû'amâihi* (ve *nû'amâihi*) kelimesini, *نعمانيه* (*nû'mânîhi*) şeklinde; *امير السواحل* (*emîru's-sevâhili*) ibâresini, *امير الاجل* (*emîru'l-ecelli* ve) şeklinde; Yılmaz-Tuzcu, *امير السواحل* (*emîru's-sevâhili*) ibâresini, *امير الاجل* (*emîru'l-ecelli*) şeklinde okumuşlardır.

3. SELÇUKLU DÖNEMİ MEZAR KİTABELERİ

Antalya, önemli bir liman kenti olması hasebiyle, Müslüman tüccarlar şehri fethetmeden önce de Antalya'da ticârî faaliyetlerde bulun-

⁷³ SFE “Pek silik olduğundan okunamadı” kaydı vardır.

AT Herhangi bir bilgi mevcut değildir.

KT

..... الحمد لله على فضله و نعمائه
..... و بعد لقد امر بعمارة هذا البناء السلطان.
..... في ايام دولة السلطان الاعظم ظل الله في
..... الفقير الى الله تعالى امير الاجل و.....

LY-KT

..... الحمد لله على فضله و نعمائه
..... و بعد لقد امر بعمارة هذا البناء
..... في ايام دولة السلطان الاعظم ظل الله في
..... الفقير الى الله تعالى امير الاجل.....

yorlardı. Antalya'nın 1085'te Selçuklu Sultanı Süleyman Şah ve 1207'de Gıyâseddin Keyhusrev tarafından fethinden günümüze 800-900 yıllık zaman içerisinde şehirde vefat edip defnedilen sayısız Müslüman olmasına rağmen, maalesef sebebini anlayamadığımız şeklide, günümüze bu kabirleri belgeleyecek çok az mezar taşı ve sanduka kalmıştır.

Antalya Müzesi Envanteri'ne kayıtlı 126 mezar taşının içerisinde yalnız 5 tanesi Selçuklu dönemine aittir. Bu mezar taşlarından üç tanesi ilk defa tarafımızdan tespit edilmiştir. Kalan 121 mezar taşı, yine ilk defa tarafımızdan tespit edilen Osmanlı dönemi kitâbeleri ile birlikte, "Antalya İli Osmanlı Dönemi Taş Kitâbeleri" başlığı ile hazırlanmakta olan çalışmamızda yer almaktadır.

Antalya Müzesi Envanter Defteri kayıtlarına girmemiş mezar taşlarının içerisinde Selçuklu Dönemine âit mezar taşları olma ihtimali yüksektir.

1. 783/1381 tarihli Mezar Taşı

Hamidoğulları Beyliği dönemine ait mezar taşı, 71x36 cm ebatlarında, taş üzerine Selçuklu celî sülüsü ile yazılmıştır. Mezar taşının ön yüzüne üç satır hâlinde beyit, arka yüzüne ise iki satırlık tarihi hakkedilmiştir.

Mezar taşı, Antalya Müzesi Envanter defterine; "Mezar ayak taşı, adi taş, Y:64 cm, En: 38 cm, yanları burmalı sütunlu ve lokmal, iki yüzündeki yazılar kabartma büyük sülüs hatla yazılıdır. Bir yüzünde üç satır (Ed eddünya ..., arkasında iki satır hâlinde (.....) yazılı ve 953 tarihli-dir" açıklamaları ile 24 sıra no'ya kayıtlıdır.



Necmi Atik Özel Arşivi



Necmi Atik Özel Arşivi

عز الدنيا بالمال و عز الآخرة بالأعمال الدنيا دار الفنا

Türkçe okunuşu: İzzü'd-dünyâ bi'l-mâli fi 'izzu'l-âhireti bi'l-a'mâli ed-dünyâ dâru'l-fenâ

Türkçe çevirisi: “Dünyanın izzeti mai iledir, âhiretin izzeti amel iledir, dünyâ fânidir (âhîret bâkidir)”

فى اول من شهر شعبان سنة ثلاث و ثمانين و سبعمائة

Türkçe okunuşu: fi evveli min Şa'bâne senete selâse ve semânîne ve seb'amiete

Türkçe çevirisi: “783 senesi Şaban ayının ilk günü (21 Ekim 1381)”

2. 804/1402 Tarihli Mermer Sanduka

Konu ile alakalı araştırma yapanlar tarafından sandukanın kitâbe tarihi 804 yerine 842; sandukada yer alan isim Hamza bin Ömer yerine, Hamrâ binti Ömer şeklinde hatalı okunduğundan, dönem ve sandukanın sahibi hakkında yanlış bilgiler bulunmaktadır.

Antalya Müzesi Envanter defterine, “Ahi kızı türbesinden. Boy 105 cm. Sanduka şeklinde her tarafı iyi ve güzel sülüs hatla yazılıdır. Sanduka Ömer kızı Hamra'ya aittir. Ve 842 Receb'inin sonlarına, alt kısmında kırık ve noksan parçaları vardır.” açıklamasıyla 13 sıra no ve 214 kayıt no ile kaydedilmiştir.

Hamidoğulları Beyliği dönemine ait mezar taşı, 105 cm ebatlarında, mermer üzerine Selçuklu celî sülüsü ile yazılmıştır.



Necmi Atik Özel Arşivi

عز الدنيا بالمال و عز الآخرة بالأعمال الدنيا دار فنا والآخرة دار بقا

Türkçe okunuşu: 'İzzü'd-dünyâ bi'l-mâli ve 'izzu'l-âhireti bi'l-a'mâli ed-dünyâ dârun fenâ ve'l-âhîretü dârun bekâ

Türkçe çevirisi: “Dünyanın şerefi mal ile âhiretin şerefi ameller iledir, dünya fâni, âhiret bâkîdir.”

الدنيا دار محنة و الآخرة دار نعمة انما الدنيا سراب مكذب و كل حريصه

Türkçe okunuşu: ed-dünyâ dârun mihnetün ve'l-âhîretü dârun ni'metün inneme'd-dünyâ serâbun mükezzibun ve küllü harîsihi.

Türkçe çevirisi: “Dünya mihnet (meşakkat) yurdudur, âhiret nimet yurdudur, Muhakkak ki dünya ve onun hırslıları yalancı bir seraptır.”

الموت يأتيك الخبر و القبر صندوق العمل اصبر على احوال الممات موتك بالاجل

Türkçe okunuşu: el-mevtü ye'tike'l-habera ve'l-kabru sundûka'l-'ameli isbir 'alâ ehvâli'l-memâti mevtüke bi'l-eceli.

Türkçe çevirisi: “Ölüm sana gerçek haberi getirir, kabir amel sandığıdır, ölümün korkularına sabret, ölümün ecelle olacaktır”

اهاب معد الموت كاس و كل الناس شربه و باب القبر باق كل الناس دخله

Türkçe okunuşu: Ehâbe ma'd e'l-mevti kâsun ve küllü'n-nâsi şera-behu ve bâbu'l-kabri bâbun küllü'n-nâsi dehalehu.

Türkçe çevirisi: “ Ölümün karnına kâseyi hazırla, her insan onu iç-ti (içecek) ve kabir kapısını bekle, her insan ondan girdi (girecek)”

صاحب هذه التربة حمز بن عمر الفاتحة

Türkçe okunuşu: Sâhibu hâzihi't-türbeti Hamza bin Ömer el-Fâtîha

Türkçe çevirisi: “Bu türbenin (kabrin) sahibi Hamza bin Ömer'dir Fâtîha”

فى اواخر رجب اربع و ثمانمائة

Türkçe okunuşu: fi evâhiri Recep erbe'un ve semânimiete

Türkçe çevirisi: “804 yılı Recep ayının sonları (Şubat 1402)”

3. Tarihsiz Mermer Sanduka

Tarihsiz olan Selçuklu dönemini ait mezar sandukası, Antalya Müzesi Envanter defterlerine; “Sanduka, mermer, Yivli Minâre yanından, Uz:73 Y:23 cm. sanduka şeklinde (4) tarafı kabartma güzel sülüs hatla besmele “Bismillahirrah...” Ve Ayetül Kürsi”Lâ ilâhe illâ hayyul kaayü...= diye başlamaktadır. Sanduka Mehmet bini Hasan'a aittir. Müzeye

geldiği tarih 8 Teşrinisani 1339/1922” açıklamaları ile 12 sıra no 59 kayıt no ile kayıtlıdır.



Necmi Atik Özel Arşivi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Türkçe okunuşu: Besmele ve Âyetü'l-kürsî (Bakara Suresi, 2/255)

el-Ma'sûm Muhammed bin el-Hasen rahmetullâhi

Türkçe çevirisi: “Hasan oğlu masum Muhammed –Allah rahmet eylesin-“

4. Tarihsiz Mezar Taşı

Antalya Müzesi Envanter Defteri'ne 23 sıra no ile kayıtlı mezar taşı 71x36 cm ebatlarındadır.



Necmi Atik Özel Arşivi



Necmi Atik Özel Arşivi

هذه روضة المرحومة

شهدانة بنت عبد الله

Türkçe okunuşu: Hâzihi ravzatü'l-merhûmeti

Şehdânetü bintü Abdillâh

Türkçe çevirisi: “*Bu, merhume Abdullah kızı Şehdâne'nin ravzasıdır (cennet bahçesidir)*”

Sonuç

Selçuklular zamanında inşâ edilen, yer yer 20-25 metreye ulaşan yüksekliği, 5 metreye varan genişliği ile 2 km'yi aşan Antalya kale surlarının, dönemin imkânları göz önüne alındığında çok kısa zamanda tamamlanması, Selçuklu emirlerinin, Konya, Sinop kale surlarında olduğu gibi şahsî imkânlarıyla Antalya surlarının büyük kısmını sultanın emriyle üstlenmeleri, devlet idârî yapısının sağlamlığını, devlet imkânlarının genişliğini, devlet adamlarının sultana olan bağlılığını ve kitâbelerde kullandıkları metinler devlet ricâlinin samimi Müslüman olduklarını göstermektedir. Burç ve surları yaptıran Selçuklu emirlerinin bir kısmının devşirme olması, surların yapımında ve kitâbelerin mermere hak edilmesinde Rum ustaların istihdam edilmesi, kale içinde gayr-i Müslimlerin iskân edildiği doğu tarafındaki burç ve surlarda yer alan kitâbelerin sağ ve sol konsollarında haç işâretinin olması da, Selçukluların tebaasında bulunan gayr-i Müslimlerle herhangi bir probleminin olmadığını göstermektedir.

Selçuklular, Antalya'da inşâ ettikleri kale burç, sur ve yapıların muhtelif yerlerinde, Roma ve Bizans dönemi taş ve mermer devşirme malzemeleri süsleme unsuru ve yapı malzemesi olarak kullanmışlardır. Aynı devşirme malzemelerden ağırlıklı olarak mermer blok ve sütunları, sur, burç ve yapı kitâbeleri olarak değerlendirdikleri, bazı kitâbelerin arkalarındaki Roma ve Bizans dönemi yazı ve şekillerden anlaşılmaktadır. Yazıyı mermere ve taşa haketmekle anlatılmak istenilen konuların ve verilmek istenilen mesajların olabildiğince kalıcı olması ve kitâbelerin insanların erişemeyeceği yüksekliklere konularak çeşitli sebeplerle yapılması muhtemel tahribatlardan korunması sağlanmıştır.

Tarih boyunca mermere ve taşa hakedilen yazılarda sanatsal formlar kullanılmış, yazının içi ve çevresi bitkisel ve hayvânî motiflerle tezyin edilerek görsel estetik elde edilmeye çalışılmıştır.

Yazı, Selçuklu döneminde olduğu gibi diğer İslam devletlerinde de önemli bir bezeme unsuru olarak kullanılmaktadır. Antalya kitâbelerinde, Selçuklu'ya âit bir yazı formu kabul edilen Selçuklu celi sülüs tarzı uygulanmıştır. Kitâbelerdeki yazılarda, harflerinin birbirine yakınlığı, dikey harflerin genellikle yanyana dizildiği ve yazının istiflerle girift bir durumda olduğu görülmektedir. Elif, ra, kef, vav ve lamelif harfleri, 12. yüzyılın son çeyreği ile 13. yüzyılın son yarısı arasında bünyelerinde gelişim olmuş, sivri ve köşeli formlar gittikçe azalmış ve günümüz celi sülüs harf karakterlerine çok yakın müdevver yapıya dönüşmüşlerdir. Elif, lam, kef gibi dikey harfler aşağıya doğru gittikçe incelmış ve elif harfleri hafifçe sola kıvrılmıştır. Yazının yazıldığı kalem kalınlığı ve hareketlerinin yansımadığı ve tezyîni işaretlerin kullanıldığı kitâbelerde, tarih ilerledikçe diğer harflerinde yapıları köşelerini kaybederek yuvarlak formlar oluşturmakta, harf bünyeleri ölçülerini korumaktadır. Keşideli harflerin helezon şekliyle yazılarak girift bir hâl aldığı kitâbelerde ise hatâyî motiflerin ve rozetlerinde kullanıldığı görülmektedir. Selçuklu sülüsü, zamanında kullanılan muhakkak ve reyhânî hatlarına göre daha çok hareket barındırdığından, 1/3 ölçü sistemiyle harflerin eni, boyu, derinliği, düz çizgilerin dağılımı ve tüm ana elemanlar Selçuklu sülüsünün dönemin diğer yazılara oranla daha gösterişli olmasını sağlamaktadır. Kitâbelerdeki Selçuklu celi sülüsünün anatomik yapıları ile günümüz celi sülüsünün anatomik yapıları ise birbirine çok yakındır.

Sanat eseri hüviyeti yanında, hukuk, idare, sosyal yaşantı, siyaset, iktisat, din, edebiyat, dil v.b. alanlara birinci dereceden kaynaklık eden Selçuklu taş kitâbelerinin yüzyıllardır birçok bâdireler atlatmış olması kaçınılmazdır. Ancak; “*Antalya kasaba surları muhtelif devirlerin mahsulü olmak ve hâssaten Selçukîlere âit müteaddit kitâbeleri hâvî bulunmak itibariyle çok mühimdir.*” (Ek 2) cümlesiyle başlayan iki sayfalık vilâyet müfettişinin raporu olmasına rağmen, Antalya kale surlarının büyük bir kısmının 1930’lu yıllarda maalesef yıkılması ve yıkım esnasında sayısız eser ve kitâbenin kaybolması anlaşılır gibi değildir. İlim, irfan ve sanatla Anadolu coğrafyasını yoğuran Selçuklu medeniyetinin, Antalya’da yüzyıllardır ayakta duran, Selçuklu izlerinin bâkiyesi olan ve her türlü eziyeti gören âbidevî eserler, yetkililerin ilgi, alaka, bakım ve muhafazasına muhtaç haldedir.

Daha önceki araştırmalarda; kitâbelerin içkale surlarına bitişik inşâ edilen evlerin çatılarının altında kalması, kitâbelerin rahatlıkla görüldüğü halde araştırmacılar tarafından tam okunamaması, kitâbelerin yanlış veya bir kısmının okunması ve yapılan tercüme hataları yaptığımız saha çalışmaları ile büyük ölçüde giderilmeye çalışılmış, ortaya çıkardığımız kitâbelerle de döneme âit eksik parçaların önemli kısmı tamamlanmıştır. Antalya ili kale içi ve kale dışında bulunan yapılardaki taş kitâbeler ve Antalya Müzesi Envanteri'nde kayıtlı olan taş kitâbeler üzerinde yaptığımız çalışmalarda ortaya çıkardığımız çok önemli kayıp kitâbeler gösteriyor ki, bulunabilirliği çok yüksek olan bildiğimiz ve bimeddiğimiz diğer kayıp kitâbeler de araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi beklemektedirler. Ortaya çıkardığımız kayıp kitâbeler, Selçuklu medeniyeti ve Antalya tarihi hakkında bilinmeyen veya yanlış bilinen birçok konuya da ışık tutmuş ve açıklık getirmiştir.

Kaynakça

- Ahmed Tevhid, "Antalya Kitâbelerine Dâir", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 14. sene, Numara 3 (83), s. 336-339, 1 Kasım 1340
- Ahmed Tevhid, "Antalya Surları Kitâbeleri", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, No. 9 (86), 15. Sene, İstanbul 1 Mayıs 1341 (1925)
- Ali Sevim ve Yaşar Yücel, "Hamidoğulları Beyliği", *Türkiye Tarihi I Fetihden Osmanlılara Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *Dünden Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, 262.
- Antalya Müzesi Taş Eserler Envanter Defteri
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) TD. No:166, s. 588; BOA. MAD, No:617.
- Bosch, Clemens Emin, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler* (Çev. Sabahat Atlan), Antalya Bölgesinde Araştırmalar No:1, Ankara 1957.
- Darkot, Besim, "Antalya", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.
- Emecen, Feridun, "Antalya", *TDİA*, Ankara 2010, c. 3, s. 233.
- Eren, Naci, "Antalya Müzesi'nde Bulunan Eski Türk Mezar Taşları", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı:XVII, Ankara 1982, s.115-133
- Erdoğan, Mehmet Akif, "Beşehir", *TDVİA*, c. VI, s. 84-85
- Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338 (1922)

-, Antalya Müzesinin Teşekkül Tarihi, 1/7/1940, Antalya Müzesi Arşivi.
-, *Antalya Vilâyeti Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1940
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IX, sy. 285-290, İstanbul 1996.
- Ferit M. Uğur, M. Mesud Koman, *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay İle Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri*, Konya 1940.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 27, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2010.
- Haseki, Metin, *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yay. No.61, İstanbul 1984.
- Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitâbeleri*, Sinop Matbaası, 1339 – 1341 (1923).
- İbni Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadî, *el-Evâmirü'l-Ala’iyye fi'l-Umûri'l-Ala’iye* (Selçuknâme Çev: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay. 1833, Ankara 1996.
- İbnu'l-Esir, İzzuddin Ali b. Ebi'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Tornberg, Bayrut, 1966, IX
- Kafaloğlu, Sait , “Tekeoğulları”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. 40, s. 349.
- Kafesoğlu, İbrahim , “Selçuklular”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. X, s. 368.
- Kesik, Muharrem, “Sadettin Köpek”, *TDVİA*, c. XXXV, s. 392
- Kınal, Fûruzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1987.
- Lanckoronski, Karl Graf , *Pamphylia ve Pisidia Kentleri* (Çev. Selma Bulgurlu Gün), c.I, s. 30, AKMED 2005
- Leyla Yılmaz-Kemal Tuzcu, *Antalya Türk Dönemi Kitâbeleri*, Hollanda 2010.
- Mansel, Arif Müfid, *İlkçağda Antalya Bölgesi*, İÜEF Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları İstasyonu Yayınları No:1, İstanbul, 1956.
- Moğol, Hasan, *XIX. Yüzyılın Başlarında Antalya*, Ankara 1991, s. 17-28.
- Önder, Mehmet , “Konya Mezartaşlarında Şekil ve Süsler”, *Türk Etnoğrafya Derg.* Sayı: XII, sy. 7.
- Önge, Yılmaz, “Antalya’daki Selçuklu Çeşmeleri Hakkında Bazı Görüşler”, *Antalya IV. Selçuklu Semineri Bildirileri*, 13-14 Mart, Antalya 1992.
- Scott Redford-Gary Leiser, *Taşa Yazılan Zafer*, Antalya 2008.
- Sertoğlu Mithat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Marmara Ün. Yay. No:515, İstanbul 1992.
- Sönmez, Zeki, *Anadolu Türk- İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989
- “Kölük b. Abdullah”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. XXVI, s. 248-250

- Sümer, Faruk , “Selçuklular”, *TDVİA*, Ankara 2010, c. XXXVI, s.380-385.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüdâ , “Mevleviyye”, *TDVİA*,Ankara 2010, c. 29, s. 469.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) KK. Yeni No:567, Eski No:268, vr.3/a
- Tigrel, Gülay, “Alanya Yöresinde Antik Bir Liman”, *Belleten*, XXXIX, no:156, Ankara 1975.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.
- *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014.
- “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyesi”, *Belleten*, XII, Ankara 1948.
- Tuzcu, Kemal, Eski Eser Fişleri, Antalya Müzesi Arşivi.
- Türkiye’de Vakıf ve Eski Eserler*, c. I., V.G.M. Ankara 1972.
- Yücel, Yaman, “Antalya”, *Yurt Ans.*, İstanbul 1981-1984.

EK 1: SAHA ÇALIŞMA FOTOĞRAFLARI



Bayram eş-Şâmi Burcu Kitâbesi’ni okuyabilmek ve fotoğrafını çekebilmek için iki katlı bir evin tavanına çıkışımız.



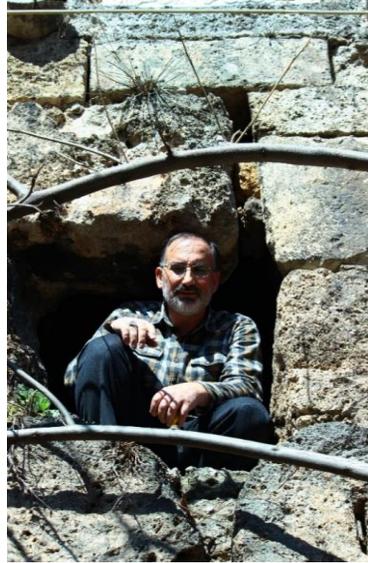
Fetihnâme Kitâbeleri’nin bulunduğu yüksek surlarda fotoğrafçılık ve okuma çalışmaları



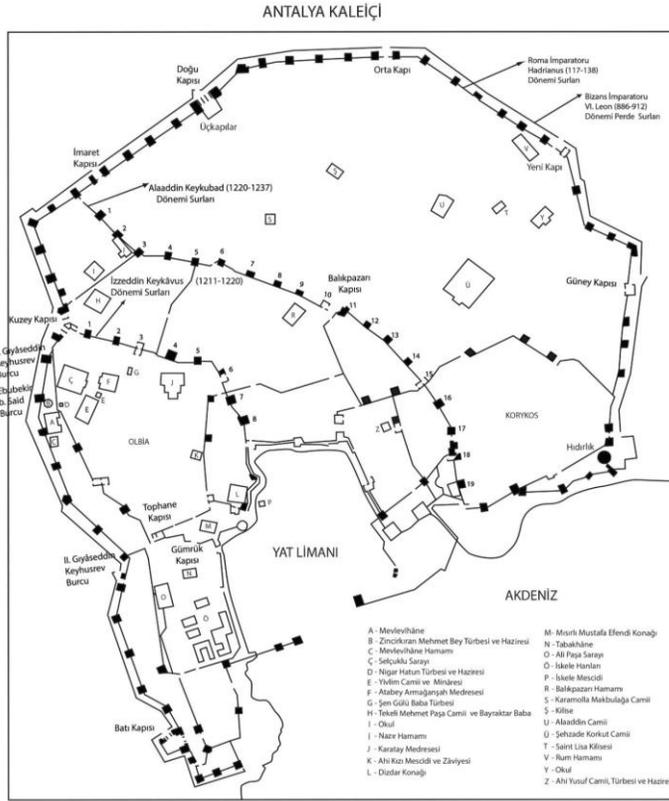
Fetihnâme kitâbelerinden 2 ve 3. kitâbeyi metrûk bir evin bahçesinde bulduğumuz an.

Üç katlı bir evin balkonundan fotoğrafını çektiğimiz Fetihnâme kitâbelerinden imza kitâbesinde bulunduğu sekizinci burcun güney tarafı.

Foto 8-9: Kitâbelerin fotoğraflarını çekebilmek ve okuyabilmek için dallardan ve bitkilerden temizleme işlemleri. (Kara Sungur ve Kölük b. Emir Yâvî burçları)



EK 2



İzzeddin Keykâvus Dönemi Surları (1211-1220)

- 1- Kayıp Kitâbe
- 2- Emir? Burcu
- 3- Hüsameddin Şubâşi Burcu
- 4- Kayıp Kitâbe
- 5- Kayıp Kitâbe
- 6- Fetihnâmeler
- 7- Fetihnâmeler
- 8- Fetihnâmeler

Alaaddin Keykubad Dönemi Surları (1220-1237)

- 1- Kara Sungur Burcu
- 2- Kayıp Kitâbe
- 3- Tuğrul Burcu
- 4- Yahya b. Ebi Bekir Burcu
- 5- Bayram eş-Şâmi Burcu
- 6- Kayıp Kitâbe
- 7- Tuğrul Burcu Kayıp Kitâbe
- 8- Tuğrul Burcu
- 9- Küki Burcu Kayıp Kitâbe
- 10- Küki Burcu
- 11 - Kayıp Kitâbe
- 12 - Keliük b. Emir Yâvi Burcu
- 13 - Kayıp Kitâbe
- 14 - Emir? Burcu
- 15 - Alaaddin Keykubad Burcu
- 16 - Alaaddin Keykubad Burcu
- 17 - Alaaddin Keykubad Burcu
- 18 - Alaaddin Keykubad Burcu
- 19 - Alaaddin Keykubad Burcu

KİTAP TANITIMI

Sinan Öge, *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi*, Fecr Yayınları, Ankara 2015, 158 s.

Muhammet Aydın *

Sinan Öge'nin "İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi" adlı çalışması Fecr Yayınları tarafından basılarak okurların istifadesine sunulmuştur. Eser İslam Kelamının temel konularından ve kavramlarından birisi olan lütuf üzerinde odaklanmakta ve genellikle Ehli sünnet ile Mutezile arasındaki polemik konularına yer verilmektedir. Bu yazıda bir açıdan Allah'ın fiili olması itibarıyla diğer yandan da Allah-insan ilişkisine dair bazı kurucu parametreleri anlamamıza yardımcı olacak temel bir Kur'ani terim olan lütuf konusu ve onun etrafında geliştirilen teorilerin ele alındığı kitabın tanıtımını yapmak istiyoruz.

Sinan Öge kitabını giriş ve üç bölümden oluşturmuştur. Giriş kısmında lütfun ilahi sıfatlar ve Kelam ilmindeki yerine kısaca değinmektedir. Zira Allah'ı tanımak, bilmek ve O'na iman etmek, varoluşun ilahi değerini anlamak ve anlamlandırmak için ilk ve en aslı unsurdur. Peygamberler vasıtasıyla insanla iletişime geçen Allah, gizli olan zâtını istediği ölçüde onlara tanıtmıştır. Bu tanıtım, insanın anlayacağı kavramlarla ve gözlemlenen kainat ve yaşam gerçekleriyle ilişkilendirilerek yapılmıştır. İşte lütuf da hem Allah'ın zâti bir niteliğidir hem de insanlara yönelik fiilidir. Lütuf kavramı doğrudan fazl, nasr, meûnet, inâyet, rahmet gibi kavramlarla aynı semantik alan içinde olmalarına karşın, Kelam ilminde lütuf, insanın sorumluluğu/teklif bağlamında ele alınmıştır. Böylece lütuf, artık kendine has içeriğiyle bağımsız bir kavrama

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, (maydin@gumushane.edu.tr) orcid.org/0000-0002-0099-9024

dönüşmüş ve Kelamcılarının yükledikleri manaları taşıyan yeni bir teorinin anahtar kavramı oluvermiştir. (Öge, 2015, s. 13)

1. Kelime Olarak Lütuf ve Latîf: Yazar önce sözlük anlamlarına yer verir. Ardından Allah'ın ismi ve sıfatı olarak el-Latîf terimine değinir. Latîf ismi kullanıldığı bağlama göre bazen doğrudan Allah'ın zâtını tanımlarken; bazen de Allah'ın mahlukatına yönelik fiillerini nitelemektedir. Râzi, Latîf isminin manalarını dört maddede toplar: “Duyularla algılanamayan; işlerin incelik ve gizliliklerini bilen; kullarına iyilik yapan ve maslahatların gerçekliklerini ve gizliliklerini bilen, sonra bu maslahatları hak edenlere ulaştırmada kaba değil, nazik bir yol kullanan.” (Öge, 2015, s. 19)

2. Kur'an'da Lütuf Kavramı: Lütuf kavramı Kur'an'da insana nispet edildiğinde “gizli, nazik ve tedbirli insan davranışı olarak” kullanılmıştır. Allah'a nispetinde/ilahi sıfat olarak şu manaların ön plana çıktığı görülmektedir: “Allah'ın insan idrakinden gizli oluşu; Allah'ın her şeyi gizlilikleriyle bilmesi; Allah'ın incelikli yardımını ve Allah'ın tedbiri ve ihtiyaçları gidermesi.” Öge ayetlerle konuyu açıklayarak temellendirir ve şu sonuçlara ulaşır: “Kur'an'da Latîf isminin, kullanıldığı yerlere göre, kelime tahlili yaparken ifade ettiğimiz ve gizlilik, bilgelik, nezaket ve iyiliği içeren şu dört manayı taşıdığı ifade edilebilir: Allah'ın zâtına yönelik bir nitelik olarak; 1. Mahlukat tarafından idrak edilemeyecek şekilde aşkın olan. 2. Bütün gizlilik ve inceliklerden haberdar olan ve onları bilen. Allah'ın mahlukatına yönelik muamelesiyle alakalı olarak; 1. Mahlukatı ve onların işleriyle ilgili gizlilikleri ve detayları bilen. 2. Başkasına nezaketle muamele eden, herkesin anlayamayacağı dakik yollarla yardımda bulunan.” (Öge, 2015, s. 30)

3. Kalam İlminde Lütuf Anlayışı: Lütuf teriminin kavramlaşması aslında kelamcılar marifetiyle yaşanmıştır. Zira yazara göre kelamcılar, lütuf kavramına çok farklı anlam yüklemişler ve ilahi lütuf, Allah-insan ilişkisinin önemli kavramlarından biri olmuştur. Özellikle teklifle bağlantılı olarak yapılan tanımlamada, insanın sorumluluğuna katkı sağlayacak, onun mazeretlerini giderecek ilahi etkiler lütuf kapsamında değerlendirilmiştir. Lütuf kavramında anlam farklılaşmasını ve teorileşmeyi takip edebilmek için ekollerin lütuf terimine hangi anlamları verdiklerine değinmek isabetli olacaktır. Lütuf konusunda asıl polemik

Mutezile ekolüyle Ehl-i sünnet ekolü arasında yaşanmaktadır. Mutezile'nin ve Ehli sünnetin tanımlarını vermek yerinde olacaktır zira bununla ekollerin lütuf teorilerindeki yaklaşımlarını anlamak mümkün olabilecektir. Mutezile lütufu şu şekilde tanımlamaktadır: “Kulun, bulunması halinde vacibi tercih ettiği ve kötü/kabih işlerden kaçındığı ya da bulunması halinde vacibi tercihe ya da kabih terke yakın olduğu her şeydir.” “Zorlamaksızın kulu taate yaklaştıran ve masiyetten uzaklaştıran şeylerin tümüdür.” Kulu taate yaklaştıran veya o taatin oluşmasını sağlayan ya da cebren olmaksızın masiyetten uzaklaştıran şeydir.” Mutezile'nin tanımlarında taate yaklaştırmacı olmasına ve özellikle zorlamayın/ilca olmadığına vurgu yapılması sanırım dikkatlerden kaçmamıştır. Buna mukabil Ehli sünnetin tanımı ise şöyledir: “Lütuf taati yapmada/taat fiilindedir. Lütuf, Allah kendisini mükellefe uyguladığında, mükellefin kesin bir şekilde itaat etmesini sağlayan manadır. Bu mana da taat kudretidir.” “Lütuf, taate kudretin yaratılmasıdır.” Tanımlarda görüldüğü üzere yazar, ana farka işaret etmektedir: “Mutezile'ye göre lütuf mecburiyet doğurmaksızın iyi fiile yaklaştıran ya da kötü fiilden uzaklaştıran bir motivasyon iken; Ehli sünnete göre ya fiil yapma gücünün ya da bizzat fiilin kendisinin Allah tarafından yaratılmasıdır.” (Öge, 2015, s. 35)

Lütfun genel özelliklerine gelindiğinde iki başlıkta konu ele alınmaktadır. İlki *lütfun teklifin gereği oluşudur*. Lütuf konusu ele alınırken teklif konusuna önemli atıflar yapılmaktadır. Kelamcılar lütufu, Allah'ın insanı sorumlu kılması/teklif ve sonrasıyla irtibatlı bir fiil olarak algılamışlardır. İlahi lütuf, kelamcılar nezdinde tüm yaşamsal faaliyetlerde Allah'ın özel yardımlarını ifade eden çağrışımlardan ziyade, özellikle teklifle bağlantılı bir kavrama dönüşmüştür. Abdulcebbar buna şu şekilde göndermede bulunur: “Lütuf kavramının teklifte yeri olmayan konularda kullanımı, mütekellimin ıstılahında kabul edilmemiştir. Ancak o alanda kullanımı sadece kelimenin lügat manası açısından şübhü bulmuştur.” Lütuf teklifle alakalı olduğu için, lütfun nesnesi de mükelleflerdir. Lütuf, mükellefte, özel bir işi yapmayı tercih etmesini gerektiren özel bir hâdis/olgudan ibarettir. Yine lütfun ‘menfaatli celb etme ve zararı def etme’ tarzında olması zorunludur. Bunlar esas alındığında hakkında menfaat ve zararların mümkün olduğu ve eyleme sevk eden

güdüleri/dâîleri değişebilen her canlı hakkında lütfun mümkünlüğü kaçınılmazdır. Bundan ötürü Allah başkalarına lütfedendir, ama Allah'ın kendisine lütfedilmez.

Lütfun diğer özelliği ise *lütfun zorlama değil, motivasyon oluşudur*. Bunu daha belirgin hale getirmek adına *lütf-u mukarrib* ve *lütf-u muhassıl* kavramlarına müracaat etmek faydalı olacaktır. Şöyle ki, Ehli sünnet kelimcilerine göre lütfun Mutezile'nin tanımladığı gibi 'taate yaklaştıracı/ lütf-u mukarrib' bir unsur olmaktan ziyade bizzat 'taatin oluşumunu sağlayan/ lütf-u muhassıl' bir unsur olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Mutezile'ye göre lütuf, bir zorlama ve fiile mecbur bırakma değildir. Bilakis, mükellefin, sayesinde taati tercih ettiği bir fiildir. Diğer bir ifadeyle bu fiil mükellefi taate yaklaştıracıdır. Ancak mükellefin bu tercihi ya da yakınlığı, o fiili yapmaya imkan sahibi olması/temekkün ve kudretle birlikte. Zira zorlama ve mecbur bırakma sınırına ulaşırsa, bu zorlanma, teklifi ortadan kaldırır.

Lütfun kaynağına gelince Mutezile'ye göre lütuf sadece Allah'ın fiili olmayabilir ki, bu üç başlıkta açıklanır. a. Allah'ın fiilinden kaynaklanan lütuf, b. Kulun kendi fiillerinden kaynaklanan lütuf ve c. Diğer mükelleflerin fiillerinden kaynaklanan lütuf şeklindedir. (Öge, 2015, s. 41-44)

Lütfun mahiyetiyle ilgili problemlerden iki mesele etraflıca tartışılmaktadır. İlki, *lütfun vacipliği ve vücubiyet zamanı* iken, diğeri *lütfun umumiliği-hususiliği* konusudur. Ehli sünnet, Allah hakkında hiçbir vücubiyetin düşünölemeyeceğini ifade ederken; Mutezile, Kaderiyye ve Rafiziler bazı fiilleri özellikle kullarının faydasına olanı yapmayı/salah/aslah O'nun hakkında vacip olarak telakki ederler. Ehli sünnete göre, hükmün ancak din ile sâbit oluşu ve din üzerinde bir hâkim bulunmadığı esas alındığında Allah'a herhangi bir şey vacip değildir. İlahlıkla zorunluluğun bağdaşmayacağından hareketle Allah hakkında hiçbir şeyin zorunluluğunu kabul etmeyen Ehli sünnet kelimcileri, her şeyden önce mahlukâtın mükellef kılınmasının, Allah hakkında vacip değil, caiz bir unsur olduğunu kabul etmiştir. Mutezile'nin argümanına ve savunmasına gelince, onların Allah hakkında kabul ettiği vücubiyet, aslı ve teklif öncesi/ibtidâi değildir. Daha önceden söz konusu olmayan vücubiyet, 'teklif' fiilinden sonra gerekmiştir. İnsanları sorumlu kıl-

makla, onlara kudret verme, lütfetme, sevap ve ceza verme, elemelerin karşılığı/ivaz gibi fiiller Allah'a vacip olmuştur. Şayet teklif olmasaydı, vacip olarak zikredilenlerden hiçbirisi O'nun hakkında vacip olmazdı. Ayrıca yazar, vacip kılma kavramını da tashih eder. Çünkü Mutezile'ye göre farz, 'bir vacip kılıcının zorunlu kıldığı vacib'e denir. Bir başkasının Allah'a bir hususu vacip kılması ise düşünülemez. Nitekim vacip kavramı da dahil olmak üzere hakikatlerin şahit ve gaip alemde değişmeyeceği kanaatinde olan Abdulcebbar'a göre bir şeyin vacip olması için ille de bir vacip kılmanın bulunması zorunlu değildir. Allah, kendi zâtı hakkında vacip olan şeyin vacipliğini zaten bildiği için bir başkasının ona vacip kılması imkansız olmakla birlikte, vücûbiyet O'nun hakkında zikredilen anlamda kullanılır. Sonuçta vacip, bir illetten dolayı vacip olmaz. Bilakis, kendine has bazı özelliklerden dolayı vücûbiyet söz konusudur ve bu durum her failin fiilinde mümkündür. Bu yaklaşıma benzer şekilde vücûbiyet kavramı hakkında yeni açılımlardan söz edilebilir. Vücûb/zorunluluk kavramına farklı açılardan bakmak mümkündür. Nitekim *ontolojik zorunluluk ile ahlaki zorunluluğu* birbirinden ayırmak gerektiğinden söz edenler bulunmaktadır. Allah, istediğini yapandır. (Hûd, 11/107) fakat bu gücünü kendisi ahlak ile sınırlandırmıştır.¹

Lütfun umumiliği ve hususiliğine gelince, Mutezile Allah'ın insanlara dini sorumluluklarını ilgilendiren fiillerinde hiçbir ayırım yapmadan eşit davrandığını savunur. Allah herkese hidayet etmiştir. Basra ekolü, aynı şekilde ilahi tevfiğin kafir ya da mümin herkesi kapsadığını savunur. Hidayet ve tevfiğin kavramları gibi lütufta da herhangi bir sınırlandırmada bulunmaz. Allah, dini nimetler hususunda bütün akıl sahiplerini eşit tutmuştur. Nebilere ve meleklerle tevfiğin, ismet ve diğer dini nimetlerden hiçbirisiyle diğerlerinin ötesinde bir tahsis yapmamıştır. Bu konuda temellendirmeyi şöyle yaparlar: Allah'ın rahmet, nimet, tevfiğin ve ıslahını dilediği kişiye tahsis hakkı yoktur. Bilakis O'na vacip olan tüm kullarını bu hususlarda denk tutmasıdır. Ancak herhangi birisinin, taati sebebiyle hak ettikleri müstesnadır. Aynı şekilde Allah'ın onlardan herhangi birine benzerini bir başkasına vermediği bir elemi tahsis etmesi

¹ Bu konu ve tartışması hakkında bkz. Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 65.

de caiz değildir. Böylece Allah, mümin ya da kafir ayırt etmeksizin herkese lütfetmiştir. Bu umumilik muhataplar açısından geçerli olduğu gibi lütuf olan fiillerde de geçerlidir. Yazar isimler üzerinden spesifik örnek vermek suretiyle konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Allah Hz. Ömer'e iman etmesine yönelik yaptığı lütfu Ebu Cehil'e de yapmıştır. Her ikisi de Hz. peygamberi görmüş, dinlemiş ve Kur'an ayetlerini işitmiştir. Hz. Ömer bu lütfun gereğini yaparak iman etmiş ve bu nedenle artık Allah'ın özel ihsanlarına mazhar olmuştur. Ebu Cehil ise o lütfa olumlu karşılık vermediği için müminlere tahsis edilen ilave ve özel nimetlere nail olamayacaktır. Böylece lütufta adaletsizliğin olması, ilahi teklifin adil olmaması anlamına gelecektir. (Öge, 2015, s. 77) Lütufta tahsislerin olacağını savunan Ehli sünnet kelimcilerine göre ise lütuf, tahsis edilmiş bir şeydir. O, iman ve taat gibi faydalı/salah olan hususları yapmaya yönelik bir kudretin yaratılmasıdır. Zira faydalı bir fiil ancak ona özel kudretle meydana gelebilir. Eş'ari kimi ayetlere referansta bulunarak Allah'ın müminlere bazı nimetleri tahsis ettiğini düşünmektedir: "Allah'ın size lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."²

Bölümün sonunda lütfun bağlantılı olduğu bazı kavramlara yer verilirken, bu kavramlarla ilişkisine değinilmektedir. "Lütuf-tevfik-hızlân-ismet ilişkisi; lütuf-hidayet-dalâlet ilişkisi; lütuf-salah-aslah ilişkisi." Burada ise ekollerin argümanlarına ve temellendirmelerine temas edilmektedir. Ekollerin görüşlerine yer verilirken abartılı genelleme hatasına düşülmemesi noktasında uyarılarda bulunmaktadır.

Sonuç kısmında yazar, ekollerin lütuf kavramı üzerinden düştükleri hataları dile getirmektedir. Zira ekoller sahip oldukları zihniyetler/tasavvurlar ve hassasiyetler üzerinden temel kavramlara yaklaşmaktadırlar. Mesela insanın tercihli fiillerinin oluşumuna ilahi irade ve yaratmayı doğrudan iliştiirmeyen Mutezile, lütuf da insan sorumluluğu bağlamında ele almış ve insan fiillerine sevk edici olumlu bir etki olarak Allah'a yapması zorunlu bir eylem olarak tanımlamıştır. Buna karşın Ehli sünnet kelimcileri ise lütfu insan fiillerinin ya da buna yönelik kudretin yaratılması şeklinde algılamıştır. Böylece kavramın içeriğinde

² Diğer referans verilen ayetler için bkz. Nisa, 4/83; Nur, 24/21; Sâffât, 37/55-57; Bakara, 2/105, 269; Al-i İmran, 3/33; En'am, 6/25.

yer alan ve hissedilen ilahi inayet, fark edilmeyen gizli yardım ve iyilikler, ince müdahaleler gibi ahlaki içerik neredeyse unutulmuş ve kaybolmuştur. Bu yaklaşımlarından ötürü ilahi lütuf, Mutezile esas alındığında “zorunlu olarak destek”, Ehli sünnet esas alındığında ise “zorunlu olmayan engellememe” muhtevasındadır. Öge’nin temel kavramlara yönelik kültürel, siyasal ve ideolojik dayatmalara ilişkin dile getirdiği uyarıyı da bu bağlamda önemsemek gerekir: “İslam kültürü içinde yer alan ve böylece bireysel ya da toplumsal olarak inanç ve düşünceleri oluşturan, yönlendiren bazı kavramlar, dinin kaynağı olan vahyin vurgularıyla değil, pek çok tarihsel ve beşeri mahsulü taşıyan mezhebi ya da ideolojik kurgularla şekillenmiştir. Bu da beşeri olan düşünce ve teorilerin, kullanılan dini kavramlar vasıtasıyla, ilahi olarak algılanmasına ve dinileşmesine sebep olmuştur.” (Öge, 2015, s. 150)

Sinan Öge’nin kitabı ele aldığı konu/kavram itibariyle her dönem güncelliğini ve önemini koruyacak bir mahiyete sahiptir. Lütuf konusu hem Allah’ın insanla ilişkisini hem de insanın eylemlerine yönelik Allah’ın müdahalesini ele aldığından, eser sadece ilahiyatçılara hitap etmemektedir. İnsanın yeryüzündeki serüvenini anlamak isteyen ve kendi varoluşuna dair temel varlık sorularına ikna edici ve doyurucu cevaplar arayan bütün okur kitlesine hitap ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Kelami kavramların içeriği oluşturulurken Kur’an’ın belirleyici olmasına dikkat çekmesini de önemli metodolojik bir yöntem olarak değerlendirmek gerekir. Bu haliyle eser kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır.

KİTAP TANITIMI

Bülent Akot, *Tasavvufun 100'ü ve Tasavvufun 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

Ahmet Vural *

Kavram, tek tek şeylerin akıldaki tasavvurudur. Bu tasavvur bazen tek bir şeye bazen de aralarında ortak bir özellik bulunan bir gruba ait olabilir (Felber, 1999:115). Kavram/mefhum, genel terim nazariyesinin ana merkezini ve terimle ilgili her türlü çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Felber, 1999:102). Kavramlar, okuyanın ve işitenin zihninde belirlenmesi ve anlaşılır kılınması gereken zihinsel objelerdir. Bu çalışmamızda, dinî ilimlere ait “Kavram Haritaları Serisi'nin” bir parçası olan *Tasavvufun 100'ü* ve *Tasavvufun 200'ü* isimli eserlerin muhtevasına dair genel bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

İslami ilimler sahasında on yedi farklı bilim dalını¹ içine alan bir proje kapsamında, tasavvuf bilim dalına ait olarak *Tasavvufun 100'ü*, *Tasavvufun 200'ü* ve *Tasavvufun 300'ü* şeklinde tasavvufî kavramların ele



* Ar.Gör. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf ABD. avural@gumushane.edu.tr.

¹ Bu bilim dalları; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Siyer, İslam Tarihi, Mezhepler Tarihi, Arap Dili, Tasavvuf, Mantık, İslam Edebiyatı, İslam Sanat Tarihi, İslam Felsefesi, Dinler Tarihi, Din Eğitimi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Türk Dinî Musikisi'dir.

alındığı üç farklı kitabın yayımlanması planlanmıştır. Bu doğrultuda projenin ilk iki safhası diye adlandırabileceğimiz, *Tasavvufun 100'ü* ve *Tasavvufun 200'ü* isimli eserler, Otto yayınlarından 2017 yılında neşredilmiştir.² Eserlerin müellifi Bülent Akot'tur.³ Bu çalışmalar, alfabetik sırayı takip eden herhangi bir sözlükten ziyade, yazar tarafından seçilen belirli kavramları temel alan bir fikir hüviyetindedir.

Tasavvufun 100'ü ve *Tasavvufun 200'ü* isimli eserlerde hedef kitle, özellikle İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Ön Lisans, İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi öğrencileridir. Temel belli başlı kavramlar, öncelik sırasına göre seçilerek hedef kitlenin anlayabileceği üslupta ve öz olarak sunulmuştur.

Tasavvufun 100'ü isimli eserde yüz kavrama yer verilmiş olup bu kavramlar şu şekildedir: Tasavvuf, ihsan, mistisizm, seyr u sülûk, sâlik, şeriat, tarikat, hakikat, ma'rifet, abd, muhib, mürid, şeyh/mürşid, bey'at/biat, derviş, sufi, evliya, baba, dede, can, çelevi, ihvan, insan-ı kâmil, kutb, ğavs, halife... Tarikatlarla ilgili olarak; tekke, Kadiriyye, Mevleviyye Nakşibendiyye, Halvetiyye, Bektaşiyye, Melamiyye, post, tâc, hırka kavramlarına yer verilmiştir. Nefs ve Sezgi hususunda; nefis, kalp, hâtır, feyz, latife, hikmet, zikir, evrad, deveran/devran, sema', âyin, dua, münacat, ilim, yakın, keramet, sohbet, rabıta, rüya kavramları açıklanmıştır. Haller ve makamlarla başlığı altında da şu kavramlara yer verilmiştir: Hâl, makam, tevbe, kabz ve bast, cem', fark, halvet/çile/erbain, celvet, halvet der encümen, mücahede, ğaybet, huzur, mahv ve isbat, takva, vera, zühd, havf, reca, basiret, firaset, tefekkür, tevekkül, ihlas, fakr, fenâ, beka, ru'yet, zevk, cezbe, celal, cemal, huşu, sabır, şükür, tevhid, ahlak, adab, fazilet, fütüvvet, aşk, tevazu, kibir, hased, dünya, ölüm/mevt (Akot, 2017a:1-217).

Tasavvufun 200'ü isimli eserde de iki yüz kavram açıklanmıştır. Bu kavramlar sırasıyla şu şekildedir: Tasavvuf, seyr u sülûk, sâlik, iman, ihsan, şeriat, tarikat, ma'rifet, hakikat, insan, ricâlullâh/ricâlu'l-ğayb, ağyâr, ahyâr, abdâl, alevi, mesnevihan, semazen, fakir, meczub, pir, vârid, ilham, an, vakt, fütuhât, akıl, batıl, bâtın, furkan, hak, yakîn, il-

² Projenin üçüncü aşaması olan *Tasavvufun 300'ü* henüz yayımlanmamıştır.

³ Doç. Dr. Bülent Akot, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir.

me'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, rüya, rabita, hâl, makam, tevbe, inabe, evbe, nefis, heva, şehvet, atvâr-ı seb'a, nefis-i emmare, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mardiyye, nefis-i mutmainne, nefis-i râdiyye, nefis-i kâmile/nefis-i sâfiyye, celvet, halvet/çile/erbain, riyazet, takva, vera, zühd, fenâ, kurb, beka, bu'd, hüzmün, hayret/hayran, bevâdih, hücum, lâiha/levâih, lâmi'a/levâmi', tavâli', keşf, keramet, istidrac, teves-sül/vesile, himmet, muhadara, murakabe, müşahede, cem'u'l-cem', ittisal, infisal, rağbet, rehbet, samt, mahabbet/muhabbet, rıza, sekr, sahv, şevk, şatah, tecelli, setr/istitar, ğayn, tecrid, nefes, tefrid, heybet, fakd, üns, vecd, ğalebe, sehâ, cûd, isâr, hayâ, hilm, ğayret, riya, hamd, namaz, savm, hac, zekât, vahdet, vahdet-i kusûd, vahdet-i vucûd, vahdet-i şuhûd, ene'l-Hak, zikir, burhan, letâif-i hamse, kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ, hatme-i hâcegân, âlem, hazarât-ı hams, taayyün, rububiyyet, ahadiyyet, ceberut, emr âlemi, hakikat-i Muhammediyye, levh-i mahfuz, melekût âlemi, a'yân-ı sâbite, hayal/misal âlemi, halk âlemi, silsile, Hâcegâniyye, Rifâiyye, Sa'diyye, Yeseviyye, Şâzeliyye, Bedeviyye, Çiştîyye, Kübreviyye, Ahilik, Bâciyân-ı Rûm, Zeyniyye, Sühreverdiyye, Bayramiyye, Kalender, Celvetiyye, Müceddidiyye, Ahrâriyye, Kâsâniyye, Eşrefiyye, Hâlidîyye, Rûmiyye/İsmâiliyye, Müştâkiyye, Hâlisiyye, asitane, kadiri hane, matbah-ı şerîf, Meclis-i Meşâyih, meydan, merkad, ribat, tennure, destar, Destegül, elifi nemed, arakiyye, sikke, palheng/palhenk, mengûş/küpe, teber, alem, çerağ, fukara keşkülü, elifi sumat (somat), nefir, seccade, baş kesmek, bâzgeşt, hûş der dem, sefer der vatan, hizmet, gül, gülbank, Fütüvvetnâme, safa nazar-kem nazar, sefer, atvâr-ı dîl, elif, cifr, ebced, na't (Akot, 2017b:1-307).

Hedef kitlelerin en çok karşılaşılabileceği kavramlar özenle seçilmiş, bu kavramların çoğu teknik olarak iki sayfada, bazıları ise tek sayfada, öğrenmedeki öncelik sırası gözetilerek ele alınmıştır. *Tasavvufun 100'ü* ve *Tasavvufun 200'ü* kitapları, görüldüğü üzere “tasavvuf” kavramı ile başlamaktadır. İlk kitapta açıklanmış olup, ikinci kitapta daha genişletilerek sunulan yaklaşık yirmi kavram göze çarpmaktadır. Kitabı bağımsız olarak ele alan okuyucunun temel kavramları bağlantısız olarak görmesi için bu kavramların tekrar açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Kavramlar, okuyucunun anlamasını ve sınıflandırmasını kolaylaştırmak adına “sezgi ve bilgi, haller ve makamlar, ahlak ve ibadet, tevhid

ve zikir, âlemler, tarikatlar, mekanlar-kıyafetler-aletler ve tabirler” şeklinde sekiz ara başlık altında sunulmuştur.

Yazar, kavramlarla alakalı olarak evvela özgün tanımlamalara yer vermiştir. Yine bazı kavramların özgün Arapça tanımını yaparak altına tercümesini eklemiştir. Örneğin; tasavvuf ve seyr u sülûk kavramlarıyla ilgili olarak şu tanımları yapar:

"التصوف هو عيش على الاستقامة بالحصول على الإحسان والعرفان."

"Tasavvuf, ihsan ve irfanı elde edip istikamet üzere yaşamaktır" (Akot, 2017b:12).

"سير سلوك الرحلة المعنوية للمريد إلى الحق."

"Seyr u sülûk, mürîdin Hakk'a doğru manevi yolculuğudur" (Akot, 2017b:14).

Kavramların sözlük anlamına yer verilmeden doğrudan ıstılah manasına geçildiği görülmektedir. Kitabın akıcılığını ve alana hâkimiyetini sağlamak adına böyle bir tercihte bulunulduğu ifade edilmektedir Akot, 2017b:10). Tasavvuf klasiklerinden, Arapça ve Türkçe tasavvufi eserlerden sıkça iktibaslarla bulunularak ilgili kavram hakkında örnekler verilmiş, izahlar yapılmıştır. Yine konuyla alakalı ayet ve hadisler zikredilmiş, ansiklopedi maddelerine, yerli ve yabancı birçok çalışmaya başvurulmuştur. Bu vesile ile okuyucunun klasik ve modern belli başlı kaynakları tanınmasına olanak sağlanmıştır.

Tasavvufun 100'ü ve *Tasavvufun 200'ü* isimli eserlerde, kavramların işlenmesinde uzun cümlelerden ve paragraflardan kaçınıldığı görülmektedir. "Efradını câmi", ağyârını mani⁴ bir izah söz konusudur. Kavramlar, okuyucu zihninde net olarak belirginleşecek bir şekilde ve öğrenimin kolaylaşacağı bir dilde izah edilmiştir. Bu hususlar eserin hedef kitle açısından değerlendirildiğinde ne kadar kıymetli bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Kavramların izahatında üzerinde durulması gereken zenginliklerden birisi de ele alınan kavramla ilgili olarak yeri geldikçe şiirlerden örnekler verilmiş olmasıdır. Çoğunlukla Yunus Emre'nin şiirleri tercih

⁴ Kendisine ait olanları toplayan, olmayanları dışarıda bırakan.

edilmiştir. Misal vermek gerekirse; “ilim” kavramı açıklanırken Yunus Emre'nin şu dörtlüğüne yer verilmiştir:

“İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır” (Akot, 2017a:109).

Yine tasavvufun tarifi yapılırken, Ömer Rüşenî Dede'nin⁵ manzumesinden kesitler sunulmuştur:

“Tasavvuf, terk-i da'vâdır, demişler,
Dahi, ketmân-ı mânâdır demişler.
Tasavvuf, terk-i kıl ü kâle derler,
Hemen vecd ü semâ' u hâle derler⁶” (Akot, 2017a: 11).

Son söz olarak, tanıtım ve değerlendirmesini yapmış olduğumuz iki seriden oluşan bu kıymetli çalışmalar, tasavvuf kavramlarının sıkılmadan ve akıcı bir şekilde okunmasına imkân sağlamaktadır. Kavramlar kısa ve net bir biçimde zihinde kalacak şekilde okuyucuya sunulmuştur. Projenin fikir ve yapım aşamasında emeği geçenlere ve *Tasavvufun 100'ü* ve *Tasavvufun 200'ü* isimli eserlerin müellifi Bülent Akot Bey'e ilim camiası adına teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Akot, Bülent. *Tasavvufun 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
Akot, Bülent. *Tasavvufun 200'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
Felber, Helmut. *Terminology Manual*. Paris: Infoterm, 1999.
Şimşek, Selami. *Dede Ömer Rüşenî Âsâr-ı Aşk*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2014.
Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kbalcı Yayınları, 2016.

⁵ XV. yüzyılın önde gelen Halvetî şeyhlerinden olan Dede Ömer Rüşenî (ö. 892/1487), mutasavvıf şair kimliğiyle de ön plandadır. Dede Ömer Rüşenî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için Selami Şimşek'in “Dede Ömer Rüşenî Âsâr-ı Aşk” isimli eserine bakılabilir.

⁶ Tasavvuf kuru dâvâyı bırakıp, boş söz ve lakırtılardan yüz çevirmek, mânâları gizlemek ve hemen vecde gelip, semâyâya başlayarak dönmektir.

YAZIM İLKELERİ / AUTHOR GUIDELINES

1. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* bilimsel hakemli bir dergi olup Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki kez yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. (*Journal of Divinity Studies* is a refereed peer-reviewed journal of which is published annually, in June and December. The official languages of the journal are Turkish, Arabic and English.)
2. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* akademik makalelerin yanı sıra felsefe alanındaki akademik etkinlik, söyleşi, kitap ve makale değerlendirmesi ve eleştiri yazılarına da, maksimum 600 ile 1000 kelime arası olmak kaydıyla, yer verir. (*Journal of Divinity Studies* also publishes academic activities, interviews, reviews of book and paper and critical papers beside academic papers as long as they are between 600 and 1000 words.)
3. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* çeviri makalelere de yer verir. Çevirisi yapılacak makalenin yazarı, tarihi, nerede yayımlandığı, cildi, sayısı ve sayfası gibi künye bilgileri eksiksiz belirtilmeli ve eğer telif koruması kapsamından çıkmamışsa yayım izni alınmış olmalıdır. (*Journal of Divinity Studies* also publishes translations. All translations should include the name of the original paper, its writer, its date, its place of publication, information about the journal in which it is published and the consent of the original publisher if it is still under the copyright protection.)
4. Dergide kör hakemlik sistemi uygulanır. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar en az iki hakem tarafından değerlendirilir. (There is a blind review system in the journal. Each paper sent for publication is evaluated by at least two referees.)
5. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar 150 kelimeyi geçmeyecek bir Türkçe ve İngilizce başlık ve özet içermelidir. Yazılarda konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce uygun anahtar kelimeler bulunmalıdır. Yazılarda kullanılan kaynaklar makale sonunda kaynakça listesi olarak Chicago formatında verilmiş olmalıdır. (All papers should contain a 150 words abstract both in Turkish and English. They should contain key words in Turkish and English. References and bibliography should be given at the end of the paper in Chicago Style.)
6. Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından gönderilen yazıların isimsiz olmak üzere Makale Takip Sistemi üzerinden online olarak gönderilmesi gerekir. (Since there

- is a blind review process, papers must be sent online without name of the author, by Manuscript Tracking System.)
7. Yazılar 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne 1,5 aralıklı, sol, sağ ve üst 4,5 cm, alt 3,5 cm boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Yazılarda, alt başlıklar dahil, Times New Roman 11 punto kullanılmalıdır. (Papers should not exceed 5000 words, with a one and half space interlining, with margins left, right and up 4.5 cm, down 3.5 cm. In papers it should be made use of Times New Roman 11 points.)
 8. Yazı içinde grafik veya resim varsa maksimum 10x20 ebatında ve ayrı bir dosya olarak jpeg veya jpg formatında gönderilmelidir. (Any picture or graphics in the paper should be sent separately as a jpg file and should be maksimum 10x20 cm. in size.)
 9. Yayın Kurulu, yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına karar verme yetkisine sahiptir. Yazılardaki fikirlerin her türlü yasal sorumluluğu yazara aittir. (Editorial Board is fully authorized about whether to publish or not to publish the paper. The author is fully responsible for the ideas in the paper.)
 10. Yayımlanan yazıların tüm hakları *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. (All rights of the published papers belong to *Journal of Divinity Studies*. The author of the paper should be cited for any citations from the paper.)

Metin İçi Kaynak Gösterme

1. KİTAP

Tek yazarlı

¹ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, London & New York: Routledge, 2009, s. 100.

² Ryle, *The Concept of Mind*, s. 101.

³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 25.

⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 30.

İki veya çok yazarlı

¹ Alfred North Whitehead & Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, 3 vols, Cambridge: Cambridge University Press, 1910, I, 15.

² Whitehead & Russell, *Principia Mathematica*, II, 17.

³ Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000, s. 15.

⁴ Çotuksöken & Babür, *Ortaçağda Felsefe*, s. 20.

Çeviri, edisyon (tahkik), derleme veya hazırlama

¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, A51 / B75.

² Kant, *Critique of Pure Reason*, B420.

³ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. A.D. Woozley, New York: Meridian Book, 1974, 1.2.1.

⁴ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1.2.2.

⁵ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, tah. Muhsin Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1983, s. 12.

- ⁶ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, s. 13.
- ⁷ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 11.
- ⁸ Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s. 14.
- ⁹ M. Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, haz. Nuri Çolak, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, s. 95.
- ¹⁰ Günaltay, *Felsefe-i Ülâ*, s. 98.

Kitap bölümü, önsöz, giriş veya sunuş

- ¹ Richard Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, ed. Richard Sorabji, New York: Cornell University Press, 1990, s. 17.
- ² Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", s. 20.
- ³ George F. Hourani, "Introduction", Averroes, *On the Harmony of Religion and Philosophy*, trans.& ed. George F. Hourani, London: Luzac & Company, 1976, s. 3.
- ⁴ Hourani, "Introduction", s. 5.
- ⁵ Şahabettin Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s. 100.
- ⁶ Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", s. 101.
- ⁷ Alparslan Açıkgenç, "Sunuş", *Gazâli, Felsefenin Temel Meseleleri*, çev. Cemaeddin Erdemci, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 15.
- ⁸ Açıkgenç, "Sunuş", s. 17.

2. SÜRELİ YAYIN

Basılı makale

- ¹ Saul Kripke, "Russell's Notion of Scope", *Mind*, 114, 2005, s. 1010.
- ² Kripke, "Russell's Notion of Scope", s. 1015.
- ³ İlyas Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2012, s. 35.
- ⁴ Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", s. 37.

Elektronik makale

- ¹ Ernest Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1 (2), 2011, s. 13.
- ² Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", s. 15.
- ³ Ömer Naci Soykan, "Sanat ve Hakikat", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3 (1), 2013, s. 145.
- ⁴ Soykan, "Sanat ve Hakikat", s. 146.

Popüler dergi veya gazete makalesi

- ¹ Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me," *New Yorker*, January 25, 2010, s. 68.
- ² Mendelsohn, "But Enough about Me," s. 69.
- ³ Sheryl Gay Stolberg & Robert Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote", *New York Times*, February 27, 2010, accessed February 28, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.
- ⁴ Stolberg & Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote".

3. DİĞER FORMLAR

Kitap tanıtımı

- ¹ Marc McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism by Paul Boghossian", *Metaphilosophy*, 39, s. 145.
- ² McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism", s. 147.
- ³ Kamuran Gökdag, "Ömer Türker, İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2 (1), 2012, s. 102.
- ⁴ Gökdag, "İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", s. 102.

Tezler

- ¹ Roger Arriew, *Ockham's Razor: A Historical and Philosophical Analysis of Ockham's Principle of Parsimony*, PhD Thesis, Urbana-Champaign: Graduate College of the University of Illinois, 1976, s. 10.

² Arriew, *Ockham's Razor*, s. 11.

³ Hacı Kaya, *İbn Sinâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 25.

⁴ Kaya, *İbn Sinâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, s. 29.

Konferans veya sempozyum sunusu

¹ Recep Alpyağıl, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy as Together on Imagination", *Society for Ricoeur Studies Conference*, Virginia, USA: September 30-31, 2009.

² Alpyağıl, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy".

³ Fatih Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü", *Felsefe, Edebiyat ve Değerler Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 1-3 Kasım, 2012.

⁴ Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü".

İnternet sayfası

¹ "Aristotle", Accessed Date: 01.01.2012, <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.

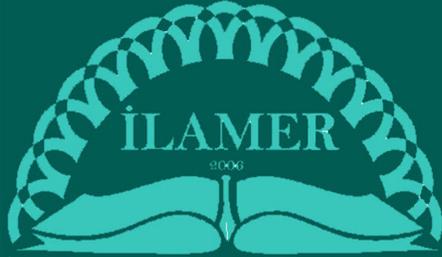
² "Aristotle", <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.

³ "Aristoteles", Erişim Tarihi: 01.01.2012, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.

⁴ "Aristoteles", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DECEMBER
2018



İlahiyat Araştırmaları Merkezi